

Kapocs

2014/4, XIII.évf., 53. lapszám

A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet folyóirata

**Családformák
változásai**

**Terhesség,
anyaság és
szerhasználat**

**Felsőoktatás és
fogyatékkal
élők**

**Az olvasás jelene
és jövője**

**Vallásszociológiai
perspektívák**

**Szubszidiaritás
gyakorlati
alkalmazása**

**Szocializáció az
egyen életútjában**

**Idősgy
Magyarországon II.**

Áldott karácsonyi ünnepeket és boldog új évet kíván
Ady Endre gondolataival a Kapocs szerkesztősége.

Az Úr érkezése

Mikor elhagytak,
Mikor a lelkem roskadozva vittem,
Csöndesen és váratlanul
Átölelt az Isten.

Nem harsonával,
Hanem jött néma, igaz öleléssel,
Nem jött szép, tűzes nappalon
De háborus éjjel.

És megvakultak
Hiú szemeim. Meghalt ifjúságom,
De őt, a fényest, nagyszerűt,
Mindörökre látom.

A címlapon látható alkotás címe: Magyar család
Alkotó: Józsa Judit kerámiaszobrász
Fotó: Gedai Csaba fotóművész
Tulajdonos: Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébániatemplom

Tartalom

Harcza István A családformák változásának trendjei és azok értelmezése – a pluralizáció színe és fonákja	2
Kaló Zsuzsa Terhesség, anyaság és szerhasználat	14
Pusztai Gabriella – Szabó Diána Felsőoktatási hallgatók és fogyatékkal élő társaik A fogyatékkal élők értelmezései a szakmai és köztudatban	23
Gereben Ferenc Az olvasás jelene és jövője Mélyinterjúk tanúvallomásai ¹	37
Földvári Mónika Vallásszociológiai perspektívák Vallásosság és spiritualitás Magyarországon országosan reprezentatív vizsgálatok tükrében	55
Farkas Péter A szubszidiaritás alapelve és gyakorlati alkalmazásának néhány területe	64
Szarvák Tibor Apró dolgokból felépülő sikeres életút „Beszéljess velük sokat”	72
Zárol Evelin Az idősök helyzete, idősügy Magyarországon 2. rész	74
Recenzió	83
Abstracts	89
Szerzőink	92

Kapocs ■ A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet folyóirata ■ XIII. évfolyam 4. szám
 ■ Főszerkesztő: Farkas Péter ■ Szerkesztőség: Aladics Anna, Dr. Bagi Krisztina, Hajnóczky Tamás,
 Kun Gábor, Dr. Papházi Tibor, Dr. Pillók Péter, Szabó Ervin, Szitnyai Krisztina, Temesváry Zsolt,
 Tóth Judit ■ Szerkesztőségi titkár: Bokányi Zita ■ Szerkesztőbizottság: Prof. Dr. Bagdy Emőke,
 Domszky András, Dr. Pikó Bertina, Prof. Dr. Pusztai Gabriella, Dr. Rosta Andrea, Prof. Dr. Schadt Mária,
 Dr. Szabó-Tóth Kinga, Szécsi Judit, Prof. Dr. Török Péter ■ Nyelvi lektor és korrektor: Baranyai Szilvia
 ■ Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1134 Budapest, Tüzér u. 33-35. ■ Tel.: 06 (1) 237 6700, fax: 06 (1) 237 6760
 ■ E-mail: kapocs@ncsszi.hu ■ Kiadó: Farkas Péter mb. főigazgató ■ Lapterv és tördelés: Mihalkov György
 ■ Nyomás: ERFO Közhazsnú Nonprofit Kft. ■ Képek: Baranyai Szilvia, Bonnyainé Virágh Krisztina, Kovács
 Péter, Lajter Zsuzsa ■ ISSN 1588-7227 ■ Megjelenik negyedévente ■ A folyóiratban megjelenő írások nem
 feltétlenül tükrözik az NCSSZI álláspontját ■ Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
 Ára: 1500 Ft

NEMZETI CSALÁD- ÉS
SZOCIÁLPOLITIKAI INTÉZET

Gratuláció

Tisztelettel köszöntjük Domszky András SZGYF főtanácsos urat, lapunk volt főszerkesztőjét és Intézetünk volt módszertani igazgatóját, aki több évtizedes kurató, oktató és vezetői munkájáért Szent Kristóf-díjban részesült. Kívánjuk, hogy még sokáig segítse a gyermekvédelem és a szociális szakma módszertani fejlesztésének fontos ügyét.

Harcza István

A családformák változásának trendjei és azok értelmezése – a pluralizáció színe és fonákja

Bevezető

Az elemzés részben a családformákban hosszabb távon beálló változásokat kívánja bemutatni, részben pedig megpróbálja azok lehetséges értelmezését megadni. Ez utóbbi kapcsán megfontolásként azt meg kell említenünk, hogy a választott időtáv alapvető mértékben behatárolja a vizsgált folyamatok lehetséges értelmezési keretét, hiszen a jelenben érzékelhető számos folyamatot csak a megelőző társadalomtörténeti periódus alapján lehet viszonylag megalapozottabban értékelni. Következésképpen, ha nincs kellő empirikus alapunk a szükséges időtáv bemutatására, akkor bizonyos folyamatok értékelése csak felemás lehet.

Az időtáv mintegy hatvan évre terjed ki, tehát a múlt század 40-es éveinek végétől a legutóbbi évekig. E periódus több, egymástól jól elkülöníthető társadalomtörténeti szakaszra osztható, amelyek sajátos lenyomatókat hagytak az együttélési formákban. Azt lehet tehát mondani, hogy a családfejlődés belső mozgatórugói mellett a szélesebb társadalmi-gazdasági környezet is folyamatosan befolyásolta a családszerkezeti változásokat.

A családszerkezet alakulásával kapcsolatos szociológiai kutatások zömével az utóbbi 2-3 évtizedben megfigyelhető trendek alapján vontak le következtetéseket, és erre alapozva a változások főirányaként a pluralizálódást emelték ki. Ez alatt

többnyire a korábban kevésbé elterjedt, illetve elfogadott, tehát periférikus családmodellek tömegesebb megjelenését szokták érteni (Vaskovics, L. 2002). Ez a megfogalmazás azonban félreérthető, mert maga a pluralizálódás azt sugallja, hogy a korábbi időszakhoz képest gyarapodik a statisztikailag mérhető családformák száma. Pontosabb lenne tehát a megfogalmazás, ha az elterjedt definícióhoz az utóbbi kiegészítést hozzátennénk, mert ez esetben *„a korábban kevésbé elterjedt, illetve elfogadott, tehát periférikus családmodellek tömegesebb megjelenése” szükséges, de nem elégséges feltétele a pluralizálódás megjelenésének.* Ha ez nem következik be, akkor inkább a domináns családformák változásáról lehet beszélni.

A pluralizációs tézisnek van egy másik szála is, amely a családformák alakításában szerepet játszó életutak pluralizálódását emeli ki. Azt lehet mondani, hogy az e szálra vonatkozó megállapítás igaznak tekinthető (Harcza, I.–Monostori, J. 2012. Murinkó, L. 2013). Ezeket azért fontos árnyaltan kezelni, mert, mint a gyakorlat mutatja, a definíció „laza” használata gyakorta félreértésekhez vezethet.

A családformák változásával kapcsolatosan válaszra váró kérdésként fogalmaztuk meg, hogy vajon *házi viszonylatban milyen mértékben érvényes a pluralizációs tézis?* Miután a szerkezeti

változásokon volt a hangsúly, ezért csak az együttélési formák változására fókuszáltunk, tehát eltekintettünk a tartalmi elemek esetleges változásának vizsgálatáról, amely külön kutatás tárgya lehet.

Mielőtt az adatsorok részletes bemutatására rátérnénk, rövid áttekintést adunk a családszerkezeti változások kapcsán megfogalmazódó különböző értelmezésekről, amelyek részben jelentős ösztönzést adhatnak az elmélyültebb kutatásokhoz, részben segíthetik az elméleti megközelítések empirikus módszerekkel való további finomítását.

A bemutatott értelmezések alapvetően a pluralizációs tézis megalapozásához, illetve további magyarázatához nyújtottak fontos szempontokat. Az értelmezések ugyan egymástól eltérő dimenziókra helyezik a hangsúlyt, azonban közös vonásuk, hogy a család vélt vagy valós válságával kapcsolatosan emelnek ki egy-egy meghatározó elemet. Az első megközelítés a válság értelmezését összeköti a pluralizálódás jelenségével, illetve ezzel összefüggésben számba veszi a jelenséghez kapcsolható családformákat (1-2. pont). A második megközelítés az értékek pluralizálódásába beágyazva értelmezi a családformák pluralizálódását (3. pont). A harmadik megközelítés a családformák közötti mobilitásba beágyazva az anya-gyerek diád alakulására hívja fel a figyelmet (4. pont), végül a negyedik a házasság intézményének kritikai értékelésével ad szempontokat a családformák változásának értelmezéséhez (5. pont).

1. Értelmezések a változások kapcsán

A továbbiakban az értelmezések köréből csupán néhányat emelünk ki, annak érdekében, hogy a család működésével, a családformák időnkénti változásával kapcsolatos nézetekről bizonyos áttekintést adjunk. E nézetek bemutatása kapcsán az írás szerzője tömör véleményeket, magyarázatokat is megfogalmaz.

Értelmezések

- A család intézményének válsága versus családformák pluralizációja.
- Családformák pluralizációja.
- Többféle érték – többféle értelmezés.
- Az anyasági pozíció előtérbe kerülése – anyaközpontú családfejlődés?
- Házasság, család – kényszerszövetség?

1.1. A család intézményének válsága versus családtípusok pluralizációja

Meglehetősen elterjedt nézet, hogy a családformák pluralizációja a család intézményének a destabilizálódásához, majd felbomlásához vezet. E megközelítés mögött gyakorta a házasság és a család intézményének „összemosása” húzódik meg.

Ezzel kapcsolatosan teljes mértékben elfogadható azon álláspont, mely szerint „...a polgári család váza, a házasság mint a párkapcsolat és a család legitimációja, elvesztette monopóliumhelyzetét.” „A családtípusok változásban vannak ugyan (a horizontális differenciálódás és az egyéni életutak differenciálódásának értelmében), de *a változás nem jelenti mindjárt a család felbomlását.*” E következtést Vaskovics László fogalmazta meg az európai családfejlődés hosszabb távú tendenciáinak elemzése alapján. Egyik legfontosabb kiinduló tézise az, hogy a társadalomban megfigyelhető strukturális differenciálódás nem hagyja érintetlenül a család intézményét sem, és alapvetően ezzel magyarázható a családformák pluralizációja. Ezen összefüggésen alapul a „multiopcionális társadalom” elmélete (Gross 1994).

A házasság intézményének válsága kapcsán fontos kiemelni, hogy e mögött is meglehetősen összetett folyamatok húzódnak meg. Egyrészt megnövekedtek a rövid ideig tartó házasságok, másrészt viszont a várható élettartam komoly mértékű meghosszabbodásának köszönhetően *soha nem voltak ilyen nagy számban ilyen sokáig tartó házasságok, mint manapság.*

A tények azt mutatják, hogy az utóbbi évtizedekben a családszerkezetek differenciálódása ment végbe. „Ezt a differenciálódást, a változatok ilyen sokszínűségét hibás volna egyszerűen válságjelenségnek elkönyvelni. Sokkal inkább egy fokozatos változásról van szó. A keletkezett családszerkezeteket nem szabad izoláltan vizsgálni, azokat a modern ember életútjára kivetítve, dinamikus fejlődésükben, a családi életutak pluralizációjaként kell megértenünk és szociológiailag értelmeznünk. Ilyen szemszögből nézve az, amit nukleáris családnak nevezünk, a családi fejlődésút egyik szakaszának tekinthető. Olyan szakasznak, amely a modern ember életében különböző korban jelenhet meg, különböző ideig tarthat, és egyéb társadalmi és családi életformákkal különböző kombinációkban léphet fel.”²

Nézetem szerint ez a definíció megállja a helyét a „modern” megszorító jelző nélkül is, hiszen ezzel a mai terminológiával értelmezni lehet a premodern időszak családstruktúráját is.

i. 2. Családformák pluralizációja

Az európai családszerkezeti változások azt mutatják, hogy bizonyos családtípusok egyre nagyobb teret foglalnak el (Vaskovics 2002), amelyek közül a következőket érdemes kiemelni:

- egyszülős családok
- az újráházasodások nyomán kialakuló multinukleáris családok (amikor az apa támogatja az első házasságából született gyermekét, ám a további házasságaiból is születnek gyermekek; patchworkcsalád)
- követő családok (amikor újráházasodás után az egyik szülő nem vér szerinti szülője a gyermeknek), hazai viszonylatban ezt a formációt mozaikcsaládnak nevezik
- élettársi kapcsolaton alapuló családok.

Az itt felsorolt kategóriák értelmezése kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a patchwork-, illetve mozaikcsalád bizonyos esetekben átfedésben lehet egymással, és csupán nézőpont kérdése, hogy az újráházasodások láncolatában kialakult családi formációkat mettől meddig követjük nyomon. Ezért az egyszerűség kedvéért célszerű együtt is kezelni őket.

A szerző véleménye az, hogy a fenti tendenciák nem minden országra igazak, ezért érdemes lenne részletesebben is vizsgálni, hogy mely országokra érvényesek maradéktalanul, és milyen okok miatt. Ugyanígy azt is fontos lenne bemutatni, hogy ahol nem érvényesek, ott ennek mi a magyarázata.

A vázolt trendek alapján egymástól szögesen eltérő következtetésekre lehet jutni attól függően, hogy *milyen értékrend felől közelítjük meg a fenti változásokat*. A tradicionális, tehát alapvetően a korábbi polgári értékrend szempontjából a folyamat a házasság és a család intézményének a destabilizálódására utal, és a változást alapvetően az értékrendek válságával hozzák összefüggésbe. Az a nézetet követők számára nehezen fogadható el az a magyarázat, hogy a családformák változása nem jelenti mindjárt a család felbomlását. Mindez érthető is, hiszen *a megélt valóság értelmezése is alapvetően értékfüggő*¹ (Harcza, I. 2012), következésképpen amikor a nézet

képviselői értékrendszerük szűrőjén keresztül értelmezik a fenti folyamatokat, akkor többnyire azzal konzisztens véleményt fogalmaznak meg.

1. 3. Többféle érték – többféle értelmezés

Nem véletlen, hogy az értékfüggő értelmezések következtében a család társadalmon belüli helyzetével kapcsolatos vitákban is markánsan eltérő álláspontok rajzolódtak ki.

Az egyik szerint a bizonytalanná váló világban az utolsó védvár a család, amely még mindig a legbiztosabb pontot jelenti az egyének életében. A másik szerint viszont a bennünkörülvevő bizonytalanságok – főként a munkaerő-piaci pozíciók törekénységének formájában – a család szintjére is begyűrűznek, és mindez a családi védőháló fokozatos erodálódását idézi elő. Mindezek következtében a válság jelei a család intézményét is elérik, ezen belül is elsősorban a törekényebb családformációkat.

E bizonytalanságok alapvetően az eltérő irányú strukturális változások következtében állnak elő, amelyek nyomán a korábbi, egymást erősítő strukturális folyamatok inkább gyengítik egymást. A szerző véleménye szerint „...azt lehet mondani, hogy a széttartó folyamatok felerősödése nem csupán »színesebbé« tette a családformálódás folyamatát, hanem – a többféle értékrend egyidejű jelenlétéből következően – megnövekedtek a többféle értelmezés lehetőségei is”² (Harcza, I.–Monostori, J. 2012).

Részben a strukturális hatásokkal, részben pedig az individuális értékek előretörésével magyarázható, hogy a hagyományos családszerkezet és a családdal kapcsolatos korábbi értékek egyre inkább visszaszorulnak, és új családmodellek, új együttélési formák és új értékek válnak dominánssá. Az új családmodellek kapcsán azonban azt is hangsúlyozni kell, hogy sokkal inkább a korábban periférikusnak tekinthető családmodellek és értékek tömegessé válásáról van szó, és kevésbé a valóban újak megjelenéséről.

1. 4. Az anyasági pozíció előtérbe kerülése – anyaközpontú családfejlődés?

A nyugat-európai tapasztalatok azt mutatják, hogy a párkapcsolatok, valamint a családtípusok differenciálódásával párhuzamosan felértékelő-

dik az anyasági pozíció. Ezen belül is az *anyagyerek diád bizonyul a családszerkezet legstabilabb tengelyének*. „E diád körül ugyan sok minden megváltozott, de maga a diád egyre inkább központi zónának számít a család szerkezetén belül. Ennek természetesen messzemenő következményei vannak az anyákra nézve. A szülői kötelességek egyre nagyobb terhet rónak rájuk, például amikor arról kell dönteniük, hogy egy megfogant gyereket akkor is a világra hozzanak-e vagy sem, ha az apa kibújik a szülői kötelezettsége alól.”⁵ A szindróma elsősorban azon családok esetében jelenik meg erőteljesebben, ahol az anyák rövidebb-hosszabb ideig egyedül nevelik gyermekeiket.

Az anyasági pozíció esetleges fölerősödésével kapcsolatosan a szerző azon a véleményen van, hogy a strukturális változásoknak köszönhetően jelenleg sokkal változatosabbak az együttélési formák, mint korábban, és ezek társadalmi elfogadottsága is kezd általánossá válni. Ebből az következik, hogy a korábbi időszakokhoz képest „átjárhatóbbak” a családformák – erre utal, hogy megnőtt a családformák közötti mobilitás. Ezek a folyamatok bizonyos mértékig mérsékelhetik az olyan helyzetek kialakulását, amikor kizárólag vagy döntő mértékben az anyának kell gondoskodni a gyermekek felneveléséről. Megfelelő empirikus adatok hiányában nehéz megítélni, hogy hosszabb távon milyen metszetekben jelenhet meg az anyasági pozíció fölerősödése, és főleg, hogy ez milyen következményekkel járhat.

1. 5. Házasság, család – kényszerszövetség?

A provokatívnak tekinthető cím tartalmi mondanivalóját Tóth Olgától (Tóth, O. 1994) vetem kölcsön, aki egy közel két évtizede megjelent írásában a következőt fogalmazta meg: „Számomra a család elsősorban mint kényszerszövetség értelmezhető a magyar társadalomban.”⁶ Megállapítását arra alapozta, hogy a korábbi időszakban – a Kádár-korszakban – számos körülmény adott volt ahhoz, hogy a házassági mozgalom fellendüljön. A társadalompolitika a családalapításhoz kötötte a lakáshoz jutás támogatását, és a társadalmi elvárások is erős nyomást gyakoroltak az érintett korosztályokra – a házasságon alapuló családalapítás normává vált.

Egy 2008-ban megjelent, Dupcsik Csabával (Dupcsik, Cs.–Tóth O. 2008) közös írásukban még kifejezőbbé tették megállapításukat azzal a megfogalmazással, hogy „...a Kádár-korszak volt a magyar család – de legalábbis a magyar társadalmi familizmus – aranykora.”⁷

E megállapítás alátámasztására – a házassági mozgalmat illetően – meggyőző adatsort közölnek, amely a 15 éves és idősebb férfiak családi állapotát mutatja be 1900–2006 között, tehát az adatok több mint száz évet átfogó tendenciát tükröznek. Kimutatható volt, hogy valóban 1960–1980 között érte el csúcspontját a *házasság férfiak aránya*. Ezt követően erős hanyatlás következett be, amely jelenleg is tart, azonban az utóbbi két évtized tendenciáinak értelmezésekor azt is figyelembe kell venni, hogy egyre gyorsuló ütemben tartunk az élettársi kapcsolatok aranykora felé, tehát a korábbi időszakok alapján – a tartós párkapcsolatokat illetően – nehéz egyértelmű következtetéseket levonni.

A rendszerváltást megelőző icőszakra azt lehet tehát mondani, hogy – a rendszer legitimitációja érdekében – a társadalompolitika, és még inkább a kor ideológiája a felszínen családbarátnak próbálta feltüntetni magát. E törekvést illetően egyet lehet érteni Dupcsik (Dupcsik, Cs. 2012) azon következtetésével, mely szerint „...a Kádár-rendszer az ember atomizálására és semlegesítésére törekedett. Ezzel az atomizálással és semlegesítéssel pedig a familizmus ideológiája teljes mértékben kompatibilisnek tűnt.”⁸

Ebben a társadalomtörténeti kontextusban viszont már nem teljesen alaptalan a kényszerszövetség fogalmának használata. A Kádár-korszak tanúsága azt mutatja, hogy amikor a társadalmi normák, valamint a kényszerek és lehetőségek viszonylag erős befolyást gyakorolnak a házasodásra, akkor ezen „külső nyomás” hatására valóban fellendülés tapasztalható. Ha viszont lazulnak a kényszerek és kötöttségek, akkor érthetően lazábbá válnak a párkapcsolatok, latens törekenységük manifesztté válik, tehát megemelkedik a válás, és a gyermekvállalási hajlandóság is alábbhagyhat.

Van tehát bizonyos alapja annak a feltételezésnek, hogy a korábban említett kényszerek olyan személyeket is a házasságra bátorítottak, akik alapvetően csak ezek hatására vállalták a házasságot, majd a családalapítást. Majd a kényszerek és lehetőségek mérséklődése nyomán

csökkent a házassági kedv, zömében amiatt, hogy „kiesett” azok házassága, akik nem a házasság keretében keresték a tartósabb párkapcsolatot, illetve családalapítást.

Mindezt figyelembe véve jelen írás szerzője úgy véli, hogy a kényszerszövetség fogalmának családra vonatkozó használata téves diagnózis, mert ez esetben is arról van szó, hogy a tézis megfogalmazója összemosta a házasság és a család közötti alapvető különbségeket.

2. Trendek az adatok tükrében

A trendszámítás esetében meghatározó, hogy családszerkezetre vonatkozó hosszabb távú idősorokat alapvetően csak a népszámlálások alapján lehet összeállítani, azonban ezek esetében is számolni kell bizonyos korlátokkal. Így elsősorban azzal, hogy a népszámlálási adatok másodfeldolgozását csak az utóbbi 2-3 évtizedre vonatkozóan lehet elvégezni, miután a korábbi időszakokra nem állnak rendelkezésre a szükséges mikro-adatállományok. Következésképpen a korábbi időszakoknál a közölt adatokra kell hagyatkoznunk, amelyeket csak aggregáltabb szinten lehet összehasonlítani.

E körülmény a jelen elemzés szerkezetét is meghatározta, és ebből adódón a korábbi, tehát az 1990 előtti idősorokra vonatkozóan csak azon család- és háztartásformák alakulását lehetett bemutatni, amelyre a közölt adatok lehetőséget adtak. 1990-től viszont az adatállományok másodfeldolgozásával részletesebb családtipológia kialakítására nyílik lehetőség.

2.1. A háztartásszerkezet⁶ alakulása félévszázados kitekintésben

A népesség háztartásszerkezet szerinti megoszlását tükröző – hat évtizedre visszatekintő – adatsor bizonyos metszetekben meglehetősen hézagos, azonban amire van adat, ott lehetőségünk van a folyamatok hosszabb távon való megragadására. Ezek alapján a következő főbb trendek emelhetők ki (1. táblázat):

1. A párkapcsolaton alapuló családforma folyamatosan visszaszorult, ennek eredményeként csupán az 1970–2011 közötti időszakban mintegy 8 százalékpontos csökkenés mutatható ki.

E formáció térvesztése a 80-es években erősödött fel, ezt követően a 90-es években némiképp mérséklődött a csökkenés üteme, azonban a 2000-es években még a korábbinál is nagyobb mérvű volt a visszaszorulás. Bizonyos összefüggés mutatkozik a 90-es években megfigyelhető szerényebb mértékű visszaesés és a rendszerváltás első időszaka között. Úgy tűnik, *mintha a rendszerváltáshoz fűzött reményeknek visszatartó szerepe lett volna bizonyos családformálódási folyamatokra.*

2. A feltételezés nem alaptalan, figyelembe véve, hogy a változások mértéke – félévszázados távlatban – más metszetekben is a 90-es években viszonylag szerényebb volt. Így például mérsékeltebben növekedett az egyedülállók és az egyszülős keretek között élők hányada, ugyanakkor ezzel párhuzamosan ekkor erősödött fel a többcsaládos háztartások felbomlása.
3. A *többcsaládos formáció* a fokozatos felbomlási folyamat eredményeként egyre inkább a család-/háztartás-szerkezet perifériájára szorult. A legnagyobb mérvű változást ennél a formációnál lehet megfigyelni. A leggyakoribb, amikor a szülők párkapcsolatban élő gyermekekkel élnek együtt. 1970-ben még a népesség egytizede élt többcsaládos keretek között, 2011-ben viszont mindössze 3%. Az utóbbi fél évszázadban a *nagycsaládos keretekből való kiáramlás jelentős mértékben hozzájárult ahhoz az elaprózódási folyamathoz, amely napjainkban jellemzi a család- és háztartásszerkezetet.*
4. A visszaszoruló család- és háztartásformákból kilépők zöme az *egyedülállók* közé került, ez a forma szívta fel a családi közösségekből „lemorzsolódókat”. Az elaprózódási folyamat itt jelenik meg a legmarkánsabban, hiszen 1949-ben – a háztartásszerkezetben belül – még 5% alatt volt az egyedülállók hányada, 2011-ben viszont közel 14%. Más, elsősorban fejlett nyugati országoktól eltérően azonban hazánkban nem a szingli életforma tömeges elterjedése húzódik meg e folyamat mögött, hanem sokkal inkább a családi kohézió szálainak a meggyengülése, amely bizonyos esetekben az elmagányosodással jár együtt.
5. Nézőpont kérdése, hogy az *egyszülős családok* esetében megfigyelhető trendet miként értékeljük. Társadalomtörténeti megközelítésből nézve sajátos hullámzásokat lehet érzékelni,

1. táblázat

A népesség háztartásszerkezet szerinti megoszlása, 1949–2011

Háztartás-összetétel	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011
Egyedülálló	4,5	5,0	5,9	7,0	9,0	10,2	13,6
Házaspár és élettársi kapcsolat	-	-	75,2	74,4	69,7	70,1	66,6
Egyszülős család	10,3	10,4	6,8	7,5	10,7	11,5	15,5
Többcsaládós háztartás	-	-	10,2	8,4	6,2	7,1	2,8
Egyéb együttélési formák	-	-	1,9	2,6	4,4	1,1	1,5
Összesen	-	-	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Népszámlálások.

és ennek megfelelően négy kisebb periódust lehet kimutatni. Az első periódusban – a 40-es évek végétől a 60-as évek elejéig – viszonylag magas, 10% körüli értéket figyelhetünk meg, amelyet alapvetően világháború családformálódásra gyakorolt hatásának tekinthetünk. Az ezt követő második periódusban – a 70-es és 80-as években, tehát a Kádár-korszak második felében – komoly mértékben visszaesett az egyszülős családok hányada. Ennek okát a kutatók (Dupcsik, Cs.–Tóth O. 2008) a Kádár-korszak familista népesedéspolitikai magatartásával magyarázzák, amely alapvetően a házasságon alapuló családformációt preferálta.

A harmadik periódusban – a 90-es és 2000-es években – „visszaállt” az első periódusban tapasztalt trend, majd a negyedikben – a már megemelkedő szintről – további jelentős mértékű növekedés következett be. A 2011-ben mért érték mincén korábbi időszaknál magasabb szintet ért el.

2.2. Főbb trendek a 15 év alatti gyermeket nevelő családok körében, 1960–2011

Az alábbiakban csak a 15 év alatti gyermekkel egy család háztartásban élőkre vonatkozó főbb indikátorokat mutatjuk be, tekintve, hogy a közölt adatok ilyen bontásban állnak rendelkezésre (2–3. táblázat). (Az adatok értelmezésekor figyelembe kell vennünk, hogy a vizsgált időszakban a 15 év alatti gyermekek 92–93%-a élt egycsaládós keretek között, következésképpen a közölt adatok alapján az alapvető trendek relevánsak.)

A fontosabb tendenciák

1. A *gyermeküket egyedül nevelők* aránya 1960–1980 között stabilan 13% körül alakult, ezt követően a 90-es évek elejére 19%-ra ugrott, majd – kisebb hullámzásokkal – 19–21% között mozgott (2. táblázat). A nemzetközi trendektől eltérően tehát Magyarországra vonatkozóan nem lehet azt állítani, hogy a 15 év alatti gyermeket nevelő egyszülős családok hányada az utóbbi két évtizedben érdemben növekedett volna.
2. Ez a trend eltér az 1. táblázatban bemutatott képtől, amely alapvetően azzal magyarázható, hogy ott korhatár nélkül gyermekként szerepelt minden gyermek státusú személy. Mindez jól érzékelteti azt, hogy a gyermekes családok, ezen belül az egyszülős családok mindenkor arányát jelentős mértékben befolyásolja az, hogy hol húzzuk meg a korhatárt.
3. Az *egygyermekes családok* részaránya 1980 óta folyamatosan növekszik, azonban ennek kapcsán azt is érdemes megjegyezni, hogy 1970-ben hasonló értéket (57%-ot) lehetett megfigyelni, mint 2011-ben (58%-ot) (3. táblázat).
4. A *kétgyermekes családok* részaránya jelenleg ugyanakkora (egyharmad körüli), mint a 60-as és a 70-es években, és ennek értéke csupán 1980-ban és 1990-ben emelkedett meg számottevő mértékben (40, illetve 39%-ra). A kétgyermekes családmodell elterjedtebbé válása tehát csupán adott korszakhoz köthető jelenség volt, és alapvetően a Kádár-korszak népesedéspolitikai törekvéseivel hozható összefüggésbe (3. táblázat).

5. A három- és többgyermekes családok részaránya a 70-es évek óta stabilan 8-11% között alakult, ami ugyancsak eltér a nemzetközi trendektől, miután máshol alapvetően a csökkenés a jellemző. A 40-es évek végén még 22% volt a megfelelő érték, és a drasztikus mérvű vissza-
- esés az 50-es és a 60-as években következett be (3. táblázat).
6. Az élettársi kapcsolatban élő gyermekes családok aránya a 90-es évek elejétől 2011-ig – a nemzetközi trendekkel egyező módon – növekedett (4%-ról 19%-ra) (2. táblázat).

2. táblázat

Az egy családbántartásban 15 év alatti gyermekkel élő családok száma a párkapcsolat formája szerint, 1960–2011

Párkapcsolat formája	1960		1970		1980	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Házaspár	1 236 331	86,9	1 249 779	89,3	1 201 669	87,0
Élettársi kapcsolat						
Egyszülős	185 716	13,1	149 489	10,7	179 557	13,0
Összesen	1 422 047	100,0	1 399 268	100,0	1 381 226	100,0

Párkapcsolat formája	1990		2001		2011	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Házaspár	987 103	77,0	759 352	72,5	549 250	60,8
Élettársi kapcsolat	47 844	3,7	105 644	10,1	167 766	18,6
Egyszülős	246 401	15,2	181 778	17,4	186 804	20,7
Összesen	1 281 348	100,0	1 046 774	100,0	903 820	100,0

3. táblázat

Az egy családbántartásban 15 év alatti gyermekkel élő családok gyermekszám szerint, 1949–2011

Gyermekszám	1949		1960		1970	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1	787 094	33,0	736 980	51,8	711 928	58,1
2	830 958	40,1	452 933	31,9	410 406	31,8
3 és több	453 874	21,9	232 134	16,3	127 445	10,1
Összesen	2 071 926	100,0	1 422 047	100,0	1 249 779	100,0

Gyermekszám	1980		1990		2001		2011	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1	586 268	51,2	683 104	53,3	585 886	56,0	524 388	58,0
2	502 378	39,8	492 660	38,5	352 189	33,6	287 247	31,4
3 és több	113 023	9,0	105 384	8,2	108 699	10,4	95 485	10,6
Összesen	1 201 669	100,0	1 281 348	100,0	1 046 774	100,0	904 120	100,0

Forrás: Népszámlálások.

Az élettársi kapcsolatban élő családok kapcsán érdemes megemlíteni, hogy körükben számottevően alacsonyabb a 19 éven aluli gyermeket nevelők hányada, mint a házások körében (Harcsa, I.–Monostori, J. 2014). Ez a tendencia a 90-es évek eleje óta – az 50–59 éves korcsoporttól eltekintve – általános jelenség. Tény ugyanakkor, hogy ezek az adatok csak statikus képet tudnak kimutatni, ezért nem érzékeltethetik a folyamatok dinamikáját, konkrétan nem lehet egzakt következtetést levonni arra vonatkozóan, hogy miként alakul a házasság, illetve az élettársi együttélésekben az egy kapcsolatra jutó 19 éven aluli gyerekek száma.

Összegezve a hosszú távú trendeket tehát azt lehet mondani, hogy számos újnak tekintett folyamat (egyszülős családok, valamint az egygyermekesek részarányának a növekedése, a nagycsaládosok hányadának csökkenése) hosszú távon nem vagy csak bizonyos történeti periódusokban igazolható.

2.3. A háztartásszerkezet alakulása részletesebb metszetben

A részletes tipológia során elsősorban a gyermekes családok körét igyekeztünk finomabb bontásban bemutatni, és ennek megfelelően a gyermek státusú személyekre három életkori kategóriát alakítottunk ki: 1) 19 év alatti, 2) 19–24 éves, 3) 24 év feletti. Emellett az egyedülállók és a gyermek nélküli párok esetében is igyekeztünk korcsoportos bontást alkalmazni, amelyet azonban az itt közölt alaptábla – terjedelmi korlátok miatt – nem tartalmaz.

Az alábbiakban a főbb tendenciákat ismertetjük.

Egyedülállók

A táblázatból – amely a 65 év alatti, illetve az e feletti korosztályok adatait tartalmazza – kiderül, hogy a növekedés mindkét életkori csoportra jellemző. A részletesebb, tehát a tízéves korcsoportok szerinti adatsorok is hasonlókat mutatnak, ami arra utal, hogy az egyedülállók csoportja minden korosztályból folyamatosan kap utánpótlást. Ebből az is következik, hogy a szingli jelenség csak viszonylag szűkebb csoportokat érint.

Párok gyermek nélkül

A párkapcsolatban élő gyermek nélküliek részaránya (18%) nem változott a 90-es évek eleje óta, és ez a trend egyaránt érvényes a 65 év alattiakra, illetve az ennél idősebbekre, sőt részletesebb korcsoportok szerint vizsgálva is hasonló trendet kapunk. Ennek kapcsán azonban meg kell említenünk, hogy a változatlan arányszámok mögött különböző irányú mozgások húzódnak meg, következésképpen ez alapján nem kaphatunk képet például arra vonatkozóan, hogy miként alakul a gyermektelenség. Korábbi kutatások (Harcsa, I.–Monostori, J. 2012) kimutatták, hogy a gyermektelen nők hányada a 90-es évek eleje óta folyamatosan növekszik.

Gyermekecs párok

A gyermekecs párok aránya jelentős mértékben csökkent a 2000-es években (52%-ról 48%-ra), elsősorban amiatt, hogy visszaesett a két 19 éven aluli gyermeket nevelők hányada (15%-ról 11%-ra). E tendencia már a 90-es években elkezdődött, hiszen 1990-ben még 20% körüli érték volt a jellemző. A három és több 19 éven aluli gyermeket nevelők részaránya viszont nem csökkent a vizsgált időszak alatt, sőt növekedett (8%-ról 9%-ra).

A legnagyobb mérvű változás a 19 éven felüli gyermekkel élők körében következett be, miután hányaduk 9%-ról 14%-ra emelkedett, ezen belül is különösen erőteljes a növekedés (4%-ról 8%-ra) a 25 éves és idősebb gyerekekkel élő családok körében. Mindez a „mama hotel” intézményének gyors terjedésére utal, nevezetesen a fiatal felnőttek egyre szélesebb köre – részben egzisztenciális, részben kényelmi okok miatt – nem hagyja el a szülői házat. A családi életciklus hagyományos értelmezésében ezeket a családokat már nem igazán tekinthetjük „gyermekes családoknak”, hiszen a „mama hotel” intézménye csak formailag hasonlít a fiatalabb korú gyermekek eltartására. Ez utóbbiakban a nevelésen van a hangsúly, míg a felnőtt gyerekek esetében a részleges vagy teljes eltartáson. Következésképpen együttes kezelésük esetén nagyon heterogén csoportokat sorolunk azonos kategóriába, és ezzel kockáztatjuk a releváns következtetések levonásának a lehetőségét.

4. táblázat

A népesség háztartásszerkezet szerinti megoszlása – 1990, 2001, 2011

Háztartásszerkezet	1990	2001	2011	
			Megoszlás	Népességszám (ezer fő)
I. Egyedülállók	9,0	10,2	13,6	1318
1. egyedülálló, 65 évesnél fiatalabb	5,4	5,5	7,9	762
2. egyedülálló, 65 éves és idősebb	3,6	4,7	5,7	556
II. Párok, gyermek nélkül	17,5	17,7	17,9	1739
3. pár gyermek nélkül, mindkettő 65 évesnél fiatalabb	10,8	10,4	10,4	1008
4. pár gyermek nélkül, legalább az egyik 65 éves és idősebb	6,7	7,3	7,5	731
III. Párok, gyermek(ek)el	52,4	52,4	48,3	4709
5. pár egy 19 év alatti gyerekkel	12,4	10,4	10,4	1014
6. pár két 19 év alatti gyerekkel	19,9	14,8	11,2	1089
7. pár három és több 19 év alatti gyerekkel	6,4	6,7	6,0	585
8. pár egy 19 év alatti és egy 19 éves vagy idősebb gyermekkel	3,4	4,2	3,4	327
9. pár három és több gyermekkel, legalább egy 19 év alatti és legalább egy 19 éves vagy idősebb	1,6	2,6	3,3	320
10. pár 19–24 év közötti gyerekekkel	5,0	8,0	6,5	634
11. pár 24 év feletti gyerekekkel	3,6	5,7	7,6	741
IV. Egyszülős családok	10,7	11,5	15,5	1509
12. egy szülő egy 19 év alatti gyermekkel	3,0	2,2	2,8	272
13. egy szülő legalább két 19 év alatti gyermekkel	3,5	2,0	2,7	265
14. egy szülő legalább két gyermekkel, legalább egy 19 év alatti és legalább egy 19 éves vagy idősebb	1,1	1,0	1,8	174
15. egy szülő csak 19–24 év közötti gyerekekkel vagy velük és idősebb gyermekkel	1,2	2,1	2,3	224
16. egy szülő 24 év feletti gyerekekkel	1,8	4,2	5,9	574
V. Többszalados	6,2	7,1	2,8	276
VI. Egyéb együttélési formák	4,4	1,1	1,5	150
Összesen	100,0	100,0	100,0	9701

Forrás: Népszámlálás 1990, 2001, 2011. 1990-ben, 2001-ben 2%-os minta, 2011-ben 10%-os minta. A szerzők saját számítása.

Megjegyzések: 1) Elemzésünkben gyermeknek tekintettük azokat, akiket a kérdezettek gyermek státuszának jelöltek, azaz olyan személynek, aki legalább az egyik szülőjével együtt él. A népszámlálási adatközlésekben gyerekek ezen a körön belül csak azokat tekintik, akiknek a családi állapota nőtlen, hajadon. Mi ezt a szűkítést nem alkalmaztuk, ezért elemzésünkben a gyermekes családokban élők aránya valamivel magasabb, mint a népszámlálási adatközlésekben. Ugyanakkor a családi életciklus pontosabb vizsgálata érdekében a gyerekek három életkori csoportját különítettük el: a 19 év alattiak, a 19–24 év közöttiek, valamint a 25 éves és idősebb gyermekeket. 2) A táblázatban az egyszaladosokat nem különítettük el aszerint, hogy rokonok, nem rokonok stb. élnek-e a családban, azaz minden kategória magában foglalja azokat, akik felmenő és egyéb rokonokkal élnek együtt, és azokat is, akik nélkülük.

Egyszalados családok

Az egyszalados családok körében – a párkapcsolatban lévőktől eltérően – csak viszonylag kisebb mértékben csökkent a 19 éven aluli gyermeket nevelő családok hányada. A 19 éves és idősebb

gyermekkel együtt élők esetében viszont már hasonló tendenciát lehet megfigyelni, tekintve, hogy két évtized alatt 3%-ról 8%-ra növekedett az ide tartozók hányada. Itt is a 24 év feletti gyermekkel együtt élők körében tapasztalható erőteljes – több mint háromszoros – növekedés.

A fentiek tükrében tehát nézőpont kérdése, hogy az egyszülős családok folyamatos növekedéséről beszélünk, vagy olyan fejlődési folyamatról, amelyben alapvető mértékben megváltoztak az együttélési szokások, és ennek eredményeként nagyon heterogén összetételű formációk jöttek létre. Ez a heterogenitás oly mértékű, hogy az egyes csoportok együttes kezelése esetén szociológiai és társadalompolitikai szempontból is nehéz árnyalt következtetéseket levonni.

3. A megfigyelt trendek lehetséges értelmezése

A lehetséges értelmezést csak a pluralizációs folyamatok azon körére vonatkozóan fogalmazzuk meg, amikor a megelőző időszakban ritkábban elterjedt vagy kevésbé elfogadott családformációk mindinkább tömegessé váltak, illetve korábban elterjedtebb formációk visszaszorultak.

Ha elfogadjuk a családformák pluralizálódására vonatkozó tézist, akkor ennek kapcsán a következő kérdéseket célszerű megfogalmazni:

1. A jelenleg statisztikai módszerekkel megragadható változások közül melyeket tekinthetjük a pluralizációs folyamat részének, és melyeket nem?
2. A pluralizálódás során mely családformák rovására váltak elterjedtebbé a korábban periférikus vagy kisebb arányban jelenlévő családformák? A kérdés mögött részben a pluralizációs folyamatokkal párhuzamosan lezajló folyamatok minősítése és értékelése húzódik meg; részben pedig az, hogy az utóbbi évtizedekben térhódító családformák megjelenésével valóban színesebbé, pluralizáltabbá vált-e a család- és háztartásszerkezet?
3. Lehet-e összefüggést kimutatni a családformák változása és a népességreprodukció alakulása között? E kérdés ele alapvetően az életjárási kapcsolatban élőkre irányul, nevezetesen, kimutatható-e, hogy a népességreprodukció romlása részben az életjárási kapcsolatok terjedésével is összefügg?

Az első kérdés kapcsán csupán emlékeztetőként megemlítjük azokat a családformációkat, amelyek térhódítása – szakmai konszenzus alapján – a pluralizálódás jelenségkörébe tartozik. Ezek a következők:

- egyszülős családok,
- patchwork- és mozaikcsaládok,
- életjárási kapcsolatok.

Az egyszülős családoknál, valamint elsősorban az életjárási kapcsolatoknál valóban dinamikus elterjedést lehetett kimutatni. Ez utóbbiak esetében vitathatatlan, hogy egy korábban ritkán előforduló együttélési forma térhódításáról van szó. Más a helyzet az egyszülős családok esetében, akiknél kimutatható volt, hogy az időbeli összehasonlítás során összetételük komoly mértékben megváltozott, heterogénebbé váltak. Tehát statisztikailag és szociológiailag nem azonos tartalmú családkategóriák kerültek összehasonlításra. Ha ugyanis csak a 19 éven aluli gyermeket nevelő egyszülősöket vesszük alapul, akkor nem beszélhetünk aránybeli növekedésről. Ugyanakkor az egyszülősök körében is dinamikusan terjedő „mama hotel” intézményét a pluralizálódás körébe lehet sorolni.

Ez utóbbi jelenség megítélése kapcsán alapvetően az a gond, hogy amikor egy családformáció erőteljes gyarapodásáról beszélünk, akkor ehhez olyan folyamatot társítunk, amelyben növekszik az újonnan belépők köre. Az egyszülősök esetében nem erről van szó, hiszen a belépési arányok változatlanok, a kilépési arányok viszont komoly mértékben visszaestek.

Az egyszülős családforma terjedésének a pluralizációs folyamatok közé sorolása kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az egyedülállók körében még nagyobb mérvű növekedést lehetett megfigyelni, ennek ellenére ezt a folyamatot nem tekintik a pluralizálódás részének, ami arra enged következtetni, hogy a családformálódás folyamatának a mindenkor minősítése bizonyos fokig esetleges, miután számottevő mértékben kötődik az éppen domináns szakmai „főirányhoz”.

A patchwork- és a mozaikcsaládok számbeli alakulására vonatkozóan csak a 2001. és a 2011. évi népszámlálások alapján vannak megbízható adataink. Ezekből kiderül, hogy e rövid időszak alatt érdemi változás nem következett be, sőt némi csökkenést lehetett rögzíteni (Harcza, I.–Monostori, J. 2014).

A második kérdésre adható válasz érdekében azt kell tisztáznunk, hogy honnan, mely formációkból rekrutálódhattak a dinamikusan terjedő családformák? Ez praktikusán a visszaszoruló családformák számbavételét jelenti, tehát a rekrutálódás folyamatát indirekt módon próbáljuk nyomon követni.

Kimutatható volt, hogy a legdrasztikusabb visszaesés a többcsaládos formáció esetében következett be (1970–2011 között 10%-ról 3%-ra). Ettől nem sokkal maradt el a gyermekes párok körében megfigyelhető csökkenés. A változások egyenlegét megvonva arra a következtetésre juthatunk, hogy *amilyen mértékben növekedtek egyes formációk, ugyanilyen mértékben estek vissza mások.*

Ha figyelembe vesszük, hogy a visszaeső többcsaládos formáció nagyon színes összetételű volt, és ennek „ellentételezéseként” kiterjedtebbé vált az egyszülős családok körében a „mama hotel” intézménye, valamint az élettársi kapcsolat, akkor az együttélési formák számbeli gyarapodását illetően megkérdőjelezhető a pluralizációs tézis. Vitathatatlan ugyanis, hogy a többcsaládos keretek mögött sokféle együttélési közösség létezett, és ezek leépülésével szegényebbé vált a családszerkezet palettája. Ebből az is következik, hogy *a vizsgált metszetekben nem lehet azt mondani, hogy a változások főirányának a családformák pluralizálódását tekinthetjük, ehelyett inkább az egyes családformák dominanciájának a változásáról lehet beszélni.*

Az is elmondható, hogy történelmi léptékben nézve az aktuális társadalmi folyamatok, jelen esetben a *családformák változásának minősítése számottevő mértékben értékfüggő*, amelyet alapvetően az határoz meg, hogy a minősítőknél milyen társadalomkép él. E társadalomkép értékek mentén fogalmazódik meg, és ha ebben a társadalomképben a korábban kevésbé elterjedt családformák előtérbe kerülése fontosabb, mint bizonyos formációk leépülése, akkor a fontosabbnak vélt folyamat kap prioritást a minősítés során.

Ám egy másfajta értékrend, így például a familista nézőpont alapján a minősítésnél a hangsúlyt a hagyományos családformák felbomlására helyezik, és ennek legalább akkora a relevanciája, mint a pluralizálódás szerinti értelmezésnek.

A fenti okfejtés nem alaptalan, hiszen oly korban élünk, amelyben a különböző értékrendek egymás mellett élését, időnként versengését figyelhetjük meg, következésképpen természetes állapotnak tekinthetjük az ezek mentén megfogalmazásra kerülő eltérő értelmezéseket. Végül az is nézőpont kérdése, hogy ezt a helyzetet értékzavarokkal terheltnék, vagy az értékek közötti kielezett versenyhelyzetnek tekintjük,

mint ahogy az is, hogy a különböző értelmezések révén gazdagodik-e társadalmi önismere-tünk, vagy sem?

A szerző értelmezésében a családformák dominanciájának változását a társadalmi evolúció részének tekinthetjük, amely változásokat jelentős mértékben a különböző strukturális folyamatok idéznek elő. A családi keretek közötti „élhetőség” formái előbb-utóbb kénytelenek alkalmazkodni ezekhez a változó viszonyokhoz, ami egyúttal a mindenkor társadalmi fenntarthatóság záloga. A különböző megközelítések egyidejű jelenléte pedig inkább segítheti a gyákorta kényszerű alkalmazkodás rögzös útjai között való eligazodást.

A harmadik kérdésre – nevezetesen: *kimutatható-e, hogy a népességyerőtermelés részben az élettársi kapcsolatok terjedésével is összefügg* – a jelenlegi ismeretek alapján nehéz egyértelmű választ adni. A statikus, tehát az időponti adatok alapján – mint jeleztük – a 19 éves aluli gyermeket nevelő családok arányát illetően, az élettársi kapcsolatban élők körében megfigyelt értékek jelentősen elmaradnak a házasokétól. Ha azonban dinamikus megközelítésben értelmezzük a családösszetétel formálódását, tehát ha figyelembe vesszük azt, hogy a teljes életciklus során igen nagymértvű az átjárás a kétféle formáció között, akkor már nincs pontos információnk arra vonatkozóan, hogy a megszületett gyermekeket illetően melyik változat mutat kedvezőbb képet. Az élettársi és a házassági kapcsolatok közötti átjárásra ugyanis többféle út kínálkozik, így például az élettársi kapcsolat egy idő után házassági formát nyerhet, tehát a párok azonosak maradnak, ám az is előfordul, hogy az élettársi kapcsolat felbomlik, és a nyomában egy új, házassági kapcsolat jön létre. A mozgásirány ezzel ellentétes is lehet, sőt ennél bonyolultabb párkapcsolati utakra is van példa. Következésképpen, statisztikailag csak akkor lenne pontos képünk a házassági, illetve az élettársi kapcsolatok termékenységről, ha a párkapcsolati mobilitás útjait végigkövetve vizsgálnánk meg, hogy miként alakult a kétféle formációban a születések száma.

Ám a pontos számadatok birtokában is nézőpont kérdése maradhat az eredmények minősítése, hiszen ez esetben a formációváltások láncolatára alapozott részletes képet kellene megfelelően értelmezni. Mindenesetre annyit

most is megállapíthatunk, hogy – a különféle mozgások eredményeként – *a párkapcsolatokból megszületett gyermekek nagyobb hányadban élnek a stabilabb kapcsolati formát biztosító házasságban, mint az élettársiban.* Egyébként más kutatások is megerősítették az élettársi kapcsolatok nagyobb törekenységét (Pongrácz, Tné-Spéder, Zs. 2003).

A párkapcsolati formációk változásánál, illetve az ebből fakadó kedvezőtlen hatásoknál is *komolyabb gondot jelent a párkapcsolati forma elvesztése, illetve az ebből adódó kedvezőtlen hatások.* 1990–2011 között a 20 évesnél idősebb népesség körében 66%-ról 55%-ra csökkent a párkapcsolatban élők hányada, amely körülmény többféle veszélyt hordoz magában. Egyrészt a párkapcsolati formációtól függetlenül kedvezőtlenül befolyásolja a megszületett gyermekek számát, másrészt komoly hátrányokat termel újra a családi kohézió terén. Az egyszülős keretek között felnövő gyermekek ugyanis a családi kohézió szempontjából jóval kedvezőtlenebb viszonyok között élnek gyermekkorukat, mint ahol a szülők párkapcsolatban élnek (Harcsa, I. 2014). Úgy vélem, hogy ezt a folyamatot is a pluralizáció árnyoldalának lehet tekinteni, hiszen az e folyamat révén megjelenő kedvezőtlen hatások továbbúriúznak.

Irodalom

- Dupcsik, Cs. – Tóth O.: Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*. 2008. 51. évf. 4. sz. 315. o.
- Dupcsik, Cs.: Család, nemi szerepek, familizmus. *Demográfia*. 2012. LV. évf. 2–3. sz. 133. o.
- Gross, P.: *Die Multioptionengesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkampf.
- Harcsa, I. – Monostori, J.: Családi struktúrák az életciklusban. In: *Társadalmi Riport 2012*. Szerk.: Kolosi T. – Tóth I. Gy. TÁRKI. Budapest, 2012. 85., 87. o.
- Harcsa, I. – Monostori, J.: *Demográfiai folyamatok és családformák pluralizációja*. Kézirat. 2014.
- Harcsa, I.: A családi kohézió trendjei a gyermekes családokban. *Szociológiai Szemle*. 2014/1. 39–65. o.
- Harcsa, I.: Helyzetkép a társadalmi fenntarthatóságról az értékrendszerek és a jelzőszámok tükrében. *Statistikai Szemle*. 2012. október. 905–924. o.
- Pongrácz, Tné – Spéder, Zs.: Élettársi kapcsolat és házasság – hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón. *Szociológiai Szemle* 2003/4. 55–75. o.
- Murinkó, L.: Első elköltözés a szülői házból Magyarországon. A szülői ház elhagyásának időzítése, párkapcsolati környezete és családi háttér szerinti különbségei. NKL 2013., Kutatási Jelentések. 94.
- Tóth, O.: A női életút Magyarországon. In: Hadas M. szerk.: *Férfiumom*. Replika Kör. Budapest, 1994. 223–234. o.
- Vaskovics, L.: A család fejlődése Európában. *Educatio*. 2002/3. sz. 360., 362. o.

Jegyzetek

- 1 Vaskovics László: A család fejlődése Európában. *Educatio*, 2002/3. sz. 360., 362. o.
- 2 Vaskovics, L. m.: 361. o.
- 3 Harcsa István: Helyzetkép a társadalmi fenntarthatóságról az értékrendszerek és a jelzőszámok tükrében. *Statistikai Szemle*. 2012. október. 905–924. o.
- 4 Harcsa I. – Monostori J.: Családi struktúrák az életciklusban. In: *Társadalmi Riport 2012*. Szerk.: Kolosi T. – Tóth I. Gy. TÁRKI. Budapest, 2012. 85., 87. o.
- 5 Vaskovics, L. m.: 363. o.
- 6 Tóth O.: A női életút Magyarországon. In: Hadas M. szerk.: *Férfiumom*. Replika Kör. Budapest, 1994. 223–234. o.
- 7 Dupcsik Cs. – Tóth O.: Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*. 2008., 51. évf., 4. sz., 315. o.
- 8 Dupcsik Cs.: Család, nemi szerepek, familizmus. *Demográfia*, 2012., 55. évf., 2–3. sz., 133. o.
- 9 A család és a háztartás fogalmát az egyszülős háztartások esetében szinonim módon használjuk, tekintve, hogy család alatt a szociológiai értelmezés szerinti kiterjesztett családot értjük.

A szerző ezúton is szeretne köszönetet mondani a kézirat lektorainak: dr. Földvári Mónikának és dr. Pillók Péternek az értékes észrevételeikért.

Kaló Zsuzsa

Terhesség, anyaság és szerhasználat

A szerhasználó várandós és kisgyermekes nők témaköre olyan komplex problémakör, amely szülészeti-nőgyógyászati, addiktológiai, pszichiátriai, szociális, pszichológiai, illetve morális és személyes kérdéseket is felvet (Bonatti M., R. Bortolus, F. Marchetti, M. Romero, and G. Tognoni, 1990; Chavkin, 1990; EMCDDA 2000, Gyarmathy, Giraudon, Hedrich, Montanari, Guarita–Wiessing, 2009). Pontos adatok nem állnak rendelkezésre a szerhasználó (illegális vagy legális szerek abúzus) nők számáról és a probléma prevalenciájáról Magyarországon. Ennek hátterében a szerhasználó nők rejtőzködő magatartása, a terhes nők és kisgyermekes anyák társadalmi megítélése, valamint az egészségügyi-szociális hálózat jelzőrendszerének hiányosságai állnak. A demográfiai adatok szerint a 2000-es években a szülések vállalásának időpontja jelentősen megváltozott, a húszas életkor végére és a harmincas életevek közepére tevődött át (KSH, 2011). Az iskoláskorú és a felnőtt népességben (14–64 évesek) tapasztalható illegitim droghasználat, de különösen a szülőképes női életkori csoportokban tapasztalható droghasználat (Paksi, 2003; Paksi–Arnold, 2007; Nemzeti Drog Fókuszpont, 2010; HBSC 2011) arra utal, hogy nőni fog a szerhasználó, majd terhessé váló nők aránya, sőt azoké is, akik a droghasználatukat a terhesség alatt sem hagyják abba. Jelenleg a terhesség alatt drogot használó ismert esetek száma alacsony; de valószínűleg nagy a látencia, illetve feltehető, hogy azokon a szülészeti-nőgyógyászati osztályokon, ahol 1–2 ilyen eset fordul elő, azokat nem is jelentik. Becslések szerint a súlyosan függő nők közül évente 50–100 esik teherbe, akik később (második vagy harmadik trimeszterben) jutnak az egészségügyi-szociális ellátórendszer látóterébe (Csorba–Pataki–Péterfi 2011; Kaló és mtsai 2011). A legális szereket (pl. alkohol, gyógyszer) és az illegális szereket rekreációs célból használó nők eljutnak az ellátórendszerbe, de a szerhasználatuk jellegéről, mértékéről nem adnak a személyzetnek megfelelő tájékoztatást (Kaló és mtsai 2011). Így nem juthatnak releváns információkhoz, amely a

saját maguk és a magzat egészségét szolgálná, de gyakran a szociális és egészségügyi rendszer dolgozói sem felkészültek arra, hogy megfelelő (tárgyi tudást, szakmai-tudományos ismereteket tartalmazó és nem előítéletes) tájékoztatást nyújtsanak. Annak ellenére, hogy a magyarországi terhesgondozási protokollnak több tájékoztató és ellenőrző funkciója van, és kedvező irányú elmozdulás látható, a szerhasználat kezelése, a szerhasználat következményeinek ismerete hiányos. A legújabb várandósgondozásról szóló jogszabály szerint tájékoztatást kell adni a szerhasználat várható hatásairól, a prevenciós, segítő és tanácsadó, terápiás lehetőségeiről is [26/2014 (IV. 8.) EMMI rendelet 10 §]. Az egészségügyi személyzet általában nem kedveli a szerhasználó populációt, negatív érzéseket (frusztráció, neheztelés, tehetetlenség) váltanak ki belőlük, amely érzéseket nincs módjuk professzionális formában feldolgozni és a szerhasználó személyekről általában negatív kép él bennük (pl. potenciálisan erőszakos, manipulatív, nem motivált) (Kaló–Rácz 2011; Kaló és mtsai 2011; Terplan–Lui 2007; Boekel, Brouwers, Weeghel, Garretsen 2013). Az egészségügyi személyzet nem részesül megfelelő oktatásban, és nem kapnak háttéranyagokat a szerhasználati problémákról és azok kezelési módjairól, a kezelőhelyekről és az elérhető szakemberekről, továbbá nem jutnak segítséghez elakadásaiknak, frusztrációjuknak feldolgozására (esetmegbeszélés, szupervízió, mediálás) (Kaló és mtsai 2011).

Az illegális szereket intravénásan használó nők nagy része nem ismeri fel a terhesség jeleit, mert a szerhasználat, illetve az azzal járó életforma olyan testi változásokat okozott (jelentős testsúlycsökkenés, menstruáció elmaradása), amelyek elfedik a terhesség jellemző tüneteit (EMCDDA 2000). Jelentős részük csak a második trimeszterben jut el az ellátórendszerbe vagy a szülés komplikációinak következtében derül ki az anya szerhasználatáról. Ezenkívül a szociális, társas, etnikai jellemzőik és anyagi körülményeik miatt negatív tapasztalataik vannak a szociális-egészségügyi el-

lítórendszerrel, Stigmatizációt, diszkriminációt élnek meg, amely a várandóssággal növekszik, sőt akár a saját (szerhasználói) csoport felől is megjeleNIK az elutasítás (Kaló és mtsai 2011; EMCDDA 2000). Ugyanakkor az anyaság, a gyermekvállalás és a szülés mérföldkövet jelenthet egy szerhasználó nő életében, a leszokásra, az életvitelén való változásra sarkallhatja, az orvosi-védőnői vizsgálatok révén az ellátórendszerbe kerülve lehetőséget kaphat más egészségügyi-szociális problémák orvoslására is. A probléma láthatatlansága, de jelentősége az egyén és a társadalom számára, illetve az ellátórendszer felkészületlensége és kezelésének komplexitása miatt érdemes az alaposabb vizsgálatra. Magyarországon utoljára 2010-ben készült feltáró jellegű vizsgálat a témában (Csorba, Patáki, Péterfi 2011; Kaló és mtsai 2011).

Jelen tanulmány célja az anyaság és (elsősorban illegális) szerhasználat alapproblémáinak rövid bemutatása a nemzetközi és a hazai szakirodalom alapján. Az anyaság és szerhasználat sokrétű problémaköre az illegális szerhasználat, a várandósság és a női test társadalmi és pszichológiai összefüggéseiben, valamint a szociális reprezentációkban ragadható meg.

Illegálisszer-használó nők

Az illegálisszer-használó személyek a szenvedélybetegség mellett gyakran szenvednek egyéb szociális és orvosi problémáktól, pl. hajléktalanság vagy mentális problémák, ami tovább mélyíti a stigmatizációt és a szociális marginalizációt, amit a szerhasználatuk miatt egyébként is tapasztalnak (Kaló-Rácz 2010). A szerhasználat és a pénzkereseti módjaik illegális jellege miatt a büntetőjogi-rendészeti rendszerrel gyakran kerülnek kapcsolatba, gyakran börtönviselt emberek. Ezek a jellemzők tovább mélyítik a társadalmi különbségeket. A szerhasználat gender aspektusainak vizsgálata feltárta a női szerhasználat speciális jellemzőit a kiváltó okokra (pl. családi minta és bántalmazás), a szerhasználat jellegére (pl. legális szerek abúza) és a társadalmi attitűdre vonatkozóan. A női szerhasználat és különösen a várandósság alatti szerhasználat társadalmilag és a szerhasználói populáción belül is a legelítéltebb (Hoyer 2004). Az injekciós használat és a prostitúció mint pénzkereseti forrás miatt magas a kockázata annak, hogy vér útján terjedő fertőzéseket (pl. Hepatitis és HIV) kapjanak el. A

szerhasználó nők körében magas a gyermekkori bántalmazások, a szexuális, érzelmi és fizikai abúzusok száma, amelyek mentálhigiénés problémákat okoznak, és társuló pszichiátriai kórképek is jellemzőek (EMCDDA 2000). A felsorolt tényezők az egészségügyi-szociális ellátórendszer számára is fokozottan terhelők, többreüt feladatot jelentenek egyidejűleg.

A feminista szakirodalom (vö: Banwell–Bammer 2006, Sheard–Tompkins 2008) „duplán deviánsnak” írja le szerhasználó nőket. Gyakran nem teljes jogú tagjai még a férfiak uralta droghasználói társadalomnak sem – áldozatként látják magukat és láttatják őket. A szerhasználó nők leggyakrabban szerhasználó férfakkal állnak párkapcsolatban (és gyakran a szüleik is szenvedélybeteg voltak). Alárendelt státuszukat bizonyítja például az, hogy ha az injekciós szerhasználat során a férfival közös tűt használnak, azt a párkapcsolat intimításaként élik meg (Sheard–Tompkins 2008).

Reproduktivitás és a női test

A fokozott figyelem, amely a várandós nőre és testére minden társadalomban természetes módon irányul – árnyalt megközelítés híján – könnyen átbillenhet túlzott megfigyelésbe, szabályozásba, ezáltal szorongást és frusztrációt keltve. A reproductivitás, a test, a társadalom és a szerhasználat kapcsolatáról Ettore (2004) kifejti, hogy a társadalom eleve úgy tekint a terhességre, mint pusztán testi feladatra, amely a reprodukció érdekében jön létre, és ezért jogot formál arra, hogy meghatározza a reprodukció szabályait. Például azt, hogy milyen test felel meg a reprodukcióra – és a droghasználó teste nem tartozik ebbe a csoportba. Ettore (2004) szerint a (nyugati) társadalom – a túlmoralizált, túlmedikalizált kontextusban – úgy tekint a kismamára, mint „magzati konténerekre”, droghasználó nők esetében pedig mint „halálos magzati konténerekre”. A terhesség nem szorosan a kismamára tartozik, hanem egy objektív, kívülről figyelhető „státusszá” válik, ami tudományos tények, eszközök és módszerek által ellenőrzött. Gyakran a kismamák is úgy tekintenek magukra, mint akik (valamilyen) „állapotban” vannak, amiben „vigyázniuk kell magukra”. A testi élményekről úgy számolnak be, mintha a testük középpontja „megváltozna, ke:tehasadna,

megkettőződne”. Egyszerre élük meg azt, hogy a testük a saját tulajdonuk meg nem is, főleg miután a magzat mozogni is kezd. Egy normál terhesség alatt is a személyek az időiség (múlt és jelen a test állapotváltozása miatt, jelen és jövő a magzat növekedése és megszületésének anticipációja miatt) plasztikusabb megéléséről számolnak be. (Ettore 2004). A várandóssághoz szorosan kapcsolódnak a magzati és gyermekjogok mint önálló entitást érintő kérdések, amelyek többnyire absztinencia-orientáltak. Jogi és morális kérdéseket vet fel tehát a szubsztitúciós kezelés lehetősége, amely a heroinfüggő várandós nőknek az európai államok többségében biztosított. A kutatások szerint a heroinfogyasztás hirtelen abbahagyása komolyabb magzati károkat vagy vetélést okozhat. A szubsztitúciós kezelés nem csak a függőség kontrollálásában és az adagok csökkentésében segít, de az illegális kiiktatásával lehetőséget nyújt az anyának, hogy rendezze szociális életkörülményeit, és visszakerüljön az egészségügyi-szociális ellátórendszer látóterébe (Fischer és mtsai 2006).

A testiesültség (embodiment) a szerhasználat élménybeszámolóiban határozottan megjelenik (Rácz–Kaló 2009). Az injekciós droghasználóknál a testiesültséget a használat módjában (az injekció mint eszköz, ami a testbe hatol és kapcsolatot teremt a saját test és a – gyakran megismerhetetlen – szer között) és az élményben (pl. a heroinhasználók úgy írták le, mintha a testük folyadékszerűvé válna, elveszíténék a testhatárait, egybeolvadnának a környezetükkel) találjuk meg (Rácz–Kaló 2009). Ebben a kontextusban a várandós szerhasználói test (különösen az injekciós szerhasználóé) egy olyan többszörösen értelmezendő és vizsgálendő felületet reprezentál, amely egy olyan személy számára, aki eleve bizalmatlan az ellátórendszerrel, veszélyforrást jelent.

Amikor a nem szerhasználó terhes nő is kapcsolatba kerül az ellátórendszerrel, leggyakrabban az orvostudományi megközelítéssel találkozik – ez gyakran elidegenítő a számára. A (nyugati) orvostudomány gyógyító szakmaként tekint önmagára, ezért a terhességet is úgy kezeli, mint egy, a normálistól eltérő állapotot, amit „gyógyítani kell” a meglévő módszerekkel, eszközökkel. Az orvos és a „beteg” közötti – hierarchikus – viszony jellege, a használt orvosi eszközök és az a tény, hogy a nőorvosok többsége férfi (a testi empátia hiányával) azt

eredményezi, hogy a terhes elveszíti a kontrollt és az autonómiát, amikor terhesként az egészségügyi ellátórendszerbe kerül (Young 1984). Az ellátórendszer saját magát védi, mivel szeretné elkerülni a szolgáltatás túlterhelődését, és csökkenteni az orvostudomány által feltárt, bizonyított és bejósolható komplikációs lehetőségeket. Magyarországon a védőnők mint női segítők szerepe, jelentősége, kiegyenlítő fontosságú lehet, ők az anyaságra és szülésre felkészítés élettani vonatkozásai mellett a pszichésekre is fókuszálnak (Asbóth 2014).

A droghasználók az orvosok (házi orvosok és szakorvosok) előítéleteivel is találkozhatnak – kutatások szerint a legkevésbé szívesen ellátott populáció a droghasználóké (Paksi 2003; Demetrovics és mtsai 2010; Boekel és mtsai 2013). Várandós szerhasználók esetén további problémákat okoz az egészségügyi-szociális ellátórendszer morális ítélete, amely a legális és illegális szerhasználatot egyaránt érinti. Habár a legális szerhasználat több társadalmilag elfogadott és bejártatott intervencióssal lehetőséggel rendelkezik (leszokást támogató programok, mérséklés elősegítése a napi gyakorlatban), a deprivált élethelyzetű, alacsony iskolázottságú társadalmi csoportok elérésére és életmódjának befolyásolására kevés hatékony eszköz, módszer és emberi erőforrás áll rendelkezésre.

A morális ítéletek mögött legtöbbször nem azonosítható tárgyi tudás, holott az utóbbi évtizedekben több vizsgálat is készült a szerhasználat rövid- és hosszútávú következményeiről. Például az USA-ban végzett Maternal Lifestyle Study (Anyai Életstílus Vizsgálat) egy longitudinális kohorszvizsgálat, amelybe 1993 és 1995 között toboroztak gyermekeket 4 különböző helyszínen, egészségügyi központokban (n=8527). Az anyák kokain és/vagy ópiáthasználók voltak. A vizsgálatok során a gyermekek mentális, kognitív és motoros képességeit és viselkedési jellemzőit vizsgálták (kérdőívekkel, interjúkkal; az anyai szerhasználatot vizeletmintán ellenőrizték). A kokain és/vagy ópiáthasználatnak antepartum-kitett gyermekek-nél általában alacsonyabb, de nem szignifikáns eredményeket kaptak a képességekre vonatkozóan (Messinger és mtsai 2004).

A többségi társadalom szemében a szerhasználó nők elbuktak az összes hagyományos női szerepben: mint nők, anyák és feleségek (Malloch 1999 idézi Sheard–Tompkins 2008). A várandósság vagy kisgyermekes esetén pedig további, a morális

felelősséget, a személyes agenciát és az autonómiát érintő kérdések, kételyek és előítéletek merülnek fel. Ebben az rendszerben – komplex, a tényezők mind-egyikének figyelembevételét megvalósító holisztikus szemlélet híján – három szereplő kerül interakcióba: 1) a szerhasználó anya 2) a magatehetetlen magzat vagy veszélyeztetett kisgyermek és 3) a társadalom. A szereplők önmagukban és egymással kölcsönhatásba kerülve különböző értékeket képviselnek, különböző típusú interakciók lépnek fel közöttük.

1. A szerhasználó anya önmagában egy nő, akinek élettörténetét különböző traumák jellemzik (abúzus, erőszak, szenvedélybetegségek a családban stb.), jelenleg hátrányos szociális körülmények között, bántalmazó kapcsolatban él, alacsony iskolázottságú.
2. A magzat önmagában nem létezik, csak a szerhasználó anya relációjában, aki a kockázatos viselkedésével kárt okozhat a magzatnak. A stressz, a nem megfelelő táplálkozás, a fertőzésveszély mellett a különböző szerek intrauterin károsodásokat okozhatnak. Az alkohol a legveszélyesebb teratogén, amely a magzati alkoholszindrómát okozhatja (FAS foetal alcohol syndrome), valamint komoly morfológiai abnormalitásokat, komplex és végleges károkat a motoros és kognitív funkciókban. A nikotin használata jelentős arányban koraszülést idézhet elő és kissúlyú, illetve extrém kissúlyú születést, és a figyelemhiányos zavarok kialakulásában is lehet szerepe. Az amfetaminok a magzati növekedésre vannak károsító hatással: az amfetaminhasználatnak kitett magzatok gyakran 7-es alatti apgar pontszámot érnek el. Az opioid származékok komoly elvonási tüneteket okoznak az újszülötteknél (Neonatal Abstinence Syndrome, NAS). A kisgyermek megfelelő ellátása környezeti, külső faktoroktól függ: az anyai/szülői stressz, szorongás, párkapcsolati problémák, szociális izoláció, pénzügyi problémák, nem megfelelő táplálkozás, környezeti ártalmak mellett az öröklött rendellenességek, pszichiátriai zavarok és kötődési problémák okozhatnak károkat.
3. A terhesség, az anyaság szociális reprezentációi. A társadalom, amit a hétköznapi emberek mellett közvetlenül az orvosok, védnők, szociális munkások, közvetetten a döntéshozók, szakértők képviselnek, hatással vannak az anyára és kisgyermekre.

Az anyaság szociális reprezentációja

Történetileg a női identitás és a nők társadalmi szerepei az anyaság gyakorlata és szimbolizmusa köré lettek építve (Gillespie 2000: 213). A múltbeli és jelenlegi vallási, tudományos vagy politikai diskurzusokat is áthatják az anyaság szociális reprezentációi.

„A nő mint Madónna, illetve mint szajha reprezentációi nem csupán a vizuális kultúra részét képezték, hanem viselkedési modellekként szolgáltak a nők számára. A kulturális kontextus, amelyben ezek a reprezentációk születtek, és amelyek számára e reprezentációk üzeneteket hordoztak, az anyát normatív módon ábrázolta a kötelességtudó, otthonteremtő, vallásos személy képeben, míg a nőiség ezzel teljesen ellentétes pólusán megjelenített nőt csábítónak, deviánsnak és veszélyesnek mutatta be.” (Kende 2002)

A demografikus változások eredményeképpen a nyugati társadalmakban megváltozott az anyaság élménye és kontextusa. Az anyaság posztmodernizációja (Gillespie 2000) azt jelenti, hogy a női munkavállalás és a reprodukciós technikai lehetőségek bővülése az anyaságot egy választható opcióvá tette, nem a nőiség/nőiség alapvető tulajdonsága többé. Ezzel együtt az anyaság jelentése megváltozik, fogalmi határai elmosódnak, ami bizonytalanságot és szélsőségeséget eredményez (Gillespie 2000).

Ugyanakkor az utóbbi 50 évben megalkották a „jó anya” szociális reprezentációját, amelynek – a feminista szemlélet „intenzív anyaság” (Hays 1996) fogalma szerint – a lényege az, hogy az anya minden szeretetét, idejét, türelmét és fizikai energiáját a gyermekre fordítja, a gyermek nemcsak a családi élet középpontja, de ő maga a gyermeknevelés irányítója (Hays 1996). A „jó anya” vagy más néven az „intenzív anyaság” szociális reprezentációja azon az elképzelésen alapszik, hogy egy megfelelő korú (vagyis: nem túl fiatal), fehérbőrű, középosztálybeli nő neveli egészséges gyermekét (Lupton 2000). Az anyaság ezen szociális reprezentációi olyannyira hegemónikusak és pervazívak, hogy a nők magukévá teszik, és tökéletesen próbálnak megfelelni ennek, miközben a kutatások szerint a saját élményük alapján a (jó) anyaság frusztrálóbb, fárasztóbb, izoláltabb, depresszióssá tesz, összességében sokkal nehezebb, mint számítottak rá (Lupton 2000). A nyugati társadalmak, így a magyar társadalom is – eltérő módon,

korlátozottan, de próbálnak ehhez segítséget nyújtani szolgáltatásokkal (bölcsőde, óvoda, családi napközi szolgálat) és támogatásokkal (gyes, gyed).

A szerhasználó anyák nem illenek bele ebbe a hegemonikus elképzelésbe (ahogyan semmilyen „mással” rendelkező – az egyedülálló, a leszbikus, kisebbségi vagy mozgássérült – anyák sem), de talán a munkába visszatérő anyák sem, hiszen akkor már nem tudják az összes idejüket a gyermekre áldozni (Banwell–Bammer 2006). Az anyaság, az anyai élmények teljességgel pozitív élményként való ábrázolása problémássá válik, amikor ez az idealizált konstrukció és az anyák valós tapasztalatai találkoznak. A feminista perspektíva vizsgálatai az anyaság szociális konstrukcióiban az ambivalenciát is megnevezik (vö: Hollway–Featherstone 1997; Oberman–Josselson 1996; Sevón 2005; Shelton–Johnson 2006; Weaver–Ussher 1997 idézi: Schreur 2009). A nők anyaság-reprezentációival foglalkozó vizsgálatokban a feminista perspektíva új lehetőségeket nyitott a konceptualizációra: az ambivalencia vizsgálatára. Ez megjelenik a felsőbb osztálybeli karrier és/vagy család kérdéskörben is, már a várandósságtól kezdve. Habár a fő diskurzust az anyaságról továbbra is az ideologizált és normatív elképzelések uralják, és ezektől nem lehet teljesen megszabadulni, az anyáknak lehetőségük van rá, hogy megkérdőjelezzék, ellenálljanak vagy elfogadják a domináns narratívát (Schreur 2009).

Szerhasználat és anyaság/szülőség

A megoldásokat, szakmai protokollokat, vizsgálatok eredményeit összefoglaló tanulmányok nagyrészt egyetértenek abban, hogy az elérhető adatok alapján a nyugati társadalmakban valamilyen fokú szerhasználat várható a terhesség alatt. Több faktor van, amely predisponál a szerhasználatra, vagy amelyből a szerhasználat ered, ezek közül a legtöbb a szegénységhez köthető, vagy olyan életkörülményhez, amely hátránnyal jár a gyermek, a szülők és a közösségek számára. Ugyanakkor, ha a szerhasználatot időben felfedezik, és multidiszciplináris közegben kezelik, akkor az intervenciók hatásai valószínűleg túlmutatnak az anyán vagy az apán. A kezdeteknél van esély arra, hogy enyhítsük az egyenlőtlenségeket, és lehetővé tegyük a gyermek normális kötődésének fejlődését (Crome 2010). A vizsgálatok nagy része kiemeli azt, hogy

1. a szerhasználat együtt jelenik meg a mortali-

tással és morbiditással, továbbá szociális egyenlőtlenségekkel

2. a szerhasználó szülők nem feltétlenül rossz szülők
3. léteznek hatékony intervenciók a szerhasználat majdnem minden formájára
4. ennek a sokszor marginalizált csoportnak az ellátási forrásait is növelni kell, beleértve a szakemberek képzését
5. a szolgáltatások koordinációját multidiszciplináris és több szolgáltatót bevonó keretrendszerben kell végezni
6. a gyermekvédelmi és szülői támogatás közötti feszültség növelése helyett minden erővel azon kell lenni, hogyan lehet hatékony intervenciókat alkalmazni a családokban úgy, hogy az egyenlőtlenségek csökkenjenek, és a normális kötődés maximalizálódjon (Crome 2010).

Megállapítást nyert számos tanulmány alapján, hogy az egészséges anya-csecsemő interakció elengedhetetlen a csecsemő optimális fejlődése érdekében. Ez a kapcsolat súlyosan sérülhet, ha egy anya drogokat használ a terhesség alatt és utána. Bonnie (2004) szakirodalmi összefoglalója szerint az absztinencia fontos tényező a sikeres anya-csecsemő interakciót segítő intervenciókban, valamint az oktatás és a tanácsadási folyamat növeli az anya önbecsülését és önálló hatékonyságát. Schuler és munkatársai (1995) az újszülött ingerlékenysége és a társas támogatás közötti összefüggéseket vizsgálták, bejósolva az anya-újszülött interakciót, 20 szerhasználó és 20 szermentes, alacsony gazdasági státuszú anya viselkedését elemezve. A Brazelton-skála használatával megállapították, hogy a szerhasználat kitétt újszülöttek nem tartoztak az ingerlékenyebbek közé. Az újszülött észlelt ingerlékenysége és a pozitív anyai viselkedés attól függően változott, hogy milyen volt a droghasználat funkciója. A szermentes csoportban az észlelt újszülött-ingerlékenység összefüggésbe hozható volt a pozitív anyai viselkedés alacsony fokával. A szerhasználói csoportban az észlelt újszülött-ingerlékenység nem volt összefüggésbe hozható az anyai viselkedéssel. Ezek az eredmények kiemelik, hogy szükséges az újszülött, a gondozó és a környezeti faktorok együttes elemzése ahhoz, hogy a drogok közvetlen hatását kimutathassuk az anyagyermek interakcióban.

Brownstein–Evans (2001) 20 szerhasználó anyával végzett kvalitatív interjú vizsgálatot különböző ellátórendszeri szinteken (ártalomcsökkentő szolgáltatásban, fenntartó-kezelésen, reha-

bilitációs központban), hogy feltárja az anyaság-értelmezéseiket. Minden nő arról számolt be, hogy törődik a gyermekével, és „jó anya” szeretne lenni. Az anyaságot a normatív elképzelésekhez képest konstruálják meg. Különböző ideálokat, szerepmo-
delleket állítanak fel, amihez önmagukat, a saját képességeiket, a gyermekük jellemzőit hasonlítják.

Banwell–Bammer (2006) összehasonlító kvalitatív vizsgálatot végeztek heroinhasználó (n=22) és különböző szocioökonómiai státuszú anyákkal (9 alacsony jövedelmű, 18 társas izolációban élő és 21 közepes vagy magas jövedelmű) és nem több, mint 5 éves gyermekekkel Ausztráliában. A vizsgálat interjúkon és résztvevői megfigyelés adatgyűjtésen alapult. Elemzések és eredmények alapján megállapítják, hogy a szerhasználó anyák ugyanolyan passzív áldozatai a szegénységnek, mint az alacsony jövedelmű anyák, és a gyermekek számára a szegénység kizáró ok a beilleszkedésben. A droghasználó anyáknak nem voltak gazdasági vagy társas tőkéi ahhoz, hogy különböző lehetőségeket nyújtsanak a gyermekeiknek. Marginalizáltak maradtak egy férfi uralta szubkultúrában (Moore–Frazer 2006 idézi Banwell–Bammer 2006) és a hegemonikus anyaság-reprezentációkban. Nem reális elvárások alapján ítélték meg őket, amely ahhoz vezetett, hogy ők is elkezdtek hibáztatni magukat és egymást. Amikor figyelmet kaptak valamilyen külső személyről, azt nem önmagában, hanem intervenciózusnak, büntetőnek értékelték, amely erősítette a stigmatizált és diszkriminált élményüket. Az összes anya beszámolójában találtak kisebb-nagyobb önelmentmondást az elvárások, az „idővel való zsonglorkódás” és a hatóságok elvárásai között.

Konklúzió

A szerhasználat és anyaság témaköre egy komplex és érzékeny terület, amelyet multidiszciplináris keretben érdemes és kell kezelni. A gyakorlatban látható, hogy a célcsoport szociális (szociodemográfiai) jellemzői már eleve kockázati csoporttá teszik őket, és a szerhasználat gyakran a kockázat jele, nem pedig a kockázat okozója. Az anyaság a nők életében egy fontos időszak, a szerhasználó nők életében pedig egy fordulópont lehet. Ahhoz, hogy valóban fordulóponttá váljon, többfajta megközelítéssel kell a szociális-egészségügyi ellátórendszernek élnie (szűrés, pszichoszociális intervenciók, farmakológiai kezelések stb.), amelyhez

az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 2014-ben adta ki ajánlását (lásd Melléklet). Az injekciós szerhasználó nőknek komplex – általános és speciális – egészségügyi szolgáltatásokra van szüksége.

Az eredmények alapján az általános elvek a következők: az ellátórendszerben fontos a nem elítélő, támogató attitűd, az anya problémáinak egészséges kezelése, és az ópiáthelyettesítő terápiák létrehozása. A megelőzés érdekében érdemes a tájékoztatásba (mint prevenció eszköze) fektetni, a tájékoztatási anyagokat szakemberek bevonásával kidolgozni (tartalmi és formai szempontból is): csak akkor lehet hiteles, megbízható információkat nyújtani, ha a tartalmat megfelelő szakemberek hozzák létre (politikai vagy vallási megfontolások nélkül), és csak akkor jut el megfelelő hatékonysággal az információ, ha a kivitelezés megfelel a felhasználó elvárásainak, befogadókészségének és pl. megfelelő „ellenpólusa” az alkoholgyártók reklámprojekteinak.

Az ellátórendszer szintjén szükséges fenntartani a már létező alacsony és magas küszöbű programokat, ez a két ellátási forma a legsikeresebben együtt működik, különös tekintettel a csak női programokra. A centralizált modellek bizonyított hatékonysága alapján érdemes megfontolni egy multidiszciplináris központ kialakítását, lehetőleg a szerhasználók által már ismert egészségügyi ellátó helyszínén, továbbá fontos lenne a női programok fejlesztése, a korai jelzőrendszer alapjainak letétele (pl. háziorvosok szintjén), amely program sikeressége a szerhasználók destigmatizációjával kezdődik (Kaló–Rác 2011).

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a Józan Babák Klubban megismert anyáknak és az ott dolgozó szakembereknek a nyitottságot, és lektoraimnak: Bíróné Asbóth Katalinnak és Dr. Komlósi Piroskának a motiváló javítási javaslatokat.

Melléklet

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) ajánlásai a legális vagy illegális szerhasználó várandós nők felismerésére és kezelésére (Guidelines for the identification and management of substance use and substance use disorders in pregnancy, 2014) xii-xiii

	Ajánlás	Az ajánlás erőssége	Bizonyítékok minősége
Szűrés és rövid intervenció a terhesség alatti kockázatos és ártalmas szerhasználat esetén			
1.	Az egészségügyi ellátórendszer képviselői kérdezzék meg a terhes nőt az alkohol és egyéb szerhasználati (múlt- és jelenbeli) szokásairól a terhesség minél korábbi szakaszában és minden találkozás alkalmával.	erős	alacsony
2.	Az egészségügyi ellátórendszer képviselői ajánljanak fel rövid intervenciók lehetőségeit minden alkohol- vagy egyéb szert használó terhes nőnek.	erős	alacsony
Pszichoszociális intervenciók a szerhasználati zavarok ⁴ kezelésére terhesség alatt			
3.	Az egészségügyi ellátórendszer képviselői terhesség alatt vagy posztpartum ideje alatt a szerhasználati zavarral rendelkező nőnek fel kellene hogy ajánljanak egyéni ellátási lehetőségeket ⁵ és komplex kezelést. ³	feltételes	nagyon alacsony
Detoxifikálás és a szerhasználat felfüggesztése terhesség alatt			
4.	Az egészségügyi ellátórendszer képviselői a lehető legkorábban javasolják az alkoholfüggő vagy más szert használó terhes nőnek, hogy függessze fel a szerhasználatát, és ajánljon fel orvosi ellenőrzés melletti detoxifikációs szolgáltatásokat, ahol lehetséges, és a magzat veszélyeztetése nélkül alkalmazható.	erős	nagyon alacsony
5.	Az opioidfüggő terhes nőknek az opioidfenntartó kezelést javasolják, mint a detoxifikációt.	erős	nagyon alacsony
6.	A benzodiazepin-függő terhes nők számára fokozatos dóziscsökkentés javasolt hosszú hatású benzodiazepinekkel.	erős	nagyon alacsony
7.	Az alkoholmegvonás utáni elvonási tünetekkel rendelkező terhes nők kezelésére a hosszú hatású benzodiazepinek rövid távú alkalmazása ajánlott.	erős	nagyon alacsony
8.	A stimulánsok megvonása utáni elvonási tünetekkel rendelkező terhes nők kezelésére pszichofarmakológiai gyógyszerelés (nem rutinszerű alkalmazása) javasolt a pszichiátriai rendellenességek kezelésére.	erős	nagyon alacsony
Farmakológiai kezelés (fenntartás és relapszus-prevenció) terhesség alatt			
9.	Nem javasolt a rutinszerű farmakoterápia az amfetamin-típusú stimulánsok, a kannabisz, a kokainhasználat esetén.	feltételes	nagyon alacsony
10.	Mivel a biztonságos és hatásos gyógyszerelési kezelési terv még nem bizonyított terhesség alatti alkoholfüggés esetén, ezért minden nő kezelésénél külön kockázatelemzést szükséges végezni.	feltételes	nagyon alacsony
11.	Az opioidfüggő terhes nőknek az opioidfenntartó kezelés (methadon vagy buprenorfin) folytatása javasolt.	erős	nagyon alacsony
Szoptatás anyai alkohol- vagy szerfüggőség alatt			
12.	A) A szerhasználati zavarokkal élő anyákat biztatni kell a szoptatásra, hacsak a kockázatok egyértelműen nem nagyobbak, mint az előnyök. B) Az alkohol- vagy szerhasználó szoptató nőknek a szerek abbahagyását szükséges javasolni, és támogatni őket; habár a szoptatás és a szerhasználat nem mindig zárja ki egymást.	feltételes	alacsony
13.	A bőrkontaktus fontos a táplálási választástól függetlenül, és szükséges aktívan javasolni a szerhasználó anyának, aki képes az újszülött igényeire reagálni.	erős	alacsony
14.	Azon anyákat, akik stabilak az opioidfenntartó kezelésben (methadon vagy buprenorfin) szükséges biztatni a szoptatásra, hacsak a kockázatok egyértelműen nem nagyobbak, mint az előnyök.	erős	alacsony
Az alkohol- és szerhasználatnak kitett újszülöttek kezelése			
15.	A szülészeti ellátást végző egészségügyi ellátórendszernek szükséges, hogy legyen protokollja az opioidnak kitett újszülöttek azonosítására, vizsgálatára, intervenciójára, nem farmakológiai és farmakológiai módszerekkel való kezelésére.	erős	nagyon alacsony
16.	Az opioidot elsődleges kezelésként kell használni a neonatális elvonási tünetek kezelésére, ha szükséges.	erős	nagyon alacsony
17.	Ha egy újszülöttnél neonatális elvonási tünetei vannak szedatívumok vagy alkohol vagy egyéb ismeretlen szerek miatt, akkor a fenobarbitál a leginkább javasolt kezelési opció.	feltételes	nagyon alacsony
18.	Minden újszülöttnél, aki alkoholhasználati zavarokkal rendelkező anyától született, szükséges megvizsgálni a magzati alkoholszindróma tüneteire.	feltételes	nagyon alacsony

Irodalom

- 26/2014 (IV. 8.) EMMI rendelet <http://www.mave.hu/up-loads/file/varandosgondozas.pdf>
- Banwell, C., Bammer, G. (2006): Maternal habits: Narratives of mothering, social position and drug use. *International Journal of Drug Policy*, 17, 504–513. p.
- Beke, A., Harmath, Á., Rigó, J., Molnár, G., Nobilis, A. (1997): Drogfogyasztó anya újszülöttjének ellátása. *Gyermekgyógyászat*, 48, 640–649. o.
- Boekel L. C. van, Brouwers, E. P.M. Weeghel, J. van, Garretsen, H. F. L. (2013): Stigma among health professionals towards patients with substance use disorders and its consequences for healthcare delivery: Systematic review. *Drug and Alcohol Dependence*, 131(1–2), 23–35. p.
- Bonati M., R. Bortolus, F. Marchetti, M. Romero, and G. Tognoni (1990): Drug use in pregnancy: an overview of epidemiological (drug utilization) studies. *European Journal of Clinical Pharmacology*, 38, 325–328. p.
- Bromley, D. B. (1986): *The Case Study Method in Psychology and Related Disciplines*. Chichester: John Wiley.
- Brownstein-Evans, C. (2002): Negotiating the Meaning of Motherhood Women in Addiction and Recovery. *Journal of the Association for Research on Mothering*, 3(1), 161–171. p.
- Chavkin W. (1990). Drug addiction and pregnancy: policy crossroads. *American Journal of Public Health*, 80(4), 483–487. p.
- Csorba, J., Pataki, Z., Péterfi, A. (2011): Terhesség és droghasználat – budapesti problémás szerhasználó nők kvantitatív vizsgálata (2009). In Kaló, Zs., Oberth, J. szerk.: *Gyermekvállalás és droghasználat* (74–82). Budapest: MEJOK Alapítvány, Józan Babák Klub.
- Demetrovics, Zs., Paksi, B., Kun, B., Rózsa, S., Arnold, P. (2010): *Survey on the attitudes of general practitioners regarding treatment of drug using patients*. Dubrovnik: ESSD Conference.
- Messinger, D. S., Bauer, C. R., Das, A., Seifer, R., Lester, B. M., Lagasse, L. L., Wright, L. L., Shankaran, S., Bada, H. S., Smeriglio, V. L., Langer, J. C., Beehly, M., Poole W. K. (2004): The Maternal Lifestyle Study: Cognitive, Motor, and Behavioral Outcomes of Cocaine-Exposed and Opiate-Exposed Infants Through Three Years of Age. *Pediatrics*, 113(6) 1677–1685. p.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA) (2000). *Problems facing women drug users and their children*. Lisbon: EMCDDA.
- Ettorre, E. (2004): Revisioning women and drug use: Gender sensitivity, embodiment and reducing harm. *International Journal of Drug Policy*, 15, 327–335. p.
- Fassinger, R. E. (2005): Paradigms, praxis, problems, and promise: Grounded theory in counseling psychology research. *Journal of Counseling Psychology*, 52, 156–166. p.
- Fischer, G., Ortner, R., Rohrmeister, K., Jägsch, R., Baewert, A., Langer, M. and Aschauer, H. (2006). Methadone versus buprenorphine in pregnant addicts: a double-blind, double-dummy comparison study. *Addiction*, 101: 275–281. p. doi: 10.1111/j.1360-0443.2006.01321.x
- Gillespie, R. (2000) The Post-Modernisation of Motherhood. In Sherr, L., St Lawrence, J.S. (Eds.), *Women, Health and the Mind* (213–228. p.). Chichester: John Wiley and Sons.
- Gyarmathy, V. A., Giraudon, I., Hedrich, D., Montanari, L., Guarita, B., Wiessing, L. (2009): Drug use and pregnancy – challenges for public health. *Eurosurveillance*, 14(9), 1–4.
- Hays, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Hjerkinn, B., Lindbæk, M., Rosvold, E. O. (2007): Substance abuse in pregnant women. Experiences from a special child welfare clinic in Norway. *BMC Public Health*, 7, 322.
- Hoyer M (2004). Gender és addikció. *Addiktológia*, 4, 3: 471–497. o.
- Kaló, Zs., Rácz, J. (2010): *Budapesti droghasználó várandós nők kvalitatív vizsgálata*. Kutatási protokoll. Kézirat.
- Kaló, Zs., Mándi, B., Sógorka, I., Rácz, J. (2011): Budapesti droghasználó várandós nők ellátásának kvalitatív vizsgálata 2009-ben. In Kaló, Zs., Oberth, J. szerk.: *Gyermekvállalás és droghasználat* (53–74. o.). Budapest, MEJOK Alapítvány, Józan Babák Klub.
- Kaló Zsuzsa–Rácz József (2011): Nemzetközi tapasztalatok és modellek a gyermekvállalás és droghasználat témakörében. In Kaló, Zs., Oberth, J. szerk.: *Gyermekvállalás és droghasználat* (98–110. o.). Budapest, MEJOK Alapítvány, Józan Babák Klub.
- Kirzinger, C. (2004): Feminist approaches. In Seale, C., Gobo, G., Gubrium, F. J., Silverman, D. (Eds.), *Qualitative Research Practice* (125–141. p.). London: SAGE.
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH) (2011): *Gyermekvállalás és gyermeknevelés*. [Letöltve 2011. augusztus 15.] <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/gyemekvallalasneveles.pdf>
- Lázár, L.–Lázár, Cs. É. (2009): Kábítószer-használó várandós nők szülészeti ellátása során alkalmazott kommunikációs technikák. In Rigó J., Oberth J., Sógorka I. szerk.: *Droghasználó terhes nők és gyermekeik ellátása* (60–70. o.). Budapest, MEJOK.

Lupton, D. (2000): 'A love/hate relationship': The ideals and experiences of first-time mothers. *Journal of Sociology*, 36 (1) 50–63. p.

Márványkövi, E., Melles, K., Légmán, A., Rácz, J. (2008): A kezelésbe jutás akadályai roma és nem roma, kezelésén kívüli intravénás használok körében Budapesten. *Addikológia*, 3-4: 205–233. o.

Nemzeti Drog Fókuszpont (2011): 2010-es éves jelentés az EMCDDA számára. Magyarország: Új fejlemények, trendek és részletes információk a kiemelt témákról. Budapest: Reitor. [Letöltve 2011. március 12.] http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/nr_10_hu.pdf

Schuler, M. E., Black, M. M., Starr, R. H. (1995): Determinants of mother-infant interaction: Effects of prenatal drug exposure, social support, and infant temperament. *Journal of Clinical Child Psychology*, 24(4), 397–405. p.

Neményi M. (1998): *Cigány anyák az egészségügyben*. Budapest, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal.

Faksi, B. (2003): *Drogok és felnőttek. A tizenévesek és felnőtt lakosság drogfogyasztása és droggal kapcsolatos gondolkodása az ezredfordulón Magyarországon*. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Budapest, L'Harmattan Kiadó.

Rácz, J. (2006): *Kvalitatív drogfutatók*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Rácz, J.–Kaló, Zs. (2009): Metaforák és pszichoaktív anyaghasználat. *Korunk*, 20(7), 14–22. o.

Rigó, J. (2009): A drogfogyasztó várandós nők terhesgondozása. In Rigó J., Oberth J., Sógorka I. szerk.: *Droghasználó várandós nők és gyermekeik ellátása*. MEJOK, Budapest, 9–20. o.

Crome, I. (2010): Substance Problems: Bridging the Gap between Infant and Adult. In Tyano, S., Keren, M., Herrman, H., Cox, J. & Crome, I. (Eds), *Parenthood and Mental Health: A Bridge between Infant and Adult Psychiatry* (pp. 251–266). World Psychiatric Association. Wiley-Blackwell.

Schreur, F. K. (2009): Experiencing motherhood: The narratives of German single women. *QMIP Newsletter*, 8: 6–15. o.

Young, I. M. (1984): Pregnant embodiment. *Journal of Medicine and Philosophy*, 9(1), 45–62. p.

Jegyzetek

- 1 Úgy mint: függőség, kockázatos, ártalmas pszichoaktív szerhasználat (alkohol, kannabisz, amfetamin-típusú stimulánsok (ATS), kokain, benzodiazepinek stb.)
- 2 Megfelelő pszichoszociális és farmakológiai intervenciók.
- 3 Feltárva az egyéni szerhasználat mintázatát, a pszichiátriai komorbiditást, a családi környezeti és egyéb szociális problémákat.

Pusztai Gabriella – Szabó Diána

Felsőoktatási hallgatók és fogyatékossgal élő társaik

A fogyatékossg értelmezései a szakmai és köztudatban

A fogyatékossg kifejezés orvos-biológiai, szociális megközelítései a történelem során a hazai és a nemzetközi fogalomhasználatban egyaránt váltották egymást. Az ezredfordulót követő időszakban uralkodó szemlélet szerint komplex (bio-, pszichoszociális) megközelítésben tekintünk a fogyatékossgal élő személyekre, azonban sem a jogi szabályozásban, sem a tudományos kommunikációban nem vált egységesé a fogalomhasználat. A Fogyatékos személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény (2007) szerint fogyatékossgal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását. A fogyatékossg összetett fogalom, amely többféle kontextusban jelenhet meg; s jelentősen árnyalja az egyén kulturális, fizikai és társadalmi környezete. Az európai társadalom a fogyatékossgot társadalmilag konstruált identitásként fogja fel, a fogyatékossgal élő személyre a társadalom egyenlő jogú tagjaként tekint (Bánfalvy 2006).

A társadalmi normák és a befogadó szemlélet változásai az inkluzív oktatás, illetve a felsőoktatási intézmények fogyatékossgal élő hallgatók felé nyitását eredményezte. Mindez pozitívan hatott az érintett ifjúsági csoport életkörülményeire, jövőperspektíváira. Egyrészt a társadalmi integráció, másrészt a felsőoktatási évek világképet formáló hatása szempontjából kiemelkedő kérdés, hogy a felsőoktatásban tanuló fiatalokra hogyan hat fogyatékossgal élő hallgatótársaik jelenléte, hogyan viszonyulnak hozzájuk, mennyire szolidárisak velük, illetve milyenek az integrációról alkotott elképzeléseik. Laki és Kabai (2010) kutatási eredményei szerint a felsőoktatás intézményrendszere hatá-

rozottan lojális ebben a tekintetben, mégis erre az oktatási színtérre jutnak el a legkevesebben a fogyatékossgal élő tanulók közül, ahogy ezt a KSH-eredmények (2013) is alátámasztják. Több tényező lehet felelős ezért együttesen. Ezzel kapcsolatban három markáns magyarázat jelenik meg a szakirodalomban: az intézményi befordításukra, illetve az oktatásukra való alacsony felkészültségi szint – különösen a pedagógusok, oktatók módszertani ismeretei terén –, valamint az érintett célcsoporttal szembeni előítélet vagy negatív attitűd (Holloway 2001; Fuller et al. 2004.). A témát körülvevő növekvő társadalmi és politikai érdeklődést mutatja, hogy az Európa 2020 program a fogyatékossgal élő személyek társadalmi beilleszkedésének elősegítését, továbbá a velük szemben kialakult előítéletesség teljes felszámolását összeurópai társadalmi feladatként nevezi meg (Commission 2011).

Tudományterülettől függetlenül egyetértés mutatkozik abban a tekintetben, hogy az attitűd egy elvont fogalom, amely közvetlenül nem mérhető. Az attitűdmérés módszerei különbözőek, de a legtöbb módszer az attitűdök egydimenziós elgondolásán alapul, vagyis az attitűdök mérhetőek az attitűdrágyról alkotott vélemény szempontjából (Thurston 1931; Likert 1932). A fogyatékosokkal szembeni attitűdöt leggyakrabban attitűdskálás méréssel (Szegő 2008; Forlin et al. 2007; Pető és Czeglédi 2012) – pl. ATDP, ORM, SACIE – vagy kvalitatív interjú vizsgálatokkal végzik (Holloway 2001; Fuller et al. 2004).

Számos kutatás alátámasztotta, hogy a felsőoktatás jelenlegi tanítási gyakorlata fontos akadályt képezhet a fogyatékossgal élő tanulók tanulási folyamataiban, az egyetemre történő bejutástól kezdődően (Tinklin et al., 2004; Fuller

et al. 2004), azonban nemzetközi viszonylatban is kevés információval rendelkezünk a fogyatékossgal élő tanulók által megélt tanítási, értékelési tapasztalatokról, különösen a felsőoktatásban tapasztalt integrált oktatással kapcsolatos attitűdről. Holloway (2001) egy kis mintán ($n=5$) félig strukturált interjúk vizsgálatot folytatott le a fogyatékossgal élő – hallás-, illetve látássérült, tanulási zavarral küzdő vagy mozgássérült – hallgatók körében, azzal a céllal, hogy feltérképezze, milyen pozitív és negatív tapasztalatokkal rendelkeznek az infrastruktúrához és a különböző felsőoktatási szolgáltatásokhoz való hozzáférés területén. Megállapította, hogy az egyetemeken az egyes kihívásokat az online környezetben már elhárították, azonban a felsőoktatási intézmény szervezeti egységeinek dolgozói eltérő nyitottsággal viszonyulnak a fogyatékossgal élő hallgatókhoz, továbbá a felsőoktatás előtt új távlati kihívásként jelenik meg a fogyatékossgal élő hallgatók teljesítményértékelésének átgondolása. Holloway (2001) vizsgálati eredményei szerint a felsőoktatás befogadó környezete önmagában nem szünteti meg a diszkriminációt és a marginalizálódást. Véleményük szerint támogató kormányzati politikára van szükség, amely támogatja a hallgatótársakkal egyenlő mértékben elérhető tanulási környezet megteremtését az érintett csoportok számára. Arra is felhívják a figyelmet, hogy a felsőoktatási intézmények egységeiben dolgozók számára a fogyatékossgal élő hallgatókkal kapcsolatos feladatok ellátásához alapvető speciális pedagógiai ismeretek szükségesek, melyek alapján világosan láthatnák a gyakorlati feladataikat. Egy másfél hónapig tartó interjúk vizsgálat önként közreműködő, fogyatékossgal élő hallgatók véleményét kutatta, hogy milyen általános problémákkal szembesülnek a tanulás és az értékelés folyamatában, illetve az információhoz való hozzáféréssel kapcsolatban (Fuller et al. 2004). A fogyatékossgal élő hallgatók által tapasztalt tanulási akadályok módszeres elemzése azt mutatta, hogy a hallgatók 10%-ának, akik fogyatékossgukra hivatkozva rászorultságukat hivatalosan jelzik, a fele találkozott érzékszervi akadályoztatottság miatti tanulási vagy ügyintézési problémával. Azon tanulók azonban, akik nem vállalták fel a hátrányukat, még kevesebb segítséget kaptak, és több problémával szembesültek. A vizsgálat arra a következtetésre jutott,

hogy a fogyatékossgal küzdő tanulók úgy vélik, a fogyatékossgukkal összefüggő tanulási nehézségek befolyásolni fogják a felsőoktatásbeli lehetőségeiket, karrieresélyeiket, vagyis a fogyatékossgal élő tanulók nem tartják olyan nyitott környezetnek a felsőoktatási intézményeket, mint a nem fogyatékossgal élő hallgatótársaik. A tanulmány arra is rámutatott, hogy azok, akik bátrabbak voltak a segítségkérésben, s legalább ötször megtapasztalták a segítségnyújtást, felismerték, hogy akár a saját magukról nyújtott alapos információ birtokában a felsőoktatási környezet jóval befogadóbbá válik. A kutatások tapasztalatai szerint a fogyatékossgal élő hallgatók felsőoktatási szolgáltatásokhoz való hozzáférése és tanulmányi munkájuk releváns támogatása még messze nincsen beágyazva az intézményi szabályzatokba és eljárásmodokba, ami érthetően aggodalomra ad okot az egyenlő esélyek biztosítása vonatkozásában az érintett csoport és az érték felelősséget vállaló kormányzati és civil szereplők körében.

Ritkábban kerül terítékre az informális kortárs környezet befogadó magatartásának vizsgálata, s az ezzel kapcsolatos kihívások. Felsőoktatási hallgatók eredményességét vizsgálva felismertük, hogy a rászoruló embertársakkal kapcsolatos támogató vélekedés és magatartás igen fontos komponense lenne annak, amit egy felsőoktatásból eredményesen távozó fiatalról elvárhat a tanulmányait lehetővé tevő társadalmi környezet. Kutatásaink egyik fő kérdése, hogy a fogyatékossgal élő hallgatókkal szembeni attitűdnek milyen társadalmi és egyéni komponensei vannak. Ehhez kapcsolódik annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy milyen individuális jellemzők segítik elő a hallgatók támogatóbb szemléletének kialakulását. Elemzésünk során nem csupán a kérdés vizsgálatakor megszokott magyarázatokkal számolunk, hanem arra a kérdésre is választ keresünk, hogy a felsőoktatási hallgatók vallásos értékrendje magyarázó tényező-e ezen társadalmi jelenség megértése szempontjából. Hazánkban az empirikus kutatások terén a felsőoktatási hallgatók fogyatékossgal élő társaikkal szembeni attitűdjének vizsgálata teljesen új témaként jelenik meg, amely megítélésünk szerint a gyakorlati hasznosíthatóság szempontjából is nagyfokú érdeklődésre tarthat számot.

1. táblázat

A vizsgált hallgatók országonkénti megoszlása (N=2727)

	Hallgatók száma
Magyarország	1295
Románia	1323
Ukrajna	109
N=	2727

Forrás: HERD 2012.

Az adatokról

A „Higher Education for Social Cohesion Cooperative Research and Development in a Cross-border Area”¹ című nemzetközi kutatást a Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központja végezte 2012-ben. A kutatás a Magyarország, Románia és Ukrajna határterületén² fekvő felsőoktatási térségben zajlott. Az adatfelvétel a térség felsőoktatási intézményeiben³ folyt (N=2728). A mintába a nappali tagozatos első- és harmadéves alapképzéses hallgatók, valamint az elsőéves mesterképzéses hallgatók kerültek. Karonként arányos mintát vettünk, és a karok megfelelő évfolyamairól csoportos mintavétel során véletlenszerűen kiválasztott szemináriumi csoportokat teljes körűen kérdeztük le.⁴ Adatbázisunk egyediségét mutatja, hogy a nem magyar tantervű intézményekben is elvégeztük a vizsgálatot. A nemzetiségi hovatartozást nyitott kérdésben vizsgáltuk, s a terepen végzett vizsgálataink tapasztalatai alapján többes választást tettünk lehetővé, így e kérdésben szilárd adatokkal most nem szolgálunk, csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a hallgatók egy jelentős része nem vagy nem kizárólag magyar identitású. (1. táblázat)

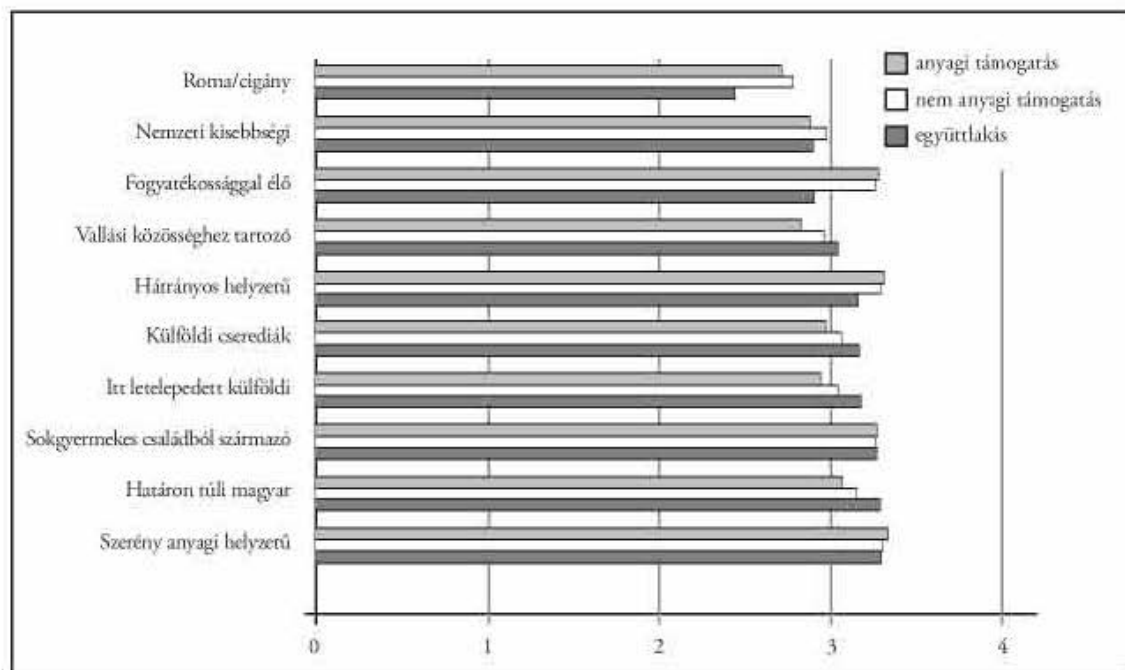
A fogyatékossgal élők a hallgatók környezetében

A megkérdezett hallgatók 17%-a számolt be arról, hogy hallgatótársai között fogyatékossgal élő fiatal ismert. A válaszadók 16%-ának elmondásából kiderül, hogy barátai köre 8%-ának családjában, 18%-ának pedig rokonságában van fogyatékossgal élő ember. Ez az arány összességében elég magasnak tűnik ah-

hoz, hogy a hallgatók megfogalmazzanak valamilyen viszonyulást a fogyatékossgal élő embertársaikkal kapcsolatban. Tanulmányunkban arra törekedtünk, hogy egy közelítő képet kapjunk erről a viszonyulásról. A fogyatékossgal élő hallgatókkal kapcsolatos hozzáállás három dimenzióját vizsgáltuk: a hallgatói lakóközösség felvállalására, valamint a társadalmi szolidaritás nem anyagi és anyagi természetű megnyilvánulásainak megítélésére kérdeztünk rá.⁵ A hallgatók fogyatékossgal élőkhez való viszonyát összevetettük más, nem tradicionális hallgatói csoportokkal kapcsolatos viszonyulással. Nem tradicionális hallgatóknak azokat nevezzük, akik korábban nem jelentek meg markáns hallgatói csoportokként, hanem a felsőoktatási expanzió eredményeképp találkozunk velük a felsőoktatási intézményekben, s tanulmányi karrierjük, kapcsolati beágyazottságuk, igényeik valamilyen szempontból speciálisak. E csoport sokszínűségére korábban részletesen is rámutattunk (Pusztai 2011). Azok a nem tradicionális csoportok, akiknek elfogadását összemértük a fogyatékossgal élő személyekével, a következők voltak: roma/cigány hallgató, nemzeti kisebbségi hallgató, határon túli magyar családból származó hallgató, Magyarországon letelepedett külföldi hallgató, külföldi hallgató, cserediák, hátrányos helyzetű hallgató, szerény anyagi helyzetű hallgató, sok gyereket nevelő családból származó hallgató, illetve vallási közösséghez tartozó hallgató. Az eredmények a hallgatók erős szolidaritását mutatták a nem tradicionális csoportok irányába, hiszen mindhárom dimenzióban 3,00 fölötti átlagot mutat a támogatásuk az 1–4 skálán. Az egyes dimenziók összehasonlítása szerint a nem anyagi természetű támogatás a leginkább elfogadott a hallgatók körében (3,11), de az anyagi támogatás jogossága (3,06) és a lakóközösség vállalása (3,06) is általános támogatást élvez.

1. ábra

A különböző nem tradicionális csoportokhoz való viszonyulás három dimenzióban (átlagok)

Forrás: HERD 2012, N=2727.

Amikor a csoportokhoz való viszonyulás részleteit áttekinthetjük, érdekes eredményeket kapunk. Hangsúlyozzuk, hogy jelen tanulmányban nem foglalkozunk a többi nem tradicionális csoport megítélésének bonyolult kérdésével, hanem őket most csupán a viszonyítás kedvéért rendeltük a fogyatékossgal élő hallgatók mellé. A nemzetközi minta hallgatói az együttlakás tekintetében a fogyatékossgal élő hallgatótársakat (2,9) a három leginkább kihívást jelentő csoportba sorolják az etnikai és nemzeti kisebbségek után. A nem anyagi (3,26) és az anyagi természetű támogatás (3,28) esetén viszont a fogyatékossgal élők a leginkább támogatandó három csoportba kerülnek, míg a nemzeti-etnikai és vallási közösségekhez tartozók a legkevésbé támogatandók közé. (1. ábra)

Ezekből az eredményekből egyrészt arra következtettünk, hogy a nem tradicionális csoportokhoz való viszonyulás nem homogén karakterű, a hallgatók a különböző csoportokat másként ítélik meg, s más-fajta ideális társadalmi közelségben és támogatásban gondolkodnak felőlük, másrészt a fogyatékossgal élő hallgatókkal kapcsolatban inkább a közösségi

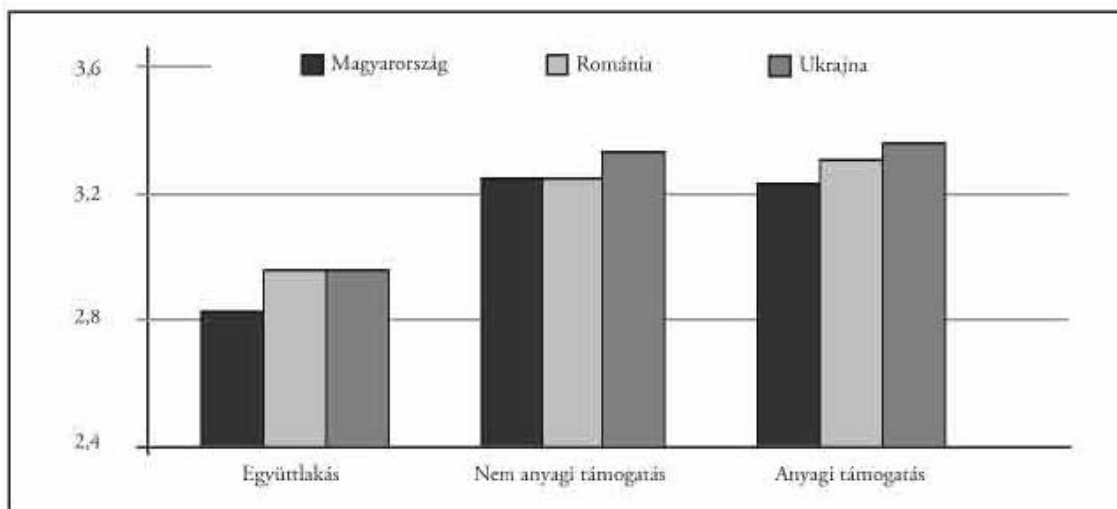
gondoskodás különböző típusait látják támogatandónak, mint a nyilvánvaló egyéni áldozatokat (konkrét segítségnyújtásra szánt időt, fáradságot) kívánó együttlakást. Felmerült bennünk a kérdés, hogy vajon melyek azok a tényezők, amelyek a segítségnyújtás individuális és közösségi formáinak elfogadását valószínűsítik a vizsgált hallgatók körében. A hallgatók demográfiai, társadalmi státusz szerinti és kulturális attribútumainak befolyását vizsgáltuk meg.

A hallgatók demográfiai mutatói és a fogyatékossgal élőkhez való viszony

A hallgatók felsőoktatási tanulmányainak helyszíne szerinti ország és a kisebbségi vagy többségi hovatartozásuk mellett a nemük és a koruk hatását ellenőriztük. A hallgató országa szerint két dimenzióban mutatkozott szignifikáns összefüggés. Az együttlakás vállalása szerint tapasztalhatók a legmarkánsabb különbségek a hallgatók között, s ebben a tekintetben a magyarországi hallgatók hajlandók a legkevésbé a személyes részvételre a fogyatékossgal élő

2. ábra

A fogyatékossgal élő hallgatókhoz való viszonyulás három dimenziója országok szerint (átlagok)

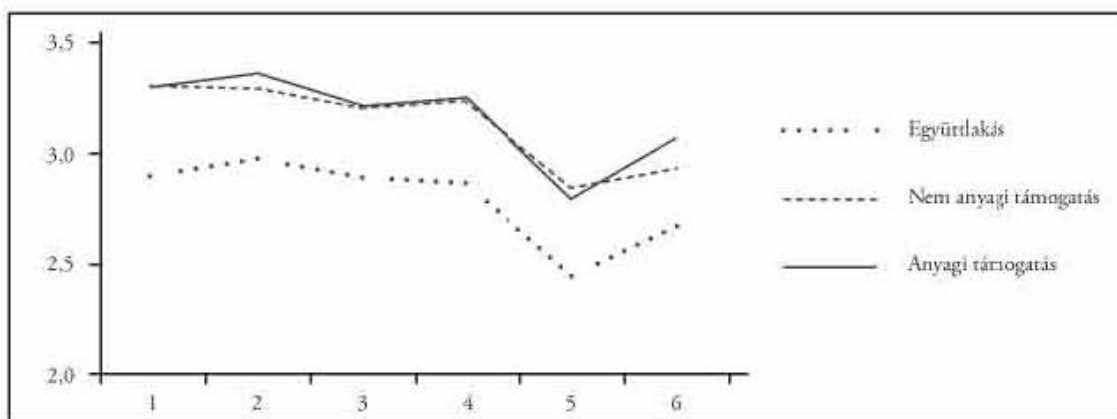

hallgatók felsőoktatási integrációjában, míg a romániai vegyes nemzeti hovatartozású és az ukrainai, lényegében kisebbségi hallgatók egyaránt sokkal inkább vállalnák a lakóközösséget fogyatékos hallgatótársukkal. Az összefüggés szignifikanciaszintje: 0,000. Az anyagi és nem anyagi támogatás tekintetében az országok közötti eltérések kisebbek, az anyagi támogatás esetén még szignifikáns különbség érzékelhető, a magyarországi hallgatók minden tekintetben a kevésbé támogatottak közé tartoznak. (2. ábra)

Felmerült a kérdés, hogy a vegyes nemzetiségű hallgatói populációban elkülöníthető kisebbségi és többségi státusban vajon van-e valamilyen szabályos eltérés a fogyatékosokkal való törődés megítélése szempontjából. Az átlagok összevetése szerint a kisebbségi intézmények hallgatói, illetve a magukat kisebbséghez tartozónak (is) besorolók az együttlét vállalása tekintetében kiemelkednek hallgatótársaik közül, s a különbség az együttlét és az anyagi támogatás megítélése esetén jelentős. (3. ábra)

3. ábra

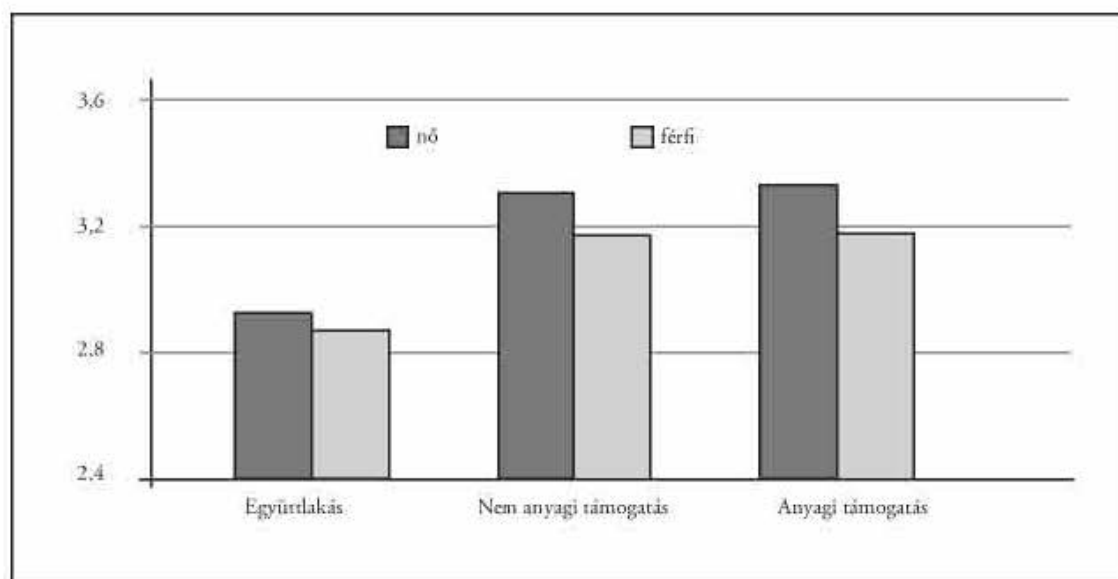
A fogyatékossgal élő hallgatókhoz való viszonyulás három dimenziója a válaszadó évfolyama szerint (átlagok)

Forrás: HERD 2012., N=2727.

4. ábra

A fogyatékossgal élő hallgatókhoz való viszonyulás három dimenziója nemek szerint (átlagok)

Forrás: HERD 2012., N=2727.

A tanulmányunk középpontjában álló nem tradicionális csoportokhoz való viszonyulás három dimenzióját nemek szerint mérve is megvizsgáltuk, feltételezve, hogy erős befolyásoló hatással lesz a fogyatékossgal élő hallgatókkal való együttlakási hajlandóság és a pozitív diszkrimináció két megnyilvánulási formája a nem anyagi jellegű támogatásra és az anyagi támogatásra. (4. ábra)

A nemű hovatartozás határozottan erős befolyással volt az anyagi és a nem anyagi támogatások megítélésére (az összefüggés szignifikanciaszintje mindkét esetben 0,000). A nők előnye szemmel is jól látható, azonban az együttlakás tekintetében az eltérés nem mutatkozott számottevőnek. A hallgatók kora szerint nincs lényeges különbség a fiatalok között, azonban az évfolyamok szerint igen. Elgondolkodtatónak tartottuk, hogy miközben az elsőéves hallgatók átlag fölötti támogatást szavaztak meg mindhárom dimenzióban, a felsőbb évesek körében a szolidaritás minden tekintetben fogyatkozott a felsőoktatási előrelépéssel párhuzamosan. Ebben a vonatkozásban ismét fel kell hívunk a figyelmet a hallgatói értelmező közösségek meghatározó szerepére (Pusztai 2011).

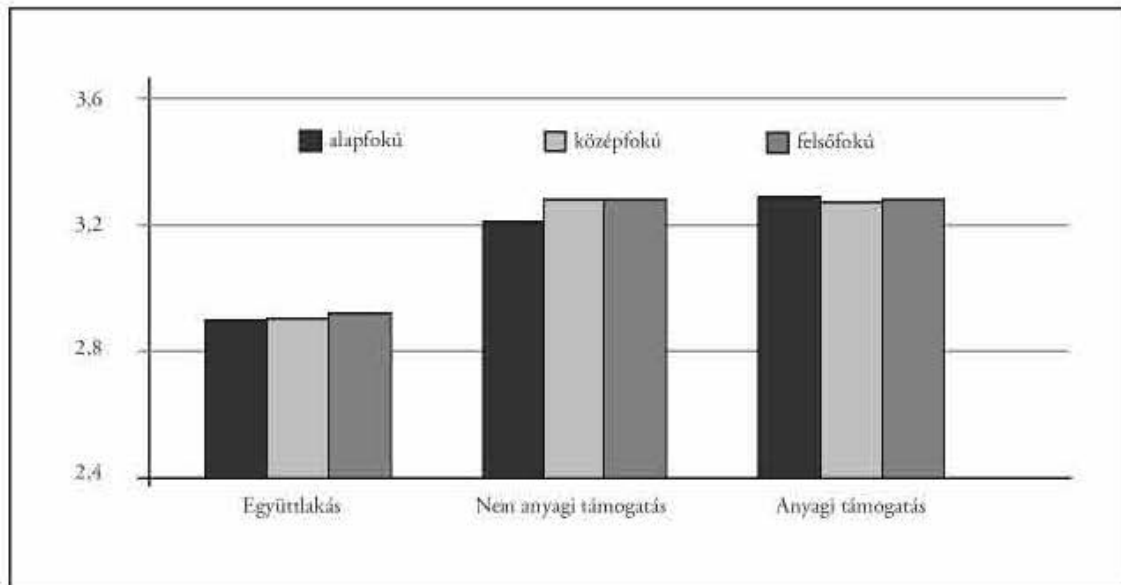
A hallgatók társadalmi státusa és a fogyatékossgal élőkhez való viszony

A hallgatók társadalmi státusát jelen tanulmányban a szülők iskolázottsága és a lakóhely településtípusa alapján vizsgáljuk. A szakirodalom szerint az iskolázottság általában határozott pozitív hatással bír a különböző külcsoportokkal kapcsolatos hozzáállásra, így azt feltételeztük, hogy a magasabb iskolázottságú szülők gyermekei lényegesen pozitívabb attitűddel rendelkeznek a fogyatékossgal élő hallgatókkal szemben. Azonban meglepő módon azt tapasztaltuk, hogy jelen esetben nem tapasztalható e csoport hangsúlyos előnye, vagyis ez a tényező úgy tűnik, mégsem hat a fogyatékossgal élők iránti elfogadó attitűdre. Általában nem szoktunk nem szignifikáns kapcsolatokat részletesen tárgyalni, azonban itt lényegesnek tartjuk kiemelni, hogy a kemény társadalmi státusmutatók egyike sem befolyásolja ezt a beállítódást.

Mivel a kutatások különböznek abban a tekintetben, hogy az apa vagy az anya iskolai végzettségét tartják mérvadónak (Fényes-Pusztai 2006; Nyüsti 2012), ezért vizsgálatunkban az apa és az anya iskolázottsági mutatóit is szemügyre vettük. (5. ábra)

5. ábra

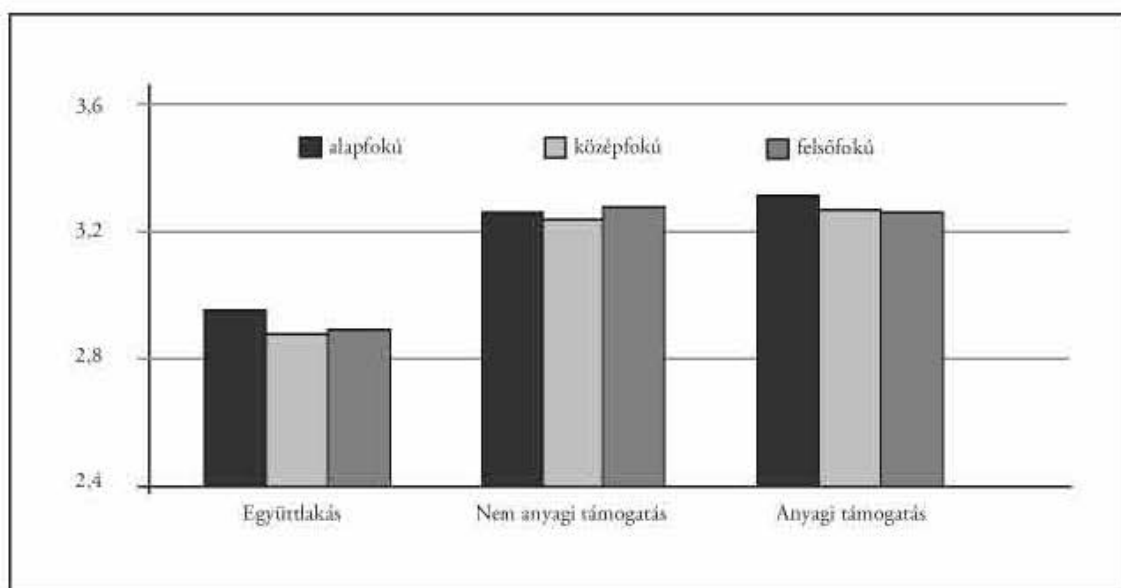
A fogyatékossgal élő hallgatókhoz való hallgatói viszonyulás három dimenziója az apa iskolázottsága szerint (átlagok)

Forrás: HERD 2012., N=2727.

6. ábra

A fogyatékossgal élő hallgatókhoz való hallgatói viszonyulás három dimenziója az anya iskolázottsága szerint (átlagok)

Forrás: HERD 2012., N=2727.

Nemcsak arra figyeltünk fel, hogy az apai iskolázottság nem mutat domináns összefüggést a fogyasztókossággal élők elfogadásával, hanem arra is, hogy a középfokú és felsőfokú végzettségű apával rendelkező hallgatók véleménye között kisebb a különbség, mint az alacsony és a középfokú végzettségű apával rendelkezők között. (6. ábra)

Amikor a válaszadókat az anya iskolai végzettsége tekintetében vizsgáltuk, szintén nem tudtunk kimutatni szignifikáns összefüggéseket. Óvatosan megállapíthatjuk azonban, hogy azon hallgatók esetében, akiknél az anya alacsonyabb iskolai végzettségű, inkább kedvezőbben ítélik meg a fogyatékos hallgatókkal való együttélést és számukra anyagi támogatás nyújtását, mint a magasabb iskolai végzettségű anyák gyermekei. Bár nincs jelentős hátrányuk, de figyelemre méltó, hogy azon hallgatók tartják a legkevésbé fontosnak az anyagi támogatást, akiknek édesanyja felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik.

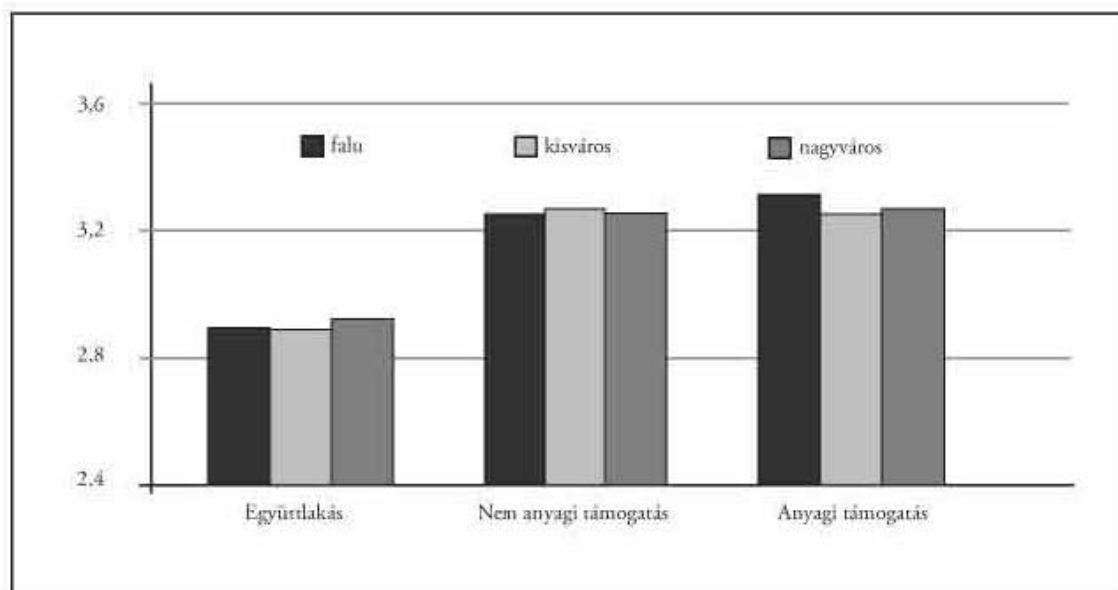
Általánosságban elmondható, hogy az apa vagy anya iskolai végzettsége nem befolyásolja szignifikánsan a hallgatók fogyatékos hallgatókkal való kapcsolatos támogatási hozzáállását. (7. ábra)

Ugyanez a mintázat jelentkezik a hallgatói állandó lakóhely településtípusa szerinti csoportok összehasonlításakor, noha a szakirodalom itt is azt sugallja, hogy a nagyvárosiak nyitottabbak a tőlük különbözőek felé. A falun élő hallgatók valamivel még fontosabbnak is tartják az anyagi támogatás nyújtását a válaszadók másik két csoportjánál, míg a nagyvárosi lakóhelyű hallgatók a fogyatékos hallgatókkal való együttélésre bizonyultak egy hajszálnyival nyitottabbnak.

A fogyatékos hallgatókhoz való viszonyulást nemcsak a válaszadók lakóhelye, hanem a családjuk anyagi helyzete szempontjából is érdemes vizsgálni, mert a szerény anyagi helyzet más csoportok támogatásával kapcsolatban logikailag kétféle kapcsolatot mutathat: vagy erősebb szolidaritást eredményezhet, vagy egyfajta rivalizálást, a támogatási forrásokért való versengés eredményeképpen ellenérdekeltségű attitűdöt alakíthat ki. Fenti hipotézisünket a kutatási eredmények nem igazolták, mivel azt tapasztaltuk, hogy a fogyatékos hallgatókkal való hallgatói kapcsolatos viszonyt nem befolyásolja a véleményalkotó hallgató családjának anyagi háttere. (8. ábra)

7. ábra

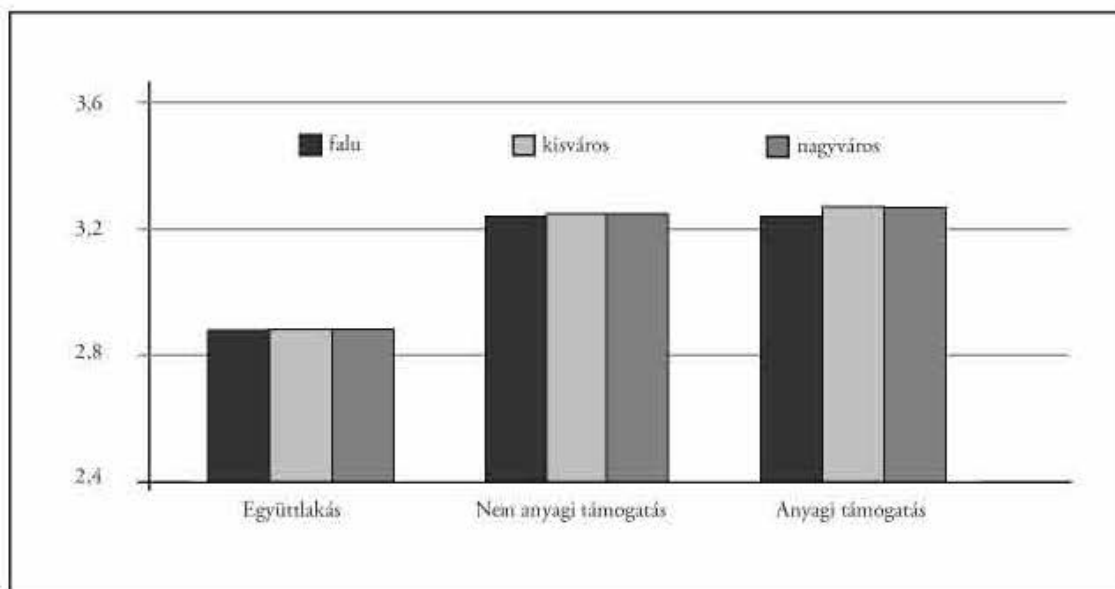
A fogyatékos hallgatókhoz való hallgatói viszonyulás három dimenziója a lakóhely településtípusa szerint (átlagok)

Forrás: HERD 2012., N=2727.

8. ábra

A fogyatékossgal élő hallgatókhoz való hallgatói viszonyulás három dimenziója a lakóhely településtípusa szerint (átlagok)

Forrás: HERD 2012., N=2727.

Ezen tényezők vizsgálata arra vallott, hogy a kulturális mezőben való elhelyezkedésnek nem elhanyagolható szerepe lehet a fogyatékossgal élő hallgatókhoz való viszonyulás alakulásában. Így került érdeklődésünk középpontjába a vallásosság. Korábbi kutatásaink során azt tapasztaltuk, a személyes vallásgyakorlás és a vallásos ifjúsági közösségbe tartozás növelte a saját csoporttól eltérők felé irányuló elfogadó beállítódás kialakulásának esélyét (Pusztai 2004). Tomka (2010) a magyar társadalom vallásos helyzetének és változásának egyik fontos elemeként tekint a vallásosság következményeire, megítélése szerint a vallásosság tényezői lényeges magyarázó erővel bírnak a társadalmi jelenségek megértése szempontjából.

A hallgatók vallásossága és a fogyatékossgal élő társakhoz való viszony

Az általunk vizsgált felsőoktatási régió felekezeti összetétel szempontjából sajátos helyzetű, hiszen a döntően homogén felekezeti övezetekből álló Európa egyik sokfelekezeti régiójának számít. Ezt

a korábbi regionális vizsgálatok magyar tannyelvű mintáiban főként a protestánsoknak és a görög katolikusoknak – a térség országaiban tapasztalhatóanál – magasabb aránya jelezte (Pusztai 2009; Pusztai 2011; Pusztai 2013). A térség államnyelven és kisebbségi nyelven működő felsőoktatási intézményére kiterjesztett vizsgálatunk az ortodoxok és a protestáns kisegyházak erős jelenlétére hívta fel a figyelmet (Pusztai–Fényes 2014). A minta hallgatóinak 29%-a református, 19%-a ortodox, 18%-a római katolikus, 7%-a görög katolikus és 7%-uk egyéb protestáns. Mindössze 7,5% felekezeten kívüli, és egytizedük hallgatta el a hovatartozását. A személyes vallásgyakorlat sokkal intenzívebb a vizsgált térségben, mint a magyar ifjúság körében (Rosta 2013), de a romániai és az ukrainai intenzitáshoz képest nem tapasztalható olyan jelentős lemaradás, mintha országos összehasonlítást végeznénk (Tomka 2005). A dinamikus térnyerést mutató baptista, pünkösd és más, a politikai átalakulást követően felbukkant újabb felekezetek és közösségek hívei igen aktív személyes vallásgyakorlással jellemezhetők, hiszen a négyötödük napi imádkozó. A hagyományos,

nagy történelmi felekezetek közül az ortodoxok (52%) emelkednek ki vallásgyakorlatuk aktivitásával, s kicsivel lemaradva következnek a reformátusok (40%) és a görög katolikusok (45%), majd a római katolikusok (34%).

A közösségi vallásgyakorlat tekintetében a baptista és a pünkösti, valamint az újabban teret nyerő közösségek tagjai a legaktívabbak. Az ortodox hallgatók nagyközösségi vallásgyakorlat tekintetében második helyre kerültek, hiszen minden második tagjuk heti rendszerességgel vagy legfeljebb havi néhány alkalommal megy el templomba. A katolikus és a református közösségek vallásgyakorlati aktivitása messze elmarad az előbb említett két csoporttól. A reformátusok 32%-a, az ortodoxok 51%-a, a római és görög katolikusok 36%-a, és az egyéb protestánsok 91%-a rendszeres templomba járó.

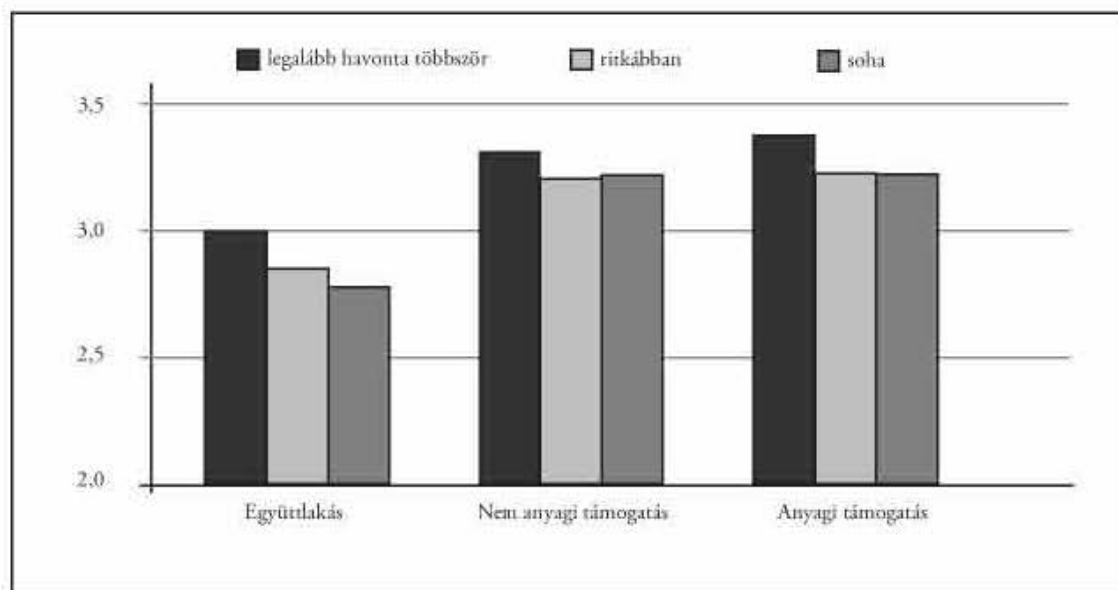
A vallásosságot tanulmányunkban a közösségi és személyes vallásgyakorlat dimenzióiban vizsgáljuk, a közösségi vallásgyakorlat tekintetében elkülönítjük a nagyközösségi (népegyházi) jellegű vallásgyakorlatot a kisközösségitől. Egyes vélekedések szerint a közösségi vallásosság társadalmi

jelenségének a helyét egyre inkább a személyes döntésen alapuló aktív elköteleződés veszi át, ezáltal csökken a vallási közösségek és az intézményszerű vallásosság társadalmi szerepe (Tomka 2010; Hámosi 2011). Mindezek okán feltételezzük, hogy a személyes vallásgyakorlat jelentős pozitív hatását fogjuk találni a fogyatékossgal élő hallgatókkal szembeni attitűdre.

A nagyközösségi vallásgyakorlatot a templomba járás gyakoriságával mérve azt tapasztaltuk, hogy a hetente, illetve havonta többször templomba járók kiemelkedően erős elfogadó attitűddel rendelkeznek mindhárom vizsgált dimenzióban. Azon hallgatók, akik ritkán vagy egyáltalán nem járnak templomba, szintén fontosnak érzik a fogyatékossgal élő hallgatók támogatásának formáit, de szignifikánsan kevésbé, mint vallásgyakorló társaik – az összefüggés szignifikanciaszintje 0,000 és 0,011, valamint 0,000. A befogadó attitűdöt vizsgáló három kérdés közül az együttlakás, ami az aktív nagyközösségi vallásgyakorlók körében kapta a legkedvezőbb megítélést, míg a legkedvezőtlenebbet azon hallgatóktól, akik soha nem járnak templomba. (9. ábra)

9. ábra

A fogyatékossgal élő hallgatókhoz való hallgatói viszonyulás három dimenziója a nagyközösségi vallásgyakorlati aktivitás szerint (átlagok)

Forrás: HERD 2012., N=2727.

A kisközösségi vallásgyakorlati formák régióinkban a modern, megújuló vallásgyakorlás fejleményei. A vallásgyakorlat személyesebb, aktívabb, elmélyültebb formája ez, sokan az intézményes vallásgyakorlattól való függetlenedés indikátorának tartják, s korábbi kutatásaink szerint a hallgatók körében kedvelt és a felsőoktatási évek alatt erősödő tevékenységnek számít. Több ponton rámutattunk arra is, hogy a kisközösségekben kialakuló hallgatói értelmező közösségek jelentősen befolyásolják a hallgatók tanulmányi eredményességét és nem tanulmányokkal összefüggő társadalmi felelősségvállalását, például az önkéntesség terén (Pusztai 2013, Pusztai–Fényes 2014).

Amikor a hallgatóknak a fogyatékossgal élők támogatásáról alkotott nézeteit a vallásos kisközösségi tagság függvényében vizsgáltuk, azt tapasztaltuk, hogy az összefüggések határozottak és erősnek mutatkoztak (0,000; 0,000; 0,001). Azok a hallgatók, akik nem tartoznak a kisközösségi vallásgyakorlók közé, mindhárom vizsgált dimenzióban negatívabb hozzáállást tanúsítanak az elfogadás és a támogatás terén. A

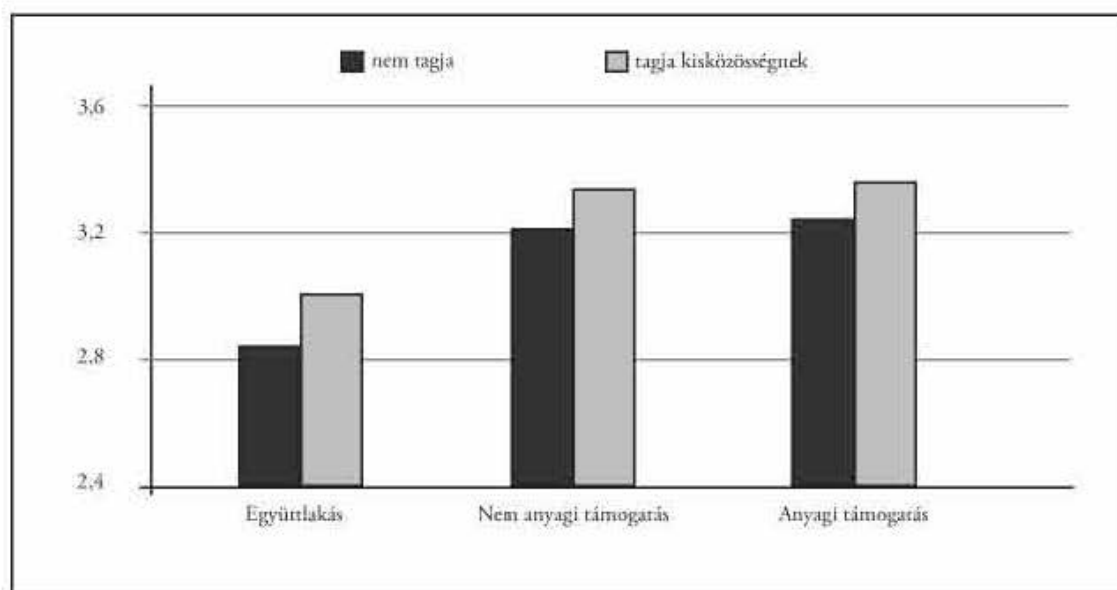
kisközösséghez tartozó vallásgyakorlók hallgatók ugyanolyan fontosnak tartják a fogyatékossgal élő hallgatók támogatását, legyen az anyagi (3,36) vagy más jellegű megsegítés (3,34): a kisközösségi tagság tehát jelentősen erősíti a fogyatékossgal élő hallgatótársakhoz való pozitív hozzáállást. (10. ábra)

Végül megvizsgáltuk, hogy a hallgatók személyes vallásgyakorlata hogyan hat a fogyatékossgal élő hallgatókkal szembeni attitűd kérdésekre. A személyes vallásgyakorlatot az imádkozás gyakoriságával mértük. Az összefüggések erős szignifikáns karaktere arra vall, hogy meghatározó tényezőre bukkantunk. Az összefüggés szignifikanciaszintje rendre 0,000; 0,003; 0,000 volt. (11. ábra)

Az aktív személyes vallásgyakorlók hallgatók, akik heti vagy napi rendszerességgel imádkoznak, minden tekintetben sokkal támogatóbbak a fogyatékossgal élő hallgatókkal kapcsolatban, mint a személyes vallásgyakorlattal kevésbé vagy nem rendelkező hallgató társaik. A heti vagy napi rendszerességgel imádkozók is fontosabbnak érzik az anyagi támogatásban részesítést, mint a fogyá-

10. ábra

A fogyatékossgal élő hallgatókhoz való hallgatói viszonyulás három dimenziója a kisközösségi vallásgyakorlati aktivitás szerint (átlagok)

Forrás: HERD 2012., N=2727.

tékossággal élő hallgatótársaik számára történő nem anyagi juttatásokat, s az ő körükben is kisebb a hajlandóság az együttlakás vállalására. Azonban a személyes vallásgyakorlat szerint elkülönített csoportok között tapasztalható általánosan jelentős különbség az, ami a leginkább magára vonta figyelmünket. A legpozitívabb hozzáállást a napi személyes vallásgyakorlatot folytatók körében találtuk. A hetente imádkozók vélekedése a nem anyagi támogatások fontossága tekintetében áll a legközelebb a napi imádkozókhoz. Az összefüggés az együttlakás és a nem anyagi támogatások tekintetében lineáris, vagyis a személyes vallásgyakorlat csökkenésével a szolidáris vélekedés is csökken, azonban érdemes észrevenni, hogy a személyes vallásgyakorlat teljes hiányát mutatók kedvezőbben vélekednek az anyagi támogatások megítélése tekintetében, mint a ritkán imádkozók. Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy a személyes vallásgyakorlat esetében is azt tapasztaltuk – ahogyan korábban a kisközösségi vallásgyakorlatnál láttuk –, hogy ez a tényező pozitívan befolyásolja a fogyatékosággal élő hallgatótársakhoz való attitűd alakulását.

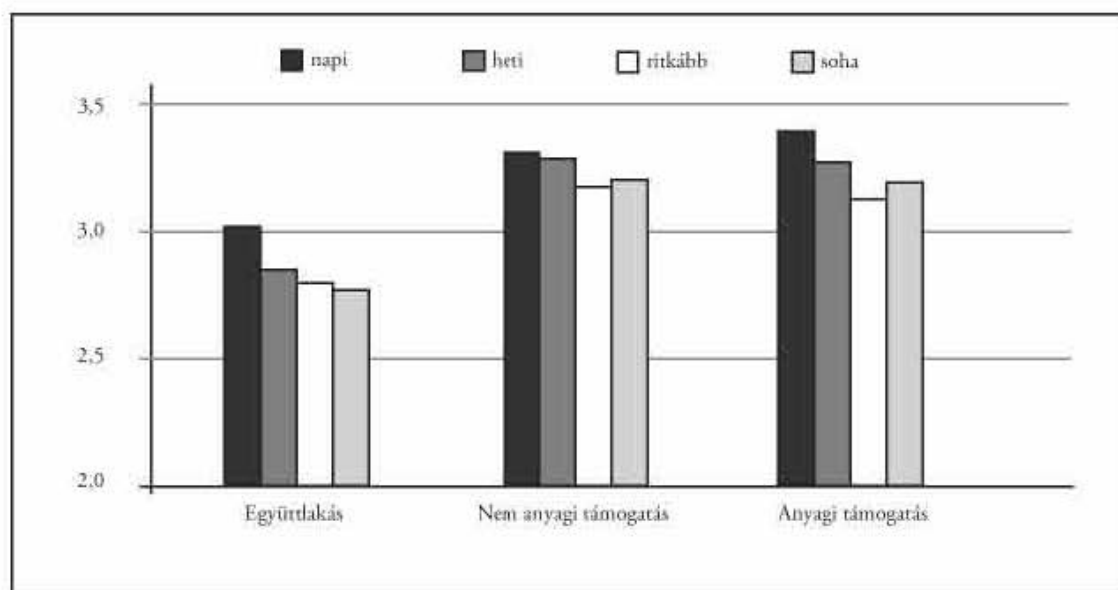
Következtetések

Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy egy nemzetközi kutatás eredményein keresztül bemutassuk három ország – Magyarország, Románia és Ukrajna – egy nemzetközi felsőoktatási régiójába tartozó magyar és nem magyar tannyelvű intézményeiben tanuló hallgatóinak viszonyulását fogyatékosággal élő hallgatótársaikhoz. Feltételeztük, hogy az elfogadó attitűdnek összetettsége okán társadalmi és egyéni szintű magyarázatai vannak. Három dimenzióban mértük a fogyatékosággal élő hallgatótársakkal kapcsolatos viszonyulást: az anyagi támogatás, a nem anyagi támogatás, valamint az együttlakási hajlandóság tekintetében.

A fogyatékosággal élőkhez való viszonyulást összevetettük más, nem tradicionális, a felsőoktatásban korábban tömegesen jelen nem levő csoportokhoz való viszonyulással, s azt tapasztaltuk, hogy a hallgatók a különböző támogatási dimenziókkal kapcsolatosan különbözőképpen vélekednek a rászoruló hallgatói csoportokról, s másajta támogatási formában gondolkodnak velük kapcsolatban.

11. ábra

A fogyatékosággal élő hallgatókhoz való hallgatói viszonyulás három dimenziója a személyes vallásgyakorlati aktivitás szerint (átlagok)

Forrás: HERD 2012., N=2727.

Ezt követően megvizsgáltuk, hogy milyen tényezők befolyásolják a fogyatékossgal élő hallgatók iránti szolidárisabb felfogás kialakulását. A tényezők három csoportját tekintettük át: demográfiai tényezőket (a tanulmányok országa; kisebbségi státusz; nem), a társadalmi státusz meghatározására alkalmas faktorokat (az apa és az anya iskolázottsága; a lakóhely településtípusa és a család anyagi helyzete), valamint a kulturális meghatározók közül a vallásosság különböző indikátorait (nagy- és kisközösségi, továbbá személyes vallásgyakorlat). Az országok közti összehasonlításban a magyarországi hallgatók mindhárom dimenzió tekintetében a legkevésbé támogatottak közé tartoztak, míg a romániai válaszadók tűntek a legbefogadóbbnak. A kisebbségi csoportokhoz tartozás növelte a fogyatékossgal élők iránt érzett szolidaritást. Arra az eredményre jutottunk, hogy a nők az anyagi és a nem anyagi támogatások megítélésének vonatkozásában lényegesen pozitívabb attitűddel rendelkeznek, ugyanakkor a fogyatékos társaikkal való együttlakással járó feltételezett fáradalmakat nem vállalnák lelkesebben a fiúknál. Megállapítottuk, hogy a felsőoktatásban töltött évek számának emelkedésével fokozatosan csökkent a fogyatékos személyekkel szembeni szolidaritás mértéke.

A társadalmi státuszmutatók közül a szülői iskolázottság, az állandó lakóhely településtípusa, valamint a család anyagi helyzete vonatkozásában vizsgáltunk. Elemzésünkben a szülők iskolázottsága tekintetében nem találtunk szignifikáns összefüggést a vizsgált dimenziókban. A lakóhely településtípusa esetében a falun élő hallgatók valamivel fontosabbnak tartották az anyagi támogatást, míg a nagyvárosban élő hallgatók a fogyatékossgal élő hallgatókkal való együttélésre bizonyultak kissé nyitottabbaknak, de a kemény társadalmi státuszmutatók egyike sem befolyásolta a fogyatékossgal élő hallgatókkal szembeni elfogadó attitűdöt.

Végül a kulturális mutatók közül a korábbi kutatásokban is meghatározónak bizonyuló vallásosság indikátorait vettük szemügyre. Korábbi elemzésekben is megfigyelhető volt, hogy az iskolai eredményességet támogató egyik lényeges, viszont kevésbé vizsgált magyarázó tényező a vallásos értékrend (Pusztai, 2004; Pusztai 2009; Pusztai 2013; Pusztai–Fényes 2014; Birinyi–Szabó 2014). Ez a vallásos értékrend a csoporthoz való tartozás, azonos értékudat, egyben a közösség önmegtartó erejét is jelenti, ami hatással bír a befogadó

attitűdre (Giddens 2008). Mivel a szakirodalom többféle típusú vallásosságot ír le, a nagyközösségi, a kisközösségi és a személyes vallásgyakorlat hatását egyaránt fontosnak tekintettük megvizsgálni. A hallgatói vallásosság különböző indikátorait egyben különböző vallásgyakorlati típusok mutatóinak is felfoghatjuk: a nagyközösségi vallásosság egyfajta népegyházi vallásosságra vall, a kisközösségi vallásgyakorlat a megújult szervezeti struktúrákkal leírható vallásosságra, a személyes vallásgyakorlat pedig lehet magányos, intézményektől eltávolodott is, de együtt járhat a másik kétfajta vallásgyakorlati típusal is. Jelen tanulmányban nem vizsgáltuk a vallásgyakorlat típusát, hanem arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a felsőoktatási hallgatók vallásos értékrendje hogyan befolyásolja a fogyatékossgal élő hallgatókkal kapcsolatos attitűdöt. A nagyközösségi vallásgyakorlatot a templomba járás gyakoriságával mérve azt tapasztaltuk, hogy a hetente, illetve havonta többször templomba járók egyértelműen sokkal pozitívabb, támogató attitűddel rendelkeznek mindhárom vizsgált dimenzióban. A kisközösséghez tartozó vallásgyakorló hallgatók a fogyatékossgal élő hallgatók támogatásának mindhárom formáját egyaránt kiemelkedően fontosnak tartják. Az aktív személyes vallásgyakorló hallgatók, akik heti vagy napi rendszerességgel imádkoznak, minden tekintetben elfogadóbbak. A vizsgálati adatok szerint a kisközösségi tagság és a személyes vallásgyakorlat jelentősen erősíti a fogyatékossgal élő hallgatótársakhoz való pozitív hozzáállást. A kérdés mindenképpen további vizsgálatot igényel, elsősorban a jelen tényezők többváltozós elemzését, valamint más mintákon való ellenőrzését.

Irodalom

- Bánfalvy, Cs. (2006): *Gyógypedagógiai szociológia*, Budapest, ELTE BGGYFK, 228. o.
- Birinyi, M. – Szabó, D. (2014): A marginális helyzetben lévő ifjúsági csoportok iskoláztatási esélyei. In Nagy, Á. és Székely, L. szerk.: *Másodkézből magyar ifjúság 2012*. 149–174. o., Budapest, Kutatópont.
- Fényes, H. – Pusztai, G. (2006): Férfiak hátránya a felsőoktatásban egy regionális minta tükrében. *Szociológiai Szemle*, 16. (1), 40–59. o.
- Fuller, M. – Bradley, A. & Healey, M. (2004): Incorporating disabled students within an inclusive higher education environment. *Disability and Society*, 19. (5) 455–468. o.

Giddens, A. (2008): *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó.

Hátori, Á. (2011): Az egyház jelene és jövője. Református esélyek és kilátások. *Confessio: a Magyarországi Református Egyház folyóirata*, 35. (4) 6–25. o.

Holloway, S. (2001): The Experience of Higher Education from the Perspective of Disabled Students. *Disability and Society*, 16. (4) 597–615. o.

Laki, I. – Kabai, I. (2010): *Fogyatékossgal élő fiatal felnőttek társadalmi integrációjának esélyei és lehetőségei a mai Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó.

Likert, R. (1932): *A Technique for the Measurement of Attitudes*. New York: Archives of Psychology.

Nyűsi, Sz. (2013): Oktatási helyzetkép. In Székely, L. szerk.: *Magyar Ifjúság 2012 tanulmánykötet*. Budapest, Kutatópont, 90–126. o.

Ferő, L. – Czeglédi, T. (2012): A pedagógusok SNI-vel szembeni attitűdjének SACIE-vel mérve. A Sentiments, Attitudes and Concerns about Inclusive Education Scale (SACIE). *Iskolakultúra*, 22. (11) 66–82. o.

Füszai, G. (2004): *Iskola és közösség*. Budapest, Gondolat.

Füszai, G. (2009): *A társadalmi tőke és az iskola*. Budapest, Új Mandátum.

Füszai, G. (2011): *A látáhatatlan kéztől a baráti kezéig*. Budapest, Új Mandátum.

Füszai, G. (2013): Hallgatói vallásosság és felsőoktatási beágyazottság. *Confessio: a Magyarországi Református Egyház folyóirata*, 37. (1) 26–44. o.

Füszai, G. – Fényes, H. (2014): Önkéntesség és vallásosság összefüggései eltérő felekezeti kompozíciójú körökben. In Füszai Gabriella és Lukács Ágnes szerk.: *Közösségek*.

Tisztelgés a magyar vallásszociológusok nagy nemzedéke előtt. 329–350. o., Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Rosta, G. (2013): Hit és vallásgyakorlat. In Székely Levente szerk.: *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, Kutatópont, 316–331. o. Tomka, M. (2010): Vallási helyzetkép 2009. In Tomka, M. – Rosta, G. szerk.: *Mit értekelnek a magyarok?* Budapest, Faludi Ferenc Akadémia, 401–426. o.

Szegő, Á. (2008): Pedagógusok attitűdje az integrált oktatással kapcsolatban. *Alkalmazott pszichológia*, 10. (3–4) 21–34. o.

Tomka, M. (2005): *A legvallásosabb ország?* Budapest-Piliscsaba: PPKE BTK Szociológia Intézet.

Tomka, M. (2010): Vallási helyzetkép 2010. In Rosta, G. – Tomka, M. szerk.: *Mit értekelnek a magyarok?* Budapest: Faludi Ferenc Akadémia, 401–426. o.

Thurstone, L. L. (1931): Rank order as a psychological method. *Journal of Experimental Psychology*, 14, 187–201. o.

Tinklin, T. – Riddell, S. – Wilson, A. (2004): Policy and provision for disabled students in higher education in Scotland and England: The current state of play. *Studies in Higher Education*, 29. (5), 637–657. o.

A tanulmányban hivatkozott dokumentumok

Comission (2011): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának*. Bruxelles: Comission.

ENSZ (2007): *A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ egyezmény (CRPD)*. Letöltés helye: www.un.org/disabilities. Utolsó látogatás: 2014. 09. 13.

Központi Statisztikai Hivatal (2013): *A 2011. évi népszámlálás. 3. országos adatok*. Budapest.

Jegyzetek

- 1 A kutatás nyilvántartási száma: HURO/0901/253/2.2.2.
- 2 Napjainkban Magyarországon Partium alatt csak a térség romániai részét értik, de mi másképp definiáltuk. A történelmi értelmezés szerint három ország határmenti területeit vontuk be az elemzésbe.
- 3 A kutatásba bevont intézmények: Debreceni Egyetem (Magyarország), Debreceni Református Hittudományi Egyetem (Debrecen, Magyarország), Nyíregyházi Főiskola (Nyíregyháza, Magyarország), II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Főiskola (Beregszász, Ukrajna), az Ukrán Állami Egyetem magyar tantervű Bölcsész- és Természettudományi Kara (Ungvár, Ukrajna), Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad, Románia), Nagyvárad Állami Egyetem (Nagyvárad, Románia), a Babes-Bolyai Egyetem Szatmárnémeti Főiskolai Kara (Szatmárnémeti, Románia) és az Emanuel Egyetem (Nagyvárad, Románia).
- 4 A romániai mintában kvótákat képeztünk, így a minta a karok, képzési ciklusok és a finanszírozási forma szerint arányos, és súlyozásra nem került sor. Míg a romániai minta multiethnikus, az ukrán mintában csak magyar tantervű intézmények, karok kerültek be. Az adatokat az egyenlően választási hajlandóság miatt kis mértékben súlyoztuk.
- 5 „Hogyan fogadnád, ha fogyatékossgal élő hallgatótársad... (1) veled egy albertben, egy (kölí)szobában akna? (2) ... valamilyen nem anyagi támogatást kapna (pl. speciális tankönyv, mentor, előnyben részesítés a kollégiumi elhelyezésnél stb.) (3) ... valamilyen anyagi támogatást kapna (pl. speciális ösztöndíj),” A kérdésekre az 1) teljes mértékben elutasítom, 2) inkább elutasítom, 3) inkább elfogadom, 4) teljes mértékben elfogadom variációk közül választhattak a hallgatók.

Gereben Ferenc

Az olvasás jelene és jövője

Mélyinterjúk tanúvallomásai¹

Hadd kezdjem írásomat egy személyes bevezetővel. Lassan fél évszázada, hogy kutatóként az olvasási szokások megfigyelésével, leírásával foglalkozom. Az elmúlt évtizedek során – kollégáimmal együtt – az olvasáskultúra mennyiségi és minőségi paramétereiben számtalan kisebb-nagyobb elmozdulást észleltünk, és ezeket lehetőségeinkhez képest igyekeztünk regisztrálni is. De mik voltak ezek az utóbbi másfél-két évtized földrengésszerű változásaihoz képest, amelyek fenekesről forgatták fel az íráson-olvasáson alapuló kultúra eszköz- és viszonylatrendszerét! A tömegcikké váló számítógépek, a világháló és az ahhoz kapcsolódó, rohamosan terjedő technikai újítások, az ún. IKT (információs és kommunikációs technológia) világa olyan gyorsan és folyamatosan zúdul a nyakunkba, hogy hatásáról még nem tudunk alapos, egzakt felméréseket készíteni, inkább csak bizonyos tendenciákat sejtető pillanatfelvételeket. Az olvasáskutató, aki még egy hagyományos, félezer (vagy másfélezer?) éves könyvkultúrában² nőtt fel, csodálkozva nézi maga körül a megváltozott világot, s bár menthetetlenül a kommunikációs szakadék innenső partján rekedt, amennyire tud, próbál alkalmazkodni az új, digitális világhoz, és próbálja értelmezni is azt. De „bevándorlóként” tudnia kell, az IKT birodalmát csak úgy lehet hitelesen kutatni, ha a „bennszülöttek” viselkedését tanulmányozza, vagyis ha a fiatalokat kérdezi meg, és fiatalokkal kérdezteti meg őket.

Itt kell köszönetet mondanom fiatal segítő-társaimnak, akik többnyire a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szereztek szociológusi diplomát, hogy alapos és érzékeny mélyinterjúikkal megalkották a kutatás empirikus gerincét. Problémaérzékeny hozzáállásuk és életközeli eseteírásaik sokat segítettek nekem abban, hogy számomra a fiatal interjúalanyok információs élvilága megközelíthetővé váljék.³

Hallgatóimtól a készülődő új világról egyébként is sokat tanultam. Például egyik művelődésszociológia órán már az ezredforduló táján felvilá-

gosítottak, hogy – az én vélekedésemmel ellentétben – igenis lehet e-mailben szerelmes levelet küldeni.

Igy amikor később ráletem Varró Dániel alábbi versére, már nagy tetszéssel fogadtam. (És talán nem csak azért, mert időközben én is nagymértékben „digitalizálódtam”...) Nézzük magát a verset!

Varró Dániel: Email

Hát el vagyok egészen andalodva,
és gyöngé szívem, imé, reszketeg,
mióta éjjelente, hajnalonta
veled titokban ímélezgetek.
Nem kell megszólítás, se semmi céció,
és az se baj, ha nincsen ékezet,
csak kebelembe vésődjék e négy szó,
hogy: Önnek új levele érkezett!
Az egész világ egy linkgyűjtemény,
az emberek, a tárgyak benne linkek,
bárhova kattintok, te tűnsz elém,
te vagy felvillanó websiteja mindnek.
Te dobogsz bennem, mint versben a metrum.
Föltettem háttérnek a képedet,
míg körülöttünk szikrázik a chat room,
látlak, miközben vakon gépelek.
Hiába nem láttalak még, az embert,
ha minden betűd mégis eleven,
ha érezlek, mint kisujjam az entert...
Van nulladik látásra szerelem?

Azért szerettem meg ezt a verset, mert (poszt)modernsége könnyed ironikus kontrollt kap, és már-már Tatjana Anyeginnek írt levelének stílusába öltözik (nagy kérdés, hogy ezt a puskinsi „beütést” hány fiatal olvasója érzékeli!), és a végén a virtualitás abszurdjába hajlik. Magam is úgy érzem, hogy írásbeliségünk ilyen abszurd módon merül el a digitális kultúrában. Mert igaz: e-mail-ben és az infokommunikációs eszközök képernyőinek különféle közleményeiben – különösen a fiatalabb korosztályok számára – nagyon sokféle írásbeli

műfaj elképzelhető, egészen az SMS-versekig. Ezeket a műfajokat kissé sajátos módon (ugyanis általában a szóbeliséghez közel álló közlésmódnak tekintik őket) a szakirodalom „másodlagos írásbeliségnek” nevezi. De ezt mégis joggal teszi, mert ez a formáció az elsődleges írásbeliséghez képest egy helyesíráson túli világ, amely sok új, illetve új funkciójú írásjelet használ. De versek-e ezek („Ady Endre: Google és Magoogle fia vagyok én”...), vagy parodisztikus digitális tréfák?⁴ Ezen a téren nincs az a fantázia, mely ne bizonyulna szegényesnek a valósághoz képest: napi újsághír, hogy a Párizsban élő magyar költő elkészítette egy disztichonos versgenerátor programját, amely 16 billió (!) disztichont képes előállítani (írni?). A programot a költő hozta létre, a verseket – számtalan variációban – a számítógép. Ki itt az alkotó?⁵

A nagy előrehaladásban megoldás nélküli fontos kérdéseket hagyunk magunk mögött. Ilyen kérdés például, hogy mi lesz az elsődleges írásbeliség leghagyományosabb válfajával, a *kézírással*? Olyan magától értetődő, hogy túl kell adnunk rajta? A közelmúltban híre ment, hogy az USA több államában azt tervezik, hogy az iskolai tananyagból kiiktatják a kézi folyóírást, mert a gyerekek úgyis a számítógép billentyűzetét használják írásra. Erre reflektálva nemrég Hámori József agykutató azt mondta a Kossuth Rádió egyik műsorában, hogy a kézírás szoros kapcsolatban áll agyi munkavégzésünkkel, és jobban emlékezünk egy szöveg mondanójára, ha kézzel készítünk róla jegyzeteket, mintha géppel tennénk ugyanezt.

Levelezési szokások

Ha már Tatjana és Varró Dániel (verses) leveleit emlegettük, térjünk ki röviden – az írásbeliség szociológiai szemrevételezése során amúgy is rendre háttérbe szoruló – levelezési szokásaink longitudinális vizsgálatára. Szórványos adatokból annyi azonban megállapítható, hogy az intenzívebb levelezés a számítógép előtti magyar társadalomban nem volt túlságosan elterjedt. Az Országos Széchényi Könyvtárban általam vezetett 1978-as kérdőíves felmérés (amely az ország felnőtt népességét reprezentálta) adatai szerint a gyakoribb – egy-egy képeslap elküldésén túl terjedő – levelezés az akkori magyar családok mintegy *egyharmadán*, régebbi levelezések archiválása pedig *egyötödére* volt jellemző.⁶ Valamivel később, a nyolcvanas

évek derekán a viszonylag gyakori (negyedévenként legalább egy) magánlevelet megíró felnőttek aránya 27%-os volt, de a nagyon ritka esetekkel is számolva a magyar felnőtt lakosság 71%-a szokott – 1985-ben – levelezni rokonaival, ismerőseivel.⁷

Ezekhez az adatokhoz érdemes lesz majd hozzá mérni a paradigmaváltás lázában égő írásos-olvasós közlésmód újabb vizsgálati eredményeit. Persze az lenne az igazi, ha olyan adatokat tudnánk a fentiekkel szembeállítani, amelyek a hagyományos és az elektronikus levelezésre egyaránt rákérdeztek volna. De az utóbbi évekből származó adatok általában csak arról tájékoztatnak, hogy mekkora az elektronikus levelezést folytatók tábora. Ezek pedig gyorsan változó adatok. 2000-ben pl. a felnőtt 18 éven felüli népesség szűk egytizede e-mailezett (és ez nagyjából megegyezett az akkori internethasználók arányával),⁸ míg egy 2010-es felmérés szerint a (15 éven felüli) népességnek 54%-a használta a világhálót, és 47%-nak volt saját e-mail címe.⁹ Magával az e-levelezéssel kapcsolatos adatok kissé ellentmondásosak (nem lehet pontosan tudni, hogy az e-mailen magánlevelet írók aránya a számítógép-használókban vagy a teljes lakosságon belül olyan magas: napi gyakorisággal 40% használja!).¹⁰ Az IKT-világ rohamos terjeszkedéséről vallanak a KSH utóbbi évekből származó adatai. Ezek szerint például a 2009/2010-es időmérleg-vizsgálatok szerint a magyarországi háztartások 60%-ának volt internet-hozzáférése,¹¹ 2012-ben pedig már 69%-ának (az EU-átlag akkor 76% volt). A 16–74 éves népességen belül a tényleges internethasználók aránya pedig – ugyancsak 2012-ben – 71%-os volt, a 74%-nyi EU-átlag közelében.¹² Mivel pedig az internethasználók túlnyomó többsége e-mailezni (is) szokott, elmondhatjuk, hogy az elektronikus levelezők aránya megközelíti a fentebb említett 1985-as értéket: a sok esetben nagyon ritka levelezők 71%-os arányát. Az e-levelezés hódító körútja persze elsősorban a fiatalabb korosztályokban volt érzékelhető, de nemcsak náluk: gyorsasága, egyszerűsége a középkorúakat, sőt az idősebbek jó részét is meghódította.¹³ (Jól jelzi ezt, hogy az elmúlt években olyan intim írásbeli műfajok, mint a karácsonyi, születésnapi köszöntések, az esküvői értesítések, sőt a gyászjelentések is – legalábbis alternatív módon – felköltöztek a netre.) És akkor még nem beszéltünk a digitális írásbeli kommunikáció egyéb eszközeiről: a csevegésről („chat”), „fórumozásról”, a blogolásról, az SMS-ről, a közösségi oldalakról stb., amelyekkel számolva

megkockáztatható a feltevés, hogy *a mai emberek – a privát szféráról van szó – mennyiségileg többet kommunikálnak az (elsődleges és másodlagos) írásbeliség közlésmódjaiban, mint a digitális korszak előttiek.*

A jövő kutatási feladata annak mélyebb feltárása, hogy ez az újfajta levelezés *minőségileg* miben különbözik a régiről, és hogy pontosan mit jelent az a sokszor hangoztatott állítás, hogy az elektronikus írásbeliség új formái közel állnak a szóbeliséghez. Külön vizsgálendő kérdés ezeknek a magánjellegű e-leveleknek az *archiválhatósága*, még ha jelentős részük erre nem is tart semmiféle igényt. Bizonyára sok olyan szöveg is van közöttük, amelyek boldogabb időkben családi levelesládákban, és végül a levéltárakban kötöttek ki. Mest hová kerülnek, amikor a gépeink és a szöveghordozók egyre gyorsabb ütemben avulnak el és szorulnak cserére? Mennyivel lesz szegényebb a jövő a mi múlttá váló jelenünkkel?¹⁴ Mostani vizsgálatunk e kérdésekben nem ígérhet érdemi válaszokat, de a kérdések felvetését – későbbi válaszok reményében – mindenképpen fontosnak tartottuk.

A hagyományos és a digitális olvasásmód küzdelme a szakirodalomban

Az IKT témakörében lelkes pártolók és szkeptikus kritikusok ádáz csatája dúl, kissé olyanformán, mint évtizedekkel ezelőtt a televízió és a könyv viszonyáról. Talán mondhatjuk, hogy most még nagyobb a tét: a televízió csak egy agresszív *vetélytársa* volt a könyvnek, az IKT a maga teljes arzenáljával pedig többek véleménye szerint a „Gutenberg-galaxis” *váltótársa* készülni. A vita még korántsem dőlt el. Pléh Csaba nagyívű, a „webvilág kognitív következményein” töprengő tanulmányának¹⁵ végén azt a konklúziót vonja le: „Fontos lenne vizsgálni (...) a webhasználat hosszabb távú hatásait (...) arra vonatkozóan, hogy valóban eredményeznek-e negatív kognitív változásokat...”¹⁶ Pedig tanulmánya sok részvizsgálati eredményt felvonultat, de a jelek szerint nem érzi még elég meggyőzőnek ezeket. Afféle enumerációként például felvonultatja az infokommunikációs falanx és az emberi magatartás viszonyának különböző kategóriáit. Szerinte a „társas optimisták” az emberi gondolkodás (az IKT hatására bekövetkező) pozitív változásaiban hisznek; a „társadalmi pesszimisták” szerint az új technikák ellentmondanak az emberi természetnek, és ezért

ajánlatos ezeknek a fiataloktól való távortartása; a „biológiai optimisták” viszont úgy vélekednek, hogy az új technológiák indukálta változások „úgy illeszkednek az ember meglévő neurobiológiai, evolált rendszerébe, ahogyan például az írás is beilleszkedett.”¹⁷ A szerző ezek után meglehetősen sok – empirikus vizsgálaton alapuló – szkeptikus hangot is megszólaltat. A London University College által vezetett könyvtárosi konzorcium 2008-as jelentésében például az áll, hogy az IKT-ellátottság növelése negatív hatásokkal is járhat. Emeljünk ki ebből kettőt: „a fiatalok keresési sebessége azt eredményezi, hogy kevés időt töltenek az információ értékelésével,” majd: „keresési találatok hosszú listájával találkozva a fiatalok nehezen tudják a megkapott anyagot a relevancia szempontjából megítélni...”¹⁸ stb. Pléh Csaba továbbá Susan Greenfield oxfordi agykutató 2010-es kutatási eredményeit is felidézi, melyek szerint az információtechnológián alapuló tudásszerzés hajlamos a tartalom helyett a folyamatra koncentrálni, és a keresésre fordított plusz energiák felszínes feldolgozást eredményezhetnek. „Az IT nevelte nemzedék az állandó itt és most állapotában él, mintegy dopaminfürdőt véve azáltal, hogy minden információ után újabb információra vágyik, és ezért csak klikkelget ide-oda. Mindez a múltbeli és jövőbeli mozzanatok háttérbe sorolását eredményezi.”¹⁹ Amerikában egy hasonló nevű pszichopedagógus (Patricia Greenfield) kísérletei oda mutattak, hogy az egyetemi felvételi (verbális) teszteken azok a fiatalok feleltek meg a legjobban, akik gyerekkoruktól kezdve sűrűn éltek az elmélyült és örömszerző olvasás (feltételezhetően hagyományos) alkalmával. Mindezek után Nicholas Carr markáns összegzése meglehetősen reálisan és hihetően hangzik: „a neten való élet valójában állandó elcsábíthatóságot és állandó intellektuális szétesettséget feltételez.”²⁰

Tőszegi Zsuzsanna már idézett, „Az olvasás trónfosztása?” című, ugyancsak széles áttekintésű tanulmánya²¹ többek között kitér Anne Mangen norvég kutató tapasztalatára, amelyet Tőszegi így interpretál: „a könyvolvasáshoz kapcsolódó mozdulatok, műveletek (a könyv kézben tartása, lapozás stb.) *segítik*, ezzel szemben a képernyős olvasáshoz kapcsolódók (egérkattintás, görgetés stb.) *gátolják a figyelem összpontosítását*. (A szerző kiemelési!) (...) A képernyőről való olvasás során az olvasó nem érzékeli az olvasott mű fizikai valóságát és alkotórészeinek egészlegességét – ez bizonyos újfajta gondolkodásmód kialakulását idézi elő.”²²

Kerekes Pál könyvet írt az e-könyvről, amelyben közel akarja hozni az elektronikus olvasmányokat az emberek ismeretvilágához, de egy kicsit a szívéhez is: 40 pontban sorolja fel az e-könyv előnyeit (gyors, olcsó, környezetkímélő, helytakarékos, könnyen transzformálható hangoskönyvvé, nyomtatvánnyá, stb. stb.).²³ Ez a törekvés azonban nem gátolja meg abban, hogy az „e-olvasás” antropológiájának szentelt érdekes fejezetben ne ismeressen olyan nézeteket és kutatási eredményeket is, amelyek nem épp a digitális olvasás mellett szólnak. Ezek közül Jakob Nielsen „internet-filozófus” kutatási eredményei a legfigyelemreméltóbbak. Nielsen szerint az internethasználók az esetek többségében nem olvassák, hanem „szkennelik” az eléjük táruló oldalak látványát. Ezzel kapcsolatos az a kutatási megfigyelésük is, amelynek során – az internetes oldalak olvasóinak szemmozgását követve és az eredményeket hő térképeken ábrázolva – egy F-betűhöz hasonló ábrát kaptak. Ez azt jelenti, hogy a képernyő felső sávjában az olvasói tekintet még általában végigköveti a teljes sort, a közepe táján már csak kb. a sor feléig jut el, utána pedig inkább csak az oldal bal sávjában függőlegesen mozog.²⁴ Kerekes Pál

fontos következtetést von le ebből: „az elektronikus olvasás nem teljesen azonos a print szövegek olvasásával.”²⁵ Úgy gondolja, hogy bár a kutatásokban nem e-könyvek, hanem hétköznapi webes szövegek olvasását vizsgálták, az F-betűs olvasási mód esetleg az e-könyvek olvasóit is befolyásolhatja. A Nielsen-műhelynek egy másik vizsgálati tapasztalata is kifejezetten érdekes volt. A kísérleti személyek egy Hemingway-novellát olvastak el négy szöveghordozón: a hagyományos könyvön kívül asztali számítógépen és az e-könyv két változatán. Talán sokak meglepetésére a legrövidebb olvasási időt a kutatók a hagyományos könyvnél mérték, és a vizsgálatban részt vevő személyek általában a legpihenterőbb, legszórakoztatóbb eszköznek is a könyvet tartották. A használat kényelmességében az e-könyv is osztozott a könyvvel, a legelutasítottabb hordozónak az asztali számítógép bizonyult.²⁶

Természetesen lennének még felsorolható más kutatási eredmények is, de fő feladatunknak most nem ezek szemlészését tekintjük, hanem saját interjú vizsgálati eredményeink bemutatását, amelyek – mint látni fogjuk – helyenként erősen egybecsengenek az említett megfigyelésekkel.

Vizsgálatunkról

Mivel az olvasás jelenségét tényfeltáró jelleggel, a maga életszerű összetettségében, s nem kategóriák, zárt kérdések előre gyártott „item”-jei mentén kívántuk most vizsgálni, kézenfekvőnek látszott a *mélyinterjú megközelítés*. A mélyinterjúval annak a társadalmi csoportnak a képviselőit céloztuk meg, amelyről az eddigi reprezentatív felmérések egybehangzóan bizonyították, hogy a „digitális szakadék” aktív oldalán állnak: vagyis *fiatalok és magasan kvalifikáltak*. A hivatkozott felmérések arról is vallanak, hogy az internethasználókat a nem használóktól nemcsak demográfiai, hanem (legalábbis egy korábbi, az infokommunikációs eszközök alacsonyabb elterjedtségi fokán!) világszemléleti és értékrendi különbségek is elválaszthatják. Példának okáért az internethasználók az átlagosnál pozitívabb szemléletűnek, nyitottabbnak és szekularizáltabbnak stb. mutatkoztak egyes felmérések szerint.²⁷

Az interjúkészítőket arra kértük, hogy a 18–40 éves korosztályból válasszanak maguknak olyan beszélgetőalanyokat, akiknél folyamatban van a felsőfokú végzettség megszerzése (vagyis főiskolai vagy egyetemi hallgatók), illetve főleg olyanokat, akik diplomájukat már meg is szerezték – tehát olyan személyeket, akikről alaposan feltételezhető volt az *olvasás digitális formáinak használati szintjéről ismerete*. Arra is felszólítottuk az interjúkészítőket, hogy a megadott kereteken belül igyekezzenek fiatalabb és idősebb, férfi és nő, valamint humán és reálvégzettségű interjúalanyokat egyaránt megszólaltatni. A vizsgálatot alapvetően a fővárosban folytattuk, de sikerült néhány vidéken élő fiatallal is interjút is készíteni.

A 2010 késő őszi zajló vizsgálat eredményeként 17 mélyinterjú született. A 17 nyilatkozó közül 9 nő, és 8 férfi volt, arányuk tehát kiegyensúlyozottnak mondható. Többségben voltak a fővárosiak, de a 11 budapesti mellett 6 fő a vidéki (dunántúli és alföldi) városokat (sőt a falvakat) képviselte. Életkor szempontjából a huszonévesek voltak némi túlsúlyban (9 fő), a harmincasokat 7 fő, a negyveneseket pedig csak 1 fő képviselte. Vagyis vizsgálatunk homlokterében inkább a fiatalok, mint a fiatal középkorúak álltak. Felvethető, hogy a harmincas éveikben járó interjúalanyok (ők a hetvenes években születtek) bizonyos mértékig szintén „bevándor-

lónak” tekinthetők a digitális kultúra világában, de életvitelük szerint – mint látni fogjuk – nagyon otthonosan mozognak benne. Az interjúalanyok mind (főiskolát vagy egyetemet végzett) diplomások, illetve (3 fő) a felsőoktatásban részt vevők voltak. Szakmai megoszlásuk meglehetősen változatosan alakult. Volt közöttük magas szintű közalkalmazott; nemzetközi téren foglalkoztatott közgazdász; kutató pszichológus; természettudományos tárgyakat tanító középiskolai tanár; magyar szakot végzett egyetemi oktatószervező; közgazdász menedzser; villamosmérnök; két diplomával falun tanító szakiskolai tanár; tanító szakos főiskolai hallgató; informatikus; iparművész. (Megjegyezzük, hogy „szakmai ártalomként” a vizsgált csoportban kissé túltengenek a szociológusok: 4 fő, közülük 3 egyetemi hallgató.) Az interjúalanyok sorszáma és részletesebb bemutatását lásd a jegyzetben.²⁸

Az interjúk irányított beszélgetések voltak, az *interjúvázlat* főbb pontjai az információszerezés forrásainak, a számítógép és az internet otthoni meglétének, használatának kiderítésére kérték fel az interjúkészítőt. Majd az olvasási szokások felderítése következett: mind a sajtótermékek, mind a könyvek olvasása során egyaránt rákérdezve a hagyományos és a digitális olvasási módokra. Külön nyomozás tárgya volt az „e-könyv” fogalma: ki mit ért rajta, milyen változatával találkozott? Végül – az olvasmánybeszerzési szokások, valamint az audiovizuális médiumok használatának és egyéb művelődési tevékenységek megbeszélése után – egy kis értékiszociológiai „zárótétel” következett: az interjúalany vallott arról, miket tekint az élet legfontosabb dolgainak.

Az vizsgálat témájáról írásos eszmecsere folytattam egy kedves régi ismerőssel is, aki egy dunántúli kisváros *könyvtárosa*. Ő egy magánlevélben leírta, hogy néz ki ez a kétfajta olvasáskultúra egy vidéki könyvtár közönségének szemszögéből. Levele annyira szemléletes volt, és olyan jól egészítette ki a beszélgetésekben körüljárt témákat, hogy – némi rövidítéssel – beillesztettem a Kulturális háttér c. fejezetbe.

Ezek után nézzük meg közelebbről az interjúk tanulságait!

**Mi mindenre használják a számítógépet?
(„Úgy indul a napom, hogy ezt a két tevé-
meg kell etetni...”)**

Egy korábban már idézett, 2012-es KSH-vizsgálat adatai szerint a magyarországi háztartások 59%-a rendelkezett asztali, 35% hordozható, és 4,5% kézi számítógéppel.²⁹ Interjúalanyaink – fiatal életkorukból és magas iskolai végzettségük miatt – mindannyian rendelkeztek számítógéppel (akik dolgoztak, azok a munkahelyen és otthon egyaránt), amelyet magától értetődő természetességgel használtak. Az interjúk szövegét átfésülve megállapíthatjuk, hogy többen voltak közülük, akiknek asztali számítógépük és laptopjuk egyaránt volt. A számítógépes internethasználat ugyancsak teljesen általános volt körükben.

Egy 17 fős vizsgálati csoportra vonatkozólag fölösleges lenne pontos statisztikai adatokat közzétenni, de annak mégis lehet információs értéke, ha azt mondjuk, hogy az interjúk szövegei átvizsgálása során a számítógép a munkavégzés (és a tanulás) általánosan és rendszeresen használt eszközének bizonyult. A munkához szorosan kapcsolódva (de attól függetlenül is) a szövegszerkesztés és az elektronikus kapcsolattartás (e-mail, Facebook stb.) ugyancsak szinte teljes körű volt. Sokan (az interjúalanyok mintegy háromnegyede) szokott a világhálón sajtótermékeket (főleg napilapokat) olvasni. Az interjúalanyok közel fele említette, hogy az internetet, illetve a számítógépet zenéhallgatásra és filmnézésre is használja; kb. egynegyedük blogoláshoz és játékokhoz is említést tett; de interneten vásárolni (főleg gyakrabban) még kevesen szoktak. Láthatólag egyre jobban terjed a rádiózás és tévézés internetes változata, egyesek már szinte kizárólag a világháló közvetítésével teszik ezt. Előfordult még a fényképek számítógépes tárolása is.

Az alábbiakban néhány interjúrészlettel szeretnénk életszerűvé tenni a fentebb mondottakat. Nézzük meg először egy 27 éves iparművész nő (16. sz. interjúalany) frappáns megállapítását:³⁰

– Mindenki az interneten lóg. Tehát mindenki. Az én korosztályom – mindent az interneten néznek meg. És már a mobiltelefonnak is van olyan, hogy... elő lehet fizetni az internetre, mobilnetre. Meg már mindenkinek van laptopja, és van ez a wifi – a ve-

zeték nélküli internet –, és megvan, hogy mondjuk a büfében, az aulában lehet fogni ezeket. És akkor mindenki csöstül odamegy az aulába. És ott így lehet dolgozni – valaki ott dolgozik a laptopján. Akkor, valaki ott nézi a híreket, vagy ott is általában mindenki a Facebookon lóg...

A 3. sz. interjúalany (40 éves közalkalmazott férfi) válaszában a számítógép-használatnak meglehetősen széles skálája vonult fel:

– Van-e saját géped, és ha van, akkor mire használod elsősorban?

– Igen, van saját gépem, amikor épp nincs szervizben. Mire használom elsősorban? Hát, azt mondhatnám, hogy az idő nagyobb részét pontosan ilyen információszerezésre használom, vagy azzal töltöm az idő nagyobb részét, internetezéssel. Illetve kommunikációra, tehát e-mailezésre és ilyesmire. Illetve, amire használom még, az szövegszerkesztések, excelel dolgok, nem munka szempontból, hanem a mindennapos életemhez és a magánéletemhez tartozó különböző dolgokat, amiket szükséges, azokat szoktam számítógépen tárolni. Meg egy-két olyan dolog, mint pl. fényképek, amiket az ember feltölt a gépére, és utána át szoktuk alakítani, meg ilyenek. De nem használom játékokra, nincsenek is rajta külön rátelepítve játékok, semmi ilyen. Illetve, amire szoktuk használni, mondjuk én nem annyira, de időnként én is... megnéznék néhány filmet rajta, tehát a számítógépen. Nincs külön DVD-lejátszó, úgyhogy a számítógépen szoktunk megnézni filmeket. De az nem olyan nagyon sűrű. Hát azt mondhatom, hogy nagyjából ennyi. A legelső ezek közül az internetezés, az információszerezés.

– Most (...) csak az internethasználatra lennék kíváncsi. Fel tudnád osztani ugyanígy, hogy mire használod leggyakrabban, és mire legkevésbé?

– Hát, nem szoktam mérni időben, de én azt gondolom, hogy a két legelső terület az a ... híreket szoktam olvasni, és azt általában több forrásból, tehát nem csak egy honlapon, vagy egy portálon szoktam híreket olvasni, hanem több oldalról is. Hogy kicsit teljesebb legyen a kép. És a másik pedig az általában, ahogy mondtam, a kommunikáció. Elég sok emberrel tartom a kapcsolatot. Elég sok olyan ember van az életemben, akik nem Magyarországon élnek, akikkel valamikor megismertünk, és akikkel többek között az e-mail adta

lehetőségeknek, illetve hát most már a Facebook-nak köszönhetően lehetőség van... gyakorlatilag csak az idő szab határt annak, hogy hány emberrel szeretnék kapcsolatot tartani, és milyen sűrűséggel. Majdnem minden nap felmegyek a Facebookra, mondjuk nem töltök ott nagyon hosszú időt. Mert annak nem látom értelmét, (...) hogy mindenkivel kapcsolatban legyek, (...) mert az elvenné a valódi életemtől az időt...

A Facebookkal kapcsolatos önmérséklet szükségessége más interjúban is felbukkant, annak indoklásával együtt. Tanulságos lehet pl. a 16. sz. interjúalany (a 27 éves iparművész) véleménye:

- (...) Nem vagyok híve ezeknek a Facebooknak, meg az Iwiwnek. Le is jelentkeztem róluk. Úgyhogy én már azokat nem is használom.

- Kifejted a véleményedet ezekről? Nagyon érdekel!

- Túlságosan belevájkáltak már az életembe. Tehát már túl sok adatot kiközvetít. Amiket letiltottam, már azokat is el tudják érni mások, az ismerősimen keresztül látják. Kicsit exhibicionistának tartom ezt a facebookozást, meg ezt az iwiwezést. Nincs rá szükségem. Eleget lógtam rajta. És azért jelentkeztem le róla, mert rengeteg időmet elvette. Önkontroll miatt lejelentkeztem.

- Tehát amikor sokat voltál fent a neten, akkor az ott töltött időd nagy részét ez is kitette?

- Igen. Alapvetően jónak találom a Facebookot, mert ez egy nemzetközi oldal, és rengeteg külföldi rokonunk van, és tudtam tartani a kapcsolatot. Tehát így erre jó. De ott van a Skype. Azt is szoktam használni. Meg inkább Skype-on szoktunk beszélgetni, mert az kicsit személyesebb, mint a Facebook...

A számítógép, illetve az internet további funkcióival, más médiumokat helyettesítő szerepkörével találkozunk a 4 sz. interjúalany (24 éves pszichológusnő) válaszában:

- Igazság szerint nálam az internet mindent lefed. Nincs tv-előfizetésünk, lemondtuk, mert egyrészt nem volt rá időnk, másrészt pedig egyre több buta műsor van. Az értelmes műsorokat interneten is elérem. Rádiót is szoktam hallgatni interneten keresztül, filmeket is többségében ott nézek. A látványos vagy tartalmas filmeket általában moziban nézzük meg, és utána megvesszük DVD-n, hogyha minőségi...

Téma volt a számítógép előtt töltött idő is. Az alábbi interjúrészlet a maga napi 3 órájával átlagosnak mondható, találkoztunk napi 1, de (munkaidővel együtt) napi 10 órás számítógép-használattal is. A 7. sz. interjúalany (20 éves egyetemi hallgató) révén egyúttal megismerkedhetünk a nem számítógéphez kötött internetlehetőségekkel is:

- Mennyit szoktál internetezni egy héten?

- Valahogy úgy kelek, hogy megnézem: jött-e e-mailem. Aztán megnézem, hogy üzentek-e a Facebookon, és megnézem, hogy kívül mi történt. Ez reggel fél óra. Napi szinten 3 órát körülbelül.

- A számítógépen csak internetezel?

- Néha játszom is.

- Három órát ülsz naponta internet előtt?

- Kb. egy héten egy napot töltök valahogy a gép közelében.

- Ezek szerint van saját számítógéped. Asztali géped van?

Asztali gépem van eredetileg, de mostanában sokkal jobban rá vagyok szorulva egy laptopra...

(...)

- Internetezni csak és kizárólag számítógépen szoktál?

- Nem egészen. Ma már a legtöbb telefon tud ilyen internetszerűséget. Az én telefonom az egész internetet meg tudja jeleníteni. Ha azt nézem, hogy napi 100 percet ingázom minimum az otthonom és az egyetem között, akkor elég nélkülözhetetlen tud lenni. Van egy anyag, amit nem tudok ki-nyomtatni, vagy egyszerűen túl nagy és drága ki-nyomtatni. Akkor könnyebb, mintha 500 oldallal rohanganék a villamoson...

A 11. sz. interjúalany (22 éves nő) is egyetemi hallgató, ő a számítógép-használat és az internetes kapcsolattartás új elemeivel is gazdagítja az eddigi képletet:

- Az internetezési szokásaidhoz térjünk vissza.

Az kiderült, hogy használod internetet, gondolom, van saját géped is. Laptop vagy asztali gép?

- Nekem laptopom van, mert én hozom, viszem és akkor így praktikusabb.

- Mire használod még a számítógépet az információgyűjtésen kívül?

- Dolgozatírásra, prezentációkészítésre, de egyébként csevegésre is, most már a családom is rá szokott, pont így a költséghatékonyság miatt (...) csevegőn beszélünk már nagymamámmal is.

- Tehát Skype vagy MSN?

- Igen, főleg Gmailen szoktunk, de Skype-on (...) a barátnőmmel beszéltem, amikor kint volt Amerikában... Mondjuk azt annyira nem, de MSN-en meg Gmailen simán. Úgyhogy arra szoktam, főleg e-máilezésre, információgyűjtésre.

- **Közösségi oldalakat látogatsz?**

- Igen, most már inkább Facebookot, mint Iwiwet, de még mind a kettőn regisztrálva vagyok.

- **Még? Ez mit jelent, hogy az egyikről majd leszállsz?**

- Az Iwiwet nem annyira szoktam mostanában nézegetni, főleg azért, mert a Facebook interaktívabb, és az úgy jobban megragadt, és jobban el lehet tölteni az időt. Akik fent voltak Iwiwen ismerőscim, azok fent vannak most Facebookon is. Itt talán kevesebben, és kicsit szűkült a kör... Hogy füvel-fával kapcsolatban vagyok, (...) arról így leszoktam...

Ha már ismét szóba kerültek a közösségi oldalak, a *chatelesnek*, illetve a szinte életvitelszerű internetes csevegésnek a jelek szerint vannak életkori korlátai. Egy 27 éves iparművész nő (16. sz. interjúalany) múltbéli szokásként beszél a *chatelesről*:

- Régen rengeteget chateltem. Régen arra is használtam. Voltak ilyen chatoldalak. Ez a Facebooknak is volt, de a Gmailnek is van ilyen chat ablaka. A Gmailnél jobban szerettem a chatablakot, mert ott tényleg csak azok vannak ott, akikkel levelezni is szoktam. Az személyesebb dolog, úgyhogy azt jobban szerettem.

A 13. sz. interjúalany (egy 27 éves egyetemi tanársegédnő) a *blogok* világába vezet be minket, amely – mint látni fogjuk – időgazdálkodás szempontjából nem is olyan veszélytelen világ, s amelynek a jelek szerint saját lélektana van:

- Én blogokat olvasok, nekem az a kikapcsolódásom. Sokat amúgy, napi négy-öt órát is ott ülök előtte, hogyha nincs dolgom. Szóval, hogy kedden például reggel nyolctól este hatig tanítok, de még akkor is. Hazamegyek, és akkor újra felveszem a ritmust, és akkor szétnézek mindenféle oldalakon, az szívja le az agyamat, mint másnak a Barátok közt...

- **Azt mondtad, hogy blogokat olvasol, mert ez a szórakozásod. Hogy válogatod ki ezeket a blogokat? Hány blogot követsz?**

- Az első blog, amit elkezdtem olvasni, azt az egyik középiskolai barátnőm kezdte el írni, de

régen, már vagy öt éve talán, és igazából akiket ő ajánlott, majdnem mint a hólabda, hogy ki kit ajánl... És hogyha jó volt, hogyha tetszett a stílusa, ha érdekes dolgokat írt, vagy ha pont ellenkezőképpen gondolkodik, mint én, akkor ott megragadtam. Talán öt-hat olyan blog van, ahova rendszeresen visszatérek, ez azt jelenti, nem tudom én, két-három naponta, de több van, ahova (...) ritkábban megyek, és akkor visszaolvasom, hogy mi történt, amíg nem voltam...

- **Te írsz blogot?**

- Nem.

- **És miért nem?**

- Jó kérdés. Pont most, egy hete kérdezte tőlem ugyanezt a barátnőm, aki már ötödik éve csinálja... Nem tudom, valahogy nem. Akartam én, de hát vagy elfelejtettem... Nem tudom, hogy miért. (...) De lehet, hogy fogok.

- **Miért írnak blogot az emberek szerinted?**

- Tari Annamáriának van egy könyve, az a címe, hogy *Y generáció*, (...) és ő azt mondja, hogy a rögtöni visszajelzés az, ami nagy hibája ezeknek a blogoknak. Gyakorlatilag nem hagyjuk leüledni a dolgainkat. De én azt gondolom, hogy jó lehetőséget is ad a blog, hogy olyan dolgokat elmondj, ez a „nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek” című József Attila-i (sic!)⁵¹ örökség. Azt gondolom, hogy ez a pusztába kiáltott szó, hogy mégis csak el kell valakinek mondani. Lehet, hogy senkit nem érdekel, de lehet, hogy egy ember lesz vagy két ember, akit megérint. Nagyon sokat tud adni, mert olyan, mint egy magánbeszélgetés, csak nem tudod, hogy ki a másik...

A fenti interjúrészletet olvasva mintha a dolgozatunk előszavában szereplő Varró Dániel-vers ironikus világába léptünk volna be, de tovatűnt az ironia és a szarkazmus: a palackpostákat a virtuális társra vágyó bloggerek teljes komolysággal indítják útjuk a világháló ismeretlen célpontjai felé. Igaz, hogy a költők és a regényírók is csak kivételesen ismerik olvasóikat, de ők művészi alkotások palackpostáit, s nem kurrens naplójegyzeteiket és magánleveleiket küldik világgá. Vagy arról van szó, hogy a digitális forradalom a hagyományos irodalom fogalmának kontúrjait is kikezdi? A fiatal olvasók erre minden bizonnyal igennel válaszolnának, hisz a fentebb idézett, 13. sz. interjúalany maga is beszámol egy új irodalmi műfajjal, az *internetes folytatásos regénnyel* (blogregénnyel?) kapcsolatos pozitív tapasztalatairól:

- Én például – most két hónapja talán – olvasok egy internetes folytatásos regényt. Túljesen új élmény, ilyen szösszenetekből pakolják össze, és minden nap egy kis részt töltenek fel újra (...) arra a honlapra. Ez például teljesen új ilyen szempontból nekem. Vagy ez az egész web2.0, hogy van beleszólásod mondjuk egy történet folyásába, hogy – nem tudom én – kit válasszon a bősű, vagy akármicsoda... Azt gondolom, még akkor is, hogyha az illúzióját adják meg annak, hogy van beleszólásod ebbe az egész ilyen technikailag közvetített irodalomba vagy olvasásba, de ez nekem nagyon tetszik...

A blogokra visszatérve egy másik interjúból az is kiderül, hogy egy olyan műfajról van szó, amely az iparművészeti képzés során már tantárgyként, vagy legalábbis szemináriumi témaként is létezik. Grafikus (16. sz.) interjúalanyunk alábbi szövegrésze azt is szemlélteti, hogy a blognak nemcsak a fentebb említett naplószerű (talán kissé exhibicionista) változata létezik, hanem racionális, szakmainak mondható almfaja is van:

- (...) Érdekeség még, hogy jártam tavaly még egy „blogkultúra” órára, ahol rengeteg blogot írtunk meg. És tényleg érdekes, hogy ma már egy ilyen óra is van, hogy „blogkultúra”. Mert ma már nagyon elterjedt – nem is ezek a website-ok, hanem a blogoknak a fontossága –, hogy nagyon sok mindenki a naplóját már a neten írja. Tehát nem naplókba, nem papírra, hanem a netre írja, hogy mindenki láthassa. És akkor ezek nem feltétlen ilyen személyes dolgok. Személyesek is, de nem annyira, mint egy igazi napló. Ezáltal elveszti azt a személyes, intim szféráját, mint amit a naplóba a párna alá szoktak rejtetni. De, ezáltal nyilvános lesz, és mindenki számára elérhető. Bele lehet látni például egy angol lány lelki világába, ami érdekes. De bele lehet olvasgatni utazásokba is. (...)

- És te készítettél magadnak ilyen blogoldalt?

- Igen. Igen. De fejleszteni kéne. Honlapot is szeretnék majd, de ez még a jövő zenéje.

- És ez a munkáddal kapcsolatos?

- Igen, az iparművészettel.

- És írsz szöveget is bele?

- Nem. Csak a munkáimat raktam fel. Meg az önéletrajzomat írtam oda. Szeretném, mondjuk frissíteni, de akkor sem ilyen naplót szeretnék hozzáírni, hanem inkább csak a munkáimmal kapcsolatos dolgokat.

De az internet által megnyitott virtuális világ számos más – az idősebb emberek szemével nézve kissé furcsának tűnő – lehetőséget is rejtget. Egy 29 éves, második diplomáját szerző egyetemista lány (14. sz. interjúalany) az alábbiakban részletezi számítógép-használati szokásait:

- (...) Azt hiszem, pontosan 11 éve van két tevé, amivel minden reggel úgy kel, úgy indul a napom, hogy ezt a két tevé úgy meg kell etetni. Nem tudom, miért nem tudom őket megszüntetni, ez egy virtuális tevéklub. Ez az internethasználat korán reggel, utána megnézem az e-maileket, hogy történt-e valami. Aztán híradó vagy hogy hívják... Híreket sose olvasok az interneten, azt mindig tévében szoktam megnézni, és utána a számítógépet csak iskolai dolgokra szoktam használni. Tehát azon gépelek, jegyzetek, vagy pedig úgy másolom be az anyagokat rá. Tehát másra én nem igazán szoktam használni... Ja, és DVD-zni szoktam rajta. (...) És akkor csak ennyi, hogy a jó barátok a kedvenc DVD-sorozatam vagy filmsorozatam, és azokat szoktam megnézni a számítógépen...

Könyvolvasás – hagyományosan és digitálisan („Egy könyvnek illata van!”)

Vizsgálati eredményeink első felét ismertető korábbi tanulmányunkban külön fejezetet szenteltünk – bőséges bibliográfiát mellékelve – a magyar olvasáskultúra helyzetképének, ahogyan azt az olvasásszociológiai felmérésekből megismerhettük.³² (A határon túli magyarok olvasáskultúrájának alakulásáról másutt számoltam be részletesen.³³) Ebben a fejezetben – néhány új adattal kiegészítve – visszatérünk néhány különösen fontosnak tekintett régebbi megállapításunk rövid ismertetésére.

Tehát olvasáskultúránk legfontosabb jellemzői, ahogy azt az olvasáskutató látja:

1. Az utóbbi évtizedekben csökkent a könyvolvasás intenzitása. Már a hetvenes és nyolcvanas években apadni kezdett a rendszeres olvasók aránya, és ezzel párhuzamosan folyamatosan csökkent az olvasásra fordított idő.³⁴ Az intenzitás csökkenése még egy sajátos területen is kimutatható volt: az évtizedek során

csökkent ugyanis az olvasói munkavállalás aktivitása, vagyis a befogadói fáradalmak vállalása, és nőtt azok megkerülése.³⁵ A határon túli magyarok olvasási intenzitása az utóbbi években szintén csökkenőben van, de feltehetően még ma is meghaladja a magyarországi mértéket.

2. *A hagyományos könyvek olvasóinak aránya* (akik egy év alatt legalább egy könyvet elolvasnak) *jelenleg Magyarországon a felnőtt népesség 40–45%-át teszi ki.* Az 1960 és az ezredforduló közötti évtizedekben ez az arány 60–65%-os volt, tehát a könyvolvasás az ezredforduló után többségiből kisebbségi tevékenységgé vált.
3. *Ami az olvasmányok összetételét, az olvasói ízlés irányultságát illeti, összefoglalóan annyit mondhatunk, hogy a prakticizálódás és kommercializálódás több évtizedes folyamata az ezredfordulóra markáns arculatváltást eredményezett:* míg a harvanas években Jókai vezetésével a magyar (és világirodalmi) klasszikusok, a hetvenes és nyolcvanas években a „szocialista lektűr” képviselői (főleg Berkesi és Szilvási), a kilencvenes évektől pedig az *amerikai bestseller-irodalom* „nemzetközi nagymesterei” kerültek a magyarországi (fiatal és felnőtt) olvasók érdeklődésének homlokterébe. A határon túli magyar olvasótábor a kilencvenes években a hazainál színvonalasabb és hagyományörzőbb képet mutatott, de az ezredforduló után körükben is erősödnek a kommercializálódás globális tendenciái.
4. *A reprezentatív felmérések tanúsága szerint az önmagukat beiratkozott könyvtári tagnak, illetve könyvtárlónak tartó felnőtt magyarországi válaszadók aránya az utóbbi két évtizedben csökkenő tendenciát mutatott. A házi könyvtárak állománya több évtizedes növekedés után – az újabb generációk könyvgyűjtési aktivitásának csökkenésével – az ezredforduló táján fogyatkozni kezdett.*
5. *A szabadidős tevékenységek közül az utóbbi évtizedekben az olvasás legfőbb (és győztes) riválisa a televízió volt (különösen a kereskedelmi tévézés 1997-es bevezetése óta); az ezredforduló óta pedig egyre inkább a számítógép, illetve az internet.*

Felmerül ezek után a kérdés, hogy ezekben a degrediáló olvasási-könyvgyűjtési folyamatokban mekkora szerepet játszik általában az írásos-olvasásos közlésmód jelentőségének (a társadalom értékrendjének és életmódjának megváltozása által motivált) csökkenése; illetve az a lehetőség, hogy a (többek között) írásos szövegeket is közvetítő médiumok nagymértékű átalakulása, paradigma-váltással felérő eszközgazdagodása a változóban lévő olvasási jelenségek egy részét „elnyelje” a jórészt még hagyományos olvasási szokásokra beállított kutatói tekintet elől. Erre a kérdésre csak hosszú kutatássorozatok után fognak egzakt válaszok születni, de minden kisebb lépés is előbbre vihet a tisztánlátás felé.

Interjú vizsgálatunk részletes képet igyekezett adni a kérdezettek olvasási szokásairól, a sajtó- és könyvolvasás mennyiségi és minőségi jellemzőiről, a népszerű olvasmányokról, külön hangsúlyt adva annak a kérdésnek, hogy milyen a viszonyuk a hagyományos és digitális olvasásmódokhoz. Mivel ezeket az interjúrészleteket korábban már részletesen ismerttettem,³⁶ itt csak néhány olyan rövidített véleményt mutatok be, amely nagyon eklatáns módon tükrözi a legfontosabb tendenciákat. Az egyik ilyen tendencia a könyvek iránti érdeklődés lanygulása, amelyre több életszerű példánk is van. Az egyik egy egykor magyar szakot végzett 38 éves (férfi) értelmiségéhez kötődik, aki most egyetemi, de adminisztratív jellegű munkát végez (12. sz. interjúalany), és aki számára a könyvek – kis túlzással – az álmok világába költöztek:

- Könyvet olvasol-e?

- Keveset, de igen. Az a baj, hogy mire odaérek, hogy könyvet a kezembe vegyek, addigra elalszom rajta. Tehát ilyen bekezdésenként olvasok könyvet, ez azt jelenti, hogy egy év alatt mondjuk kettőt el bírok olvasni. (...) Tudom, hogy kevés, hiányérzetem is van miatta, meg ilyen értelmiségi büntudatom...

- Mikor változott ez ennyire meg? (...) Magyar szakos voltál, elképzelhető, hogy olvastál több könyvet is, mondjuk egyetemista korodban?

- Hát igen... Mondjuk ott a kötelezők is kiadnak annyit, amennyit a magam korabeli, műveltnék mondott olvasó... (...) Ezeket elolvastam persze... Aztán úgy valamikor eltűnt... Most is, könyvet venni nagyon szeretek, könyvet kapni nagyon szeretek, és mindig úgy elképzelem, hogy

de jó lesz majd egyszer: lesz pár nap, amikor csak olvasásra tudom fordítani az időt, de hogy ez mikor lesz, nem tudom. Szóval vannak az embernek ilyen álmai...

Egy másik példával egy 22 éves egyetemi hallgató szolgált (11. sz. interjúalany), aki saját olvasói érdeklődésének „elszakmásodásán” kívül társainak olvasási szokásairól is beszélt, és meglepő fordulattal arról is, hogy az olvasást ingerszegény tevékenységnek tartja:

- A hallgatótársaidnak az olvasási szokásai mennyire hasonlók a tiedhez, vagy kilógsz-e a sorból valamennyire?

- Szerintem (...) homogenizálódtunk, ritkán van úgy – legalábbis amit én észreveszek –, hogy valaki önszorgalomból és érdeklődésből olvas valamit. (...) Végül is ami így kötelező meg ajánlott, ugyanazokat olvassuk...

- Szerinted mi lehet a mögött – mint szociológus hallgató, talán van erről elképzelésed – (...) hogy a hallgatók a lehető legkevesebbet olvasnak? (...)

- Egyrészt van egy idődimenziója. Valahol megértem, mert én is úgy vagyok vele mindig, hogy szeretnék (...) leülni olvasni, és akkor nem sikerül. De szerintem a másik meg az, hogy most már egyre több olyan élmény van, akár mozi, bulizás, bármi... Egyre úgy mond szürkébbnek tűnik az, hogy leülsz és elolvasol egy könyvet, mint amikor elmész egy buliba és akkor annyi inger ér, hogy nem tudom...

- Tehát az olvasás ingerszegényebb, mint az egyéb tevékenységek, amiket most (...) a hallgatók folytathatnak?

- Olyan szempontból ingerszegényebb, hogy elmész valahova, és nem csinálsz semmit, és folyamatosan jönnek az ingerek. Ha leülsz olvasni, akkor meg tulajdonképpen el kell rajta gondolkodnod, el kell képzelned, bele kell magadat élned, valamilyen szinten nem kis energiabefektetés, de azért mégiscsak valahol dolgozol azért, hogy élvezd azt a könyvet, mert mondjuk, hogy ha valaki, nem tudom, szerepjátékokat szeret játszani, és lehet az, hogy leül elolvasni egy könyvet, nem olyan intenzív dolog, mint más...

Tehát az olvasás azért „ingerszegény”, mert nem jön „magától” az élmény, hanem meg kell dolgozni érte! Sajátos vélekedés ez egy olyan tevékenységről, amelyet már a „pro captu lectoris

habent sua fata libelli”³⁷ ókori idézet óta az általa megkövetelt befogadói erőfeszítés és kreativitás miatt becsülünk! Esetleg most kialakuló korosztály-vélekedésről van szó? Akkor itt nemcsak az eszközhasználat, hanem az olvasási tevékenység társadalmi megítélése és praxisa terén is paradigma-váltás készülődik! Vagyis nagyon valószínű, hogy aki olvasni fog könyvet abban a „szép új világban” – a szakirodalom sejtéseinek megfelelően –, az kísértést fog érezni arra, hogy másképpen olvassa, mint ahogyan mi ma olvassuk. És hogy hogyan? Lehet, hogy kicsit ahhoz közelítően, ahogy az e-szövegeket, amelyek közül az e-könyv olvasásmódja – Kerekes Pál véleménye szerint – sejtetőleg az internetéhez idomul.³⁸ Hogy ezt hogyan fordíthatjuk le a realitások nyelvére: felületesebb, „szkennelőbb”, pragmatikusabb: a tartalmi feldolgozásra, töprengésre kevesebb, az információ-szerzés technikájára több energiát fordító olvasás? Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy ilyen fajta olvasás persze korábban is létezett! Például egy 2000-ben végzett országos reprezentatív vizsgálat szerint a felnőtt népesség 31%-a szeretett (csak) belelapozni a könyvekbe; egyharmada végigolvasás előtt abbahagyta olvasmányait; egyötödük úgy olvasott el egy-egy regényt, hogy a számára nem eléggé érdekes részeket kihagyta; ugyancsak egyötödük szerette előre megnézni a szépirodalmi művek befejezését, stb.³⁹ Mivel ezek az olvasásmódok nagyrészt átfedésben jelentkeztek, elmondhatjuk, hogy a felnőtt népességnek jó negyede (a könyvolvasóknak mintegy fele) már az ezredfordulón is meglehetősen „elnagyoltan” olvasott (ez persze olvasmányainak összetételéből talán még nyomatékosabban kiderült).⁴⁰ Vajon arról van szó, hogy ez a tendencia fog – talán gyorsuló ütemben – folytatódni?

Elhamarkodott kutatói válaszok helyett most nézzünk néhány példát a *bagyományos és a digitális olvasásmód* interjúalanyaink általi megítélésére! Egy sok könyvet (és nem csak kötelezőt!) olvasó 24 éves vidéki egyetemi hallgató (1. sz. kérdezett) jól érzékelhetően inkább a papírra nyomtatott könyvek barátja:

- Papíralapon vagy digitálisan olvasol inkább?

- Papíron.

- Kizárólag?

- Nem, most már nem kizárólag. Most már az elmúlt 1-2-3 hónapban olvastam először e-bookot, de azt is

csak azért, mert (...) nem lehetett megvásárolni az adott könyvet sehol. (...) Egyébként csakis kizárólag könyv formában olvasom őket, tehát nem interneten vagy gépen keresztül.

- És ez miért van?

- Mert hát, mert hát Úristen, van az az érzés, hogy fogod a kezdedben, nem kell bámulnod egy monitort, ami süti a szemedet! Egy könyvnek illata van, meg megvan az a szokás, hogy lapozgatod... Egy kicsit lehet, hogy raksz rá egy számárfüzet, ahol épp tartasz. Annak van történelme, saját története van a könyveknek. Ezért is szeretem jobban megvenni, mint kikölcsönözni. (...) Mert az emberekhez valahogy kapcsolódik és kötődik. Nem olyan, mint az e-book, amit szó szerint az egérrel mozgatsz, és mész felfelé, és lefelé, nincs személyes kötődés...

A fenti véleményben már kezdenek is megjelenni azok a gondolati elemek, amelyeket a szakirodalom korábban ismertetett kutatási megfigyelései a hagyományos könyv erényeként szoktak emlegetni (használóbarát, gépi közvetítés nélküli személyes kötődés, a könyv „történetisége” stb.). Ezek az elemek a következő interjúban még szaporodnak is. Egy igényes 27 éves iparművész (16. sz. kérdezett) szintén elkötelezett könyvbarát, bár praktikus okokból a könyvtárak digitalizását is fontosnak tartja. Láthatjuk, hogy a nyomtatott könyvek megfoghatósága, tapintása, (jó esetben) művészileg megformált tárgyi mivolta, „egészlegessége” (eleje és vége van!) a szakirodalmi megfigyelésekhez hasonlóan a mi vizsgálati csoportunkban is visszatérő szempont volt.

- (...) Nem szeretem ezt a digitális könyvet. Tehát én ellenzem – konkrétan! Tehát én jobban szeretem, ha kezembe veszek egy könyvet, akkor grafikus szemmel tudom, hogy megvan az eleje, a vége... Szép borítója van... Szeretem az igényes dolgokat! Kicsit igénytelennek találom az internetes olvasást... (...) Bár szerintem mindenképpen jó dolog, ha valakinek van internete, és nem tud eljutni a könyvtárba, akkor nagyon hasznos dolognak tartom. Annak ellenére, hogy én (...) nem tudok olyan sok szöveget olvasni a neten. De azért szerintem az egész könyvtárat fel kellene valahogy rakni a netre!

A következő (2. sz.) interjúalany (30 éves férfi közgazdász) számára is fontos a könyvek tárgyként

való kezelhetősége, megérinthetősége, de bizonyos munkamegosztásban az e-könyvet is jócskán beengedné az életébe:

- Mennyire jellemző az, hogy papír, illetve digitális formában olvasod ezeket a könyveket?

- Többnyire ezeket papír alapon, mivel ez elektronikus könyv még nem annyira elterjedt, és nem feltétlenül adják ki ezeket a könyveket digitalizáltan. Illetve ebből a szempontból hagyományosan szeretem, tehát szeretem megfogni, megérinteni a könyvet, aláhúzni, jegyzetelni. De ezt is csak bizonyos helyzetben, mert ha utazok, akkor digitalizálva szeretek olvasni. Hogyha otthon vagyok, és este van, és esik az eső, akkor hangulatosabb, hogyha egy könyvet megfogok. Tehát ez változó...

- És ez függ attól, hogy milyen típusú olvasmány van a kezdedben, tehát szépirodalom vagy szakirodalom?

- Szakirodalmat inkább preferálok elektronikusan, praktikus okokból, mert gyorsan tudok keresni különböző témakörök között... Regényeknél szerintem teljesen normális, vagyis nekem normális, hogy papír alapon van. Habár mondhatom azt is, hogy legyen digitalizált, mert akkor legalább környezetvédező a könyv...

Egy 33 éves falusi (férfi) tanár (9. sz.) – bár az elektronikus tartalmakat könnyen ellophatóknak tartja – több előnyt látja az e-olvasásnak, és hogy a dolog bonyolultabb legyen, épp az „értelmező olvasás” szempontjából:

- Szerinted többet olvasnál, ha lenne egy ilyen szerkezeted?

- Eleinte biztos. Eleinte biztos, illetve talán függ az alkalmazásaitól is, ha lehet mondjuk szövegrészeket aláhúzni, megjelölni, úgy elmenteni, akkor biztos. Én általában szeretem ezeket az elemző meg értelmező olvasásokat, amelyekben kiemelek részeket. Ez sokkal jobb, mert rendes nyomtatott könyvbe az ember nem szívesen firkál bele, itt viszont igazából nem lesz nyoma.

Végül (3. sz.) legidősebb interjúalanyunk (40 éves férfi közalkalmazott) hozzáállása ambivalens, mert a képernyő nagyon fárasztja a szemét, ugyanakkor az IKT-világ elterjedéséhez kifejezetten optimista reményeket fűz. (Lehet, hogy erre a férfiak inkább hajlamosak, mint a nők?)

- Az internet gyakorlatilag az egész világot le fogja nyelni, azt hiszem. Tehát minden fel fog kerülni az internetre előbb-utóbb, minden elérhető lesz. (...) Merthogy ezen keresztül könnyebb lesz egyrészt megosztani az emberekkel (információkat), másrészt befolyásolni őket ezáltal... De szerintem ez az e-book dolog jó olyan szempontból, hogy a műveltséghez nagyon hozzá tud járulni, már ha valaki szeret olvasni. (...) Tehát nem érzem, hogy lenne különbség elektronikus, digitális formában vagy mondjuk fizikailag a könyv formájában...

Látjuk, hogy egy ilyen szűk válogatásban is megjelenik a „konzervatívok” és a „digitalisták” vitája, de a vélemények alapján felsejlik valamiféle kompromisszum lehetősége is: a kétfajta eszközt valamiféle munkamegosztásban (témától, alkalomtól, hangulattól stb. függően) lehet majd használni. (Lehet, hogy a megkérdezettek alacsony száma miatt tapasztalatunk nem általánosítható, de mintha a fiatal férfiak nagyobb bizakodással és szimpátiával tekintenének az infokommunikációs eszközök jövője elé, mint a kissé konzervatívabbnak tűnő hölgyek.)

Kulturális háttér

(„Kimutatható összefüggés van az otthoni könyvek száma és mérhető iskolai teljesítmény között.”)

Az interjúvázlat kitért még más kérdésekre is. Így például az olvasmány-beszerzési szokásokra. A köz-könyvtárak, a könyvvásárlási lehetőségek, a családi könyvtárak viszonylag széles körű használatnak örvendtek vizsgálati csoportunkban, néhány kiragadott példával szeretném ezt igazolni.

A 10. sz. interjúalany (egy vidéki tanítóképző főiskola 20 éves hallgatója) azt mondja, hogy bizonyos alapinformációk beszerzésénél az internetet és a könyvtárat kb. fele-fele arányban használja; a 11. sz. kérdezett (vidéki egyetem 22 éves hallgatója) elsődlegesen az internet híve, de a kérdések nyomán az is kiderül, hogy inkább a papíralapú olvasmányokat kedveli, illetve hogy „kettős taktikát” követ: a világhálón kikeresett olvasmányt könyvtárban vagy könyvesboltban, illetve a Vaterán szerzi be. A 16. sz. interjúalany (27 éves iparművész) információs és olvasmánybeszerzési forrásai között – az internet mellett – a könyvtárakat nagyon jelentős hangsúlyt kapnak:

- Ha információra van szükséged, hová, kihez, mihez fordulsz?

- Nagyon sokszor az internethez fordulok. De van olyan is, hogy nem az internethez, hanem könyvtárakhoz is. A Szabó Ervin Könyvtárhoz, az Iparművészeti Egyetem könyvtárához – ez elég jó minőségű, eléggé jól felszerelt, úgyhogy ott szoktam kutakodni. Akkor a Néprajzi Múzeumnak is nagyon jó könyvtára van. Ott is, és az Iparművészeti Múzeumnak is nagyon jó könyvtára van. Például a munkámhoz ott készítettem vázlatokat.

- Már sok könyv van digitalizálva, és felrakva a netre...

- Ezt abszolút jónak tartom. Megvan a lehetőség, de... De én elvesznék ebben. Én inkább bemegyek a könyvtárba, és kiválasztom a... Ezt jobban szeretem.

- Műveltségbeli információ? Tehát ha művelődni szeretnél, hová fordulsz?

- Az is inkább a könyvtár. Meg a könyvek. Tehát nem a szaklapok, (...) tehát az is a könyvtár. Meg a házi könyvtárunk elég nagy, úgyhogy ott elég sok mindent megtalálok...

Az előző interjúban is már megjelennek az otthoni könyvek. A 12. sz. interjúalany (38 éves férfi, egyetemi oktatósszervező) nagyon érdekes és elgondolkodtató kérdést vet fel a családi könyvgyűjtemények múltbeli és jövőbeli szimbolikus szerepével kapcsolatban:

- (...) Az is el szokott gondolkodtatni... Ugye a tanulmányaim folytán ismerem azt az összefüggést, hogy azok a gyerekek mondjuk a kompetenciaméréseken jobban teljesítenek... Tehát kimutatható összefüggés van az otthoni könyvek száma és az akármilyen mérhető iskolai teljesítmény között. Na, most ezen úgy elméláztam, hogy hogy nézne ki, hogy a letöltött e-bookok száma és a kompetenciamérésbeli teljesítmény között vajon lesz-e összefüggés majd tíz év múlva, vagy száz év múlva? Nem tudom...

Azt gondolom, hogy a papírkönyv az nem csak arra való, hogy az ember olvassa, illetve nemcsak azt olvassa, ami benne van... Nagypám írta ezt egyszer az önéletrajzában, hogy egy valamilyen nem tudom kihez került alkalmazásba... (...) Valami polgári miliőbe jutott, ahol (...) nagyon sok könyv volt, és hogy az ember már azáltal műveltséget szerzett, hogy elolvasta a könyveknek csak a gerincét...

Interjúalanyunk töprengését olvasva eszünkbe jut Pléh Csaba korábban idézett tanulmánya, ahogy Susan Greenfield kutatására utalva az internetolvasás „itt és most” világát említi, amely érzéketlen a múltra és a jövőre.⁴¹ Vajon egy ilyen patinás és gazdag (családi vagy közösségi) könyvgyűjtemény nem maga a múlt és a jövő közötti szimbolikus hídvérés? (És mi lesz majd ezekkel a hidakkal?)

Korábban említést tettem arról, hogy egy régi könyvtáros ismerősöm (egy dunántúli kisváros könyvtárának vezetője) hozzám írt magánlevelében a *szolgálati szemszögből* írta meg a digitális olvasásmód lassú terjedésével kapcsolatos tapasztalatait. Az alábbiakban írt célszerűnek látom közölni a levél rövidített változatát:

Ígéretemhez híven írok az olvasásról, bár egy ilyen levél keretében nem tudom alaposan körbejárni a témát. Néhány gondolatomat azért leírom, hogy alakul a helyzet minálunk.

Az új idők szelei már a mi könyvtárunkban is fijdognak, de a viccbéli helyzetnél még korántsem tartunk, ahol az egyszeri gyerek betéved egy könyvtárba, és csodálkozva körülnéz, hogy „miért kellett ezt a sok fájl kinyomtatni!” (...)

Olvasóink egy részénél – leginkább az idősebb korosztálynál – könnyű ezt a kérdést vizsgálni, mivel ők semmilyen számítógépes, technikai ismeretet nem birtokolnak. A „digitális írástudásból” teljesen kimaradtak, sokan örülnek, ha a mobiltelefon használatával meg tudnak birkózni. (Persze kivételek akadnak itt is, tartottam én már internetes tanfolyamot 70 év felettieknek – több-kevesebb sikerrel.)

A többi korosztálynál – persze eltérő mértékben – a két adathordozó használata párhuzamosan él egymás mellett. Itt is megkülönböztetném azt a helyzetet, amikor valaki saját szórakoztatására szépirodalmat olvas, vagy amikor ismeretszerzéshez, tanuláshoz keres irodalmat.

Az előbbi esetben nálunk még az igazi könyvek határozottan egyeduralkodóak, és én még nem tapasztaltam olyat, hogy valaki – ha nem muszáj – monitorról szeretne könyvet olvasni, sőt a környezetemben olyant sem ismerek, aki rendelkezik a most kapható e-könyv-olvasó szerkentyűvel.

Persze szükség esetén mi is sokszor használunk már az elektronikus könyvtárakban elérhető könyveket, illetőleg felhívtuk rá az olvasók figyelmét (főleg a MEK-ből). Tapasztalatom szerint ezek akkor igazán versenyképesek, ha nyomtatva nem állnak rendelkezésre, illetőleg a nyomtatottakhoz képest pluszszolgáltatások (pl. szövegben való kereshetőség) miatt.

Bár meg kell említeni, hogy a kezdeti wordos formátumoknál már sokkal szebbek a mostani könyvszerű látványok, mint pl. a Digitális Irodalmi Akadémia művei, nem szólva a hozzájuk tartozó kiterjedt szolgáltatásról (bibliográfiák, képek, egyebek.) (...)

Visszatérve olvasóinkhoz:

Tekintélyes részüket a diákok alkotják, ők leginkább iskolai feladataikhoz, szakdolgozat-íráshoz, vizsgákhoz való felkészüléshez veszik igénybe a könyvtárat. Amikor „helyzet” van, akkor az az elsőrendű szempont, hogy meglegyen amit keresnek, nem az, hogy milyen adathordozón található. Tapasztalatom szerint azonban sokkal szívesebben használják a papír alapú irodalmat, már amennyiben rendelkezésre áll. A tanárok is a legtöbb esetben ragaszkodnak a hagyományos forrásjegyzékhez: könyvekkel, folyóiratokkal.

Azonban az a probléma, hogy egy ilyen kis könyvtárban, mint a miénk, sajnos egyre kevesebb dolgot tudunk „testi valójában” rendelkezésre bocsátani. (...)

Ha meg kell hozatni a cikket, az is leginkább nyomtatott állapotban történik, de kisebb részben előfordul, hogy szkennelve küldik e-mailban, amit végül is megint csak kinyomtatunk, de van úgy, hogy pendrive-on viszik haza, vagy megkérik, hogy küldjük el az e-mail címükre. Hogy otthon papírt csinálnak-e belőle, vagy marad digitálisan, azt nem tudom.

Egyébként meg kell jegyeznem, hogy még a felsőoktatási hallgatók keresési kultúrája, gyakorlata is általában katasztrofális képet mutat. Azért az nagyon jó, hogy az interneten sok minden utolérhető. (...)

Egyébként a fiatalok nálunk kevesebb könyvet olvasnak, mint mondjuk 15 évvel ezelőtt. Persze fellángolások időnként vannak, mint most pl. az édes-bús vámpírromantika iránti kereslet. (Jaj!)

Most egyelőre ennyit írok, de a témát még hosszan lehetne folytatni.

Összefoglalásként mondanám, hogy a közhelyszerűen emlegetett Gutenberg-galaxisnak azért mostanában nem lesz vége. (Legfeljebb kissé összemegy...)

Véleményem szerint – legalábbis nálunk – az új lehetőségek, amik nyíltak, inkább kiegészítik a hagyományos világot, mintsem teljesen a helyébe lépjenek.

Az audiovizuális médiumok igénybevételére is módszeresen rákérdeztek az interjúkészítők. A már idézett (és nem idézett) interjúrészletek alapján ugyanaz valószínűsíthető, amit az Ifjúság 2008. című, a 15–29 éves népességre reprezentatív vizsgálat⁴² megállapított: az utóbbi években csökkent az ifjú korosztályok rádió- és tv-használata, és az utóbbi szinten teljesen

háttértevékenységgé alakult. Az egyéb *művelődési tevékenységek* inkább csak érintőlegesen kerültek szóba, mivel olvasáscentrikus vizsgálatunkhoz inkább csak háttérinformációként szerepeltek. A beszélgetések során kiderült, hogy vizsgálati csoportunk művelődési aktivitása – ami a lakáson kívüli művelődési lehetőségek igénybevételét illeti – meglehetősen mérsékelt. Leginkább *mozilátogatással* találkoztunk körükben; *a színházba járás* és *a múzeum- és tárlatlátogatás* gyenge közepes mértékben szerepelt beszámolóikban. *A komolyzenei koncertek* kapták a legkevesebb említést az interjúk során. (Egyébként a lakossági kvantitatív felmérések hasonló hierarchiát szoktak kirajzolni!) Ugyanakkor arra is emlékeztetünk kell az olvasót, hogy a számítógép-használati szokások tárgyalásánál többször is találkoztunk azzal a terjedőben lévő gyakorlattal, hogy a zenei és vizuális (film, tv-műsor stb.) élményeket mind a számítógép közvetítésével „fogyasztják”.

Volt még egy speciális zárótémánk a beszélgetés végén: megkérdeztük az interjúalanyoktól, hogy véleményük szerint melyek *az emberi élet legfontosabb dolgai*.

17 fős vizsgálati csoportunkban az értékek következő (egymással meglehetősen szoros kapcsolatban lévő) együttese bontakozott ki a válaszokból: család (házasság, gyermek, otthon): 14 említés; jó emberi kapcsolatok (harmonia, felelősség kooperációs készség): 7; tudás megszerzése (kulturális fejlődés): 7; szeretet (segítőkészség): 6; munka (önmegvalósítás): 5; tisztelet: 5; türelem, nyitottság (kompromisszumkészség): 4; barátok: 4; erkölcsi tartás: 4; vallás: 4; biztonság: 3; egészség: 3; béke: 2; haza (gyökerek) stb. Úgy összegezhettük ezt a felsorolást, hogy vizsgálatunkat nagy valószínűség szerint a fiatal magyar értelmiségiek átlagánál *a hagyományos közösségi értékekhez közelebb álló* társadalmi közegben folytattuk le.

Összefoglalás⁴³

*(„Szeretem, amikor valódi könyv van a kezemben!”
versus: „Az internet le fogja nyelni a világot!”)*

Magyarországon az ezredforduló után bő egy évtizeddel a felnőtt lakosság mintegy 70%-a (főleg a fiatalabb és kvalifikáltabb rétegek) mondható internethasználónak. Ezért az olvasás mint társadalmi jelenség egyre inkább kétarcúvá válik: hagyományos formái mellett egyre nagyobb teret

hódítanak a digitális olvasásmódok. Ez a kettősség nemcsak a társadalom „digitális szakadék” általi kettéosztottságát jelenti, hanem fellelhető azoknak az értékvilágában és olvasási szokásaiban is, akiknek helyét életkoruk és réteghelyzetük a szakadék digitális oldalán jelöli ki. Ezek közé tartoztak interjúalanyaink is.

Interjú tapasztalataink alapján elmondhatjuk, hogy a fiatal, illetve fiatal középkorú értelmiség *informálódási szokásai* erősen *internetcentrikusak*, főleg ami a hétköznapi praktikus, valamint a munkavégzéshez/tanuláshoz szükséges információk körét, valamint a napi hírek beszerzését illeti. Mindez nem jelenti azt, hogy az információszerezés interperszonális, valamint hagyományos írásos forrásai (szaklapok, könyvek, könyvtárak, könyvesboltok, stb.) ne játszanának továbbra is jelentős szerepet a megkérdezettek életében. Válaszaikban az internetes tájékozódás legfőbb *előnyeként* a gyorsaság és sokoldalúság jelent meg, de hangsúlyozták *hátrányait* is: a megbízhatóság hiányosságait, az információk nehezen kezelhető tömegességét, stb. *Az átfogó, lényegi, strukturált tudás megszerzésére, az egyes dokumentumok „egészben való” megtagadására továbbra is a hagyományos adatnordozókat látják alkalmasabbnak.*

Számítógép-használati szokásaikban az informálódás és a munkavégzés mellett az ismerősökkel (és ismeretlenekkel!) való kapcsolattartás a legelterjedtebb tevékenység, de egyre terjed az audiovizuális médiumok (tv-, rádióműsorok, filmek, zeneszámok, fényképgyűjtemények) számítógép közvetítésével történő lejátszása-befogadása is. E funkciók használata közben az interjúalanyokat visszatérően foglalkoztatja a *valódi élet és az internet virtuális világa* közötti feszültség, ugyanígy a kapcsolatok *személyességének és személytelenségének dichotómiája*. Egy jellegzetes vélemény szerint például a blog „olyan, mint egy magánbeszélgetés, csak nem tudod, hogy ki a másik.” A megkérdezett fiatalok általában kipróbálták, sőt élvezték lehetőségeiknek a virtualitásból és személytelenségből eredő kitágulását, de többen közülük önkorlátozó lépésekre szánták el magukat: csökkentették virtuális kapcsolataikat, leiratkoztak a Facebookról stb. – mert túl sok időt és energiát vett el a „valódi életükből”. Nem kell túl nagy fantázia ahhoz, hogy az a sejtésünk támadjon: az emberek épp *a valódi életükből hiányzó dolgokat* (tartalmas emberi kapcsolatok, a kreativitás kiélésének lehetőségei stb.) *keresik a virtuális világban.*

Erről árulkodik az egyik interjúalany közlése is, aki azért szereti az „interaktív” folytatásos internetes történeteket, „mert megadják az illúzióját annak, hogy van beleszólásod...” – mármint a cselekmény menetébe, és ezáltal egy kicsit az élet dolgaiba is.

A **sajtótermékek olvasásának** három létező alaptípusa közül kettő volt fellelhető interjúalanyaink között: akik lényegében *minden ilyesfajta igényüket az internetről* elégítik ki, és akik *bizonyos munkamegosztásban* olvassák a digitális és a nyomtatott sajtótermékeket. A munkamegosztás választóvonalra húzódhat az egyes sajtótermékek típusai között (napilap digitálisan, a többi – hetilap, folyóirat – hagyományos formában), de egy-egy személy sajtóolvasási szokásain belül is. Különöségében is tipikusnak mondható az a kijelentés, mely szerint „tartalmasabbnak tartom, ha kinyomtatott dolgot olvasok, de az már eltűnt; és csak az interneten tájékozódok a sajtó dolgairól...” (A harmadik típus, mely a hagyományos sajtó dominanciáját jelentette volna, vizsgálati csoportunkban már nem volt megtalálható.)

A megkérdezett fiatalok **könyvolvasói magatartásában** megjelentek a könyvfalók és a csak immel-ámmal olvasók, az olvasást egyre inkább elhagyók („elvesztem az érdeklődésem felületén”), az újrakezdők és régi hiányosságaikat bepótolni akarók, valamint az „utazó olvasók” vonásai egyaránt. (Ez utóbbi kategória képviselői tetemes időtartamú – helyközi és távolsági – utazásaikat használják rendszeresen olvasásra.) Interjúalanyaink *olvasói érdeklődésének ideáltípusos profiljában* – az erőteljes *szakirodalmi* orientáció mellett – a *lélektani, történelmi, ezoterikus, fantasztikus és misztikus olvasmányok*, valamint – e témákhoz is kapcsolódva – a *kortárs külföldi írók* (élükön Coelho-val) kedvelése rajzolódik ki markánsan. Öröndetes módon többen tettek említést *idegen nyelvű könyvek* olvasásáról is. Ugyanakkor érzékelhető a *magyar irodalomtól* (főleg a „kötelező” magyar klasszikusoktól), *valamint a versektől való kifejezett tartózkodás* is. Találkoztunk azzal a sajátos véleménnyel is, hogy az irodalmi művekben sok gonoszság jelenik meg, és ezek „lehúzzhatják” magukhoz olvasójukat, ezért az interjúalany inkább olyan könyveket szeret olvasni, amelyek (pl. a Harry Potter!) „adnak valami pluszt lelkileg”. Az *„élményszerűség”* szellemi talajából sarjadhat ki egy másik vélekedés, amely a sok „bulizós” szabadidőprogram közepette az olvasást túl „szürkének” és ingerszegénynek találta.

Interjúalanyaink *e-könyvre* vonatkozó ismeretei – néhány szakszerű megnyilvánulást leszámítva – meglehetősen bizonytalanok voltak. Kissé meglepő, hogy a kvalifikált fiatal generációk képviselői milyen erős ragaszkodással viszonyulnak a *hagyományos könyvhöz*, holott mindannyian rendszeresen élnek a digitális kultúra különböző lehetőségeivel. A könyv javára legtöbbször azt hozták fel – szemben az elektronikus világ gépi eszközök által közvetített virtualitásával – hogy a *könyv „valódi”, megfogható, lapozgatni lehet, illata van, sőt: hogy „eleje és vége” van* – vagyis hogy *a világmindenségéből kiragadható apró kicsi, de totális és kézzel fogható világot képvisel*. Tehát ismét a hagyományos írásos adathordozókhoz kapcsolódó „egészlegesség” és „valóságosság” fogalmak bűvópatakszerű felbukkanásával találkozunk. Ezekhez hozzátehetjük a „személyesség” és „hitelesség” imázsselejteket is, amelyek ugyancsak visszatérően kapcsolódtak a hagyományos írásos-olvasós kultúrához. Ezek a vélekedések joggal idézik fel a jórészt külföldi kutatási eredményeket ismertető szakirodalmi áttekintésünket, ami azt jelenti, hogy a magyarországi tapasztalatok megegyeznek a nyugati kultúrkörből származó vizsgálati megfigyelésekkel.

Interjúalanyaink a *digitális adathordozók jó tulajdonságait* is bőven emlegették: a *gyorsaságot, a sokoldalúságot, adatbővséget, praktikus és környezetkímélő voltukat, a tömöríthetőséget* („egy e-könyvbe belefér egy egész könyvtár”) stb. Tehát a vizsgált réteg képviselőinek informálódási-olvasási arculatát sajátos *kettősség* jellemzi: jelentősen előrehaladtak a szerintük is a jövő útját jelentő digitális technikák felé („az internet le fogja nyelni a világot!”), ugyanakkor még jól érzékelhetően kötődnek az ismeretszerzés-olvasás hagyományos, papírra nyomtatott formáihoz is („szeretem, amikor valódi könyv van a kezemben”). Ez a kötődés az igényesebb fiatal olvasókban is olyan erős, hogy az e-book-készítőknek a jövőben szinte a lehetetlenre kell vállalkozniuk: sikerük érdekében *a papíralapú könyvhöz lehetőleg jobban hasonlító elektronikus szerkezetet kell létrehozniuk!*

Végül is válaszadóink zöme (hasonlóan a mellékelt könyvtárosi véleményhez) nem a kiszorításban, hanem *a két kultúra funkcionális munkamegosztásában látja a jövőt*. Vagyis Füzfa Balázs tanár úr drámai kérdésére, hogy „mi lesz velünk az olvasás után?”,⁴⁴ az lehet a válaszunk, hogy az „olvasás után” is olvasni fogunk (már aki!), de hogy ez mit fog pontosan jelenteni, azt még nem tudjuk.

Jegyzetek

- 1 A Közép-Európai Innovációs Központ megbízásából 2010 végén mélyinterjúkutatást végeztünk a hagyományos és digitális olvasásmódok elterjedtségéről, alternatív, illetve együttes előfordulásáról. A tanulmányok egy részét a Könyvtári Figyelő c. folyóirat 2012/3. számában tettem közzé *Hagyományos és/vagy digitális olvasás? Egy interjúkutatás eredményeiből* címen. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00084/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2012_3_503-523.pdf
Az alábbi írásban az akkori vizsgálat még nem publikált tanulságait újabb adatokkal és megfigyelésekkel egészítettem ki. Időnként a jobb érthetőség érdekében vissza-visszatárlók az említett publikáció bizonyos megállapításaira is.
- 2 Tőszegi Zsuzsanna véleménye szerint a könyvnyomtatás feltalálása kisebb változást jelentett az írásos adathordozók történetében (ugyanis a kódex és a nyomtatvány egyaránt „könyv”), mint a másfélezer éves könyvhöz képest a digitális információhordozók megjelenése. (Tőszegi Zsuzsanna: Az olvasás trónfosztása? Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez. In *Könyv és Nevelés*, 2009/4. 28. o.) http://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/tzs_0904.htm)
- 3 Az interjúkészítők név szerint a következők voltak: Bodacz-Nagy Boróka, Boda Zsuzsanna, Lukács Ágnes, Németh Nóra Veronika, Prehoda Anna, Szalay-Hodován Anna, és egy könyvtárosi „öninterjúval”: Piroška Lilla.
- 4 Lásd Balázs Géza: Google és Magoogle fia vagyok én... A másodlagos írásbeliség irodalma. In *Édes Anyanyelvünk*, 2012/1. sz. 5. o.
- 5 *Magyar Nemzet*, 2014. október 20. 10. o.
- 6 Gereben Ferenc: *Könyv, könyvtár, közönség. A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében*. Budapest, OSZK, 1998. 17–18. o.
- 7 Terestyéni Tamás: *Az anyanyelvi kommunikációs kultúra néhány jellegzetessége Magyarországon*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1987. 29. o.
- 8 Lásd: Gereben Ferenc: Olvasáskultúránk az ezredfordulón. In *Tiszatű*, 2002/2. 64. o.
- 9 Gergely Ferenc – Eörsi Júlia: *Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat*. Gyorsjelentés. Budapest, OSZK-Cognitive (kézirat), 2010.
- 10 Gergely-Eörsi: i. m.
- 11 *Kulturális szokásaink. A lakosság televíziózási, olvasási jellemzőinek vizsgálata az időmérés-felvételek segítségével*. Budapest, KSH, 2013. 10. o. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kult_szokasok.pdf
- 12 *Infokommunikáció (IKT-) eszközök és használatuk a vállalati (üzleti) szektorban*, 2012. Budapest, 2013. 2., 4. o. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/ikt/ikt12.pdf>
- 13 2012-es adatok szerint a 45–54 évesek mintegy háromnegyede, és az 55–64 évesek több mint fele is már tényleges internethasználónak, vagyis potenciális e-mailezőnek számít. (Lásd: uo.)
- 14 Engedtessek meg itt egy szubjektív példa: 2014 nyarán, az I. világháború kitörésének 100. évfordulóján megtaláltam nagymamám textes albumát, amelybe a rokon és ismerős fiúk különböző frontokról írt tábori lapjait, leveleit, fényképeit gyűjtötte össze, vagy kétszáz darabot. Igazi „multimédiás” gyűjtemény: még egy szomorú isonzói katonanóta lekottázott változatát is megtaláltam benne. Megélt egy évszázadot – de mi lesz (remélhetőleg békésebb témájú) mai rokonaival?
- 15 Pléh Csaba: A webvilág kognitív következményei, avagy fényesít vagy butít-e az internet. In *Korunk*, 3. folyam., 22. évf., 2011/8. sz. 9–19. o. http://korunk.org/letoltlapok/Z_ZMKorunk2011augusztus.pdf
- 16 Pléh Csaba: i. m.: 19. o.
- 17 Pléh Csaba: i. m.: 13. o.
- 18 Pléh Csaba: i. m.: 15. o.
- 19 Pléh Csaba: i. m.: 15–16. o.
- 20 Pléh Csaba: i. m.: 17. o.
- 21 Tőszegi Zsuzsanna: Az olvasás trónfosztása? Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez. In *Könyv és Nevelés*, XI. évf., 2009/4. sz. 26–38. o. http://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/tzs_0904.htm
- 22 Tőszegi Zsuzsanna: i. m. 33–34. o.
- 23 Kerekes Pál: *Az elektronikus könyv*. Budapest, Ad Librium, 2010. 14–17. o.
- 24 Kerekes Pál: i. m. 24. o.
- 25 Kerekes Pál: i. m. 25. o.
- 26 Kerekes Pál: i. m. 25–26. o.
- 27 Például: Nagy Attila – Péterfi Rita: Olvasás, könyvtár- és számítógéphasználat. In *Könyvtári Figyelő*, 2006/1.sz.; Székely András: Az internethasználat kapcsolata az egyén életminőségével, kapcsolataival – az új világ kihívása. In *Magyar lelkiállapot 2008*, Kopp Mária, szerk. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2008. 406–414. o.; Csepeli György – Práznik Gergő: *Örök visszatérés. Társadalom az információs korban*. Budapest, 2010.
- 28 Az interjúalanyok listája:
1. sz.: 24 éves nő, egyetemi hallgató, szociológia szakos, Békéscsaba.
2. sz.: 30 éves diplomás férfi, nemzetközi közgazdász (humán erőforrás-menedzser egy nemzetközi szervezetnél), Budapest.
3. sz.: 40 éves diplomás férfi, nemzetközi közalkalmazott, Budapest.

4. sz.: 24 éves diplomás nő, kutató pszichológus, Budapest.
5. sz.: 35 éves diplomás nő, biológia-kémia szakos középiskolai tanár, Nagykanizsa.
6. sz.: 35 éves férfi főiskolai diplomával, közgazdász, pénzügyi szakember („interim menedzser”), Budapest.
7. sz.: 20 éves férfi, szociológia szakos egyetemi hallgató (Corvinus Egyetem), Budapest.
8. sz.: 31 éves nő, főiskolai diplomával, közgazdász, Budapest.
9. sz.: 33 éves férfi főiskolai szintű gépészmérnök, illetve magyar szakos egyetemi diplomával, Szakiskolai tanár, egy közép-dunántúli faluban él. Egy gyermekes családja.
10. sz.: 20 éves nő; másodéves főiskolai hallgató (tanító szakon), Győr.
11. sz.: 22 éves nő, másodéves (MA) szociológia szakos egyetemi hallgató, Debrecen.
12. sz.: 38 éves férfi, magyar szakos egyetemi diplomával, PhD-abszolutúriummal egyetemi oktatósszervező. Kétgyermekes családapa, Debrecen.
13. sz.: 27 éves nő, szociológia szakos diplomával PhD-val egyetemi tanársegéd, Férjezett, Debrecen.
14. sz.: 29 éves nő, szociológia szakos (MA) egyetemi hallgató, Budapest.
15. sz.: 26 éves férfi, villamosmérnök, Budapest.
16. sz.: 27 éves nő, iparművész (textiltervező és grafikus), Budapest.
17. sz.: 34 éves férfi, informatikus mérnök, Budapest.
29. *Infokommunikáció (IKT-) eszközök és használatuk a vállalati (üzleti) szektorban*, 2012. Budapest, 2013., 2. o. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/ikt/ikt12.pdf>
30. Jelezzük, hogy az interjú szövegét tipográfiaiailag (pl. *kurzív* szedéssel) igyekeztünk elkülöníteni az elemző szövegrészekről; és az interjúkészítő kérdéseinek *félkövér* szedésével pedig a kérdés és a válasz elkülönítését akartuk elérni. Az interjú szövegekben a zárójel nélküli három pont az elbizonytalanodó, be nem fejezett közlést, a zárójelbe tett három pont (...) a jobb érthetőség és a frappánsabb közlés érdekében kihagyott szövegrészeket (szavakat, esetleg mondatokat) jelzi.
31. A verset valójában Karinthy Frigyes írta.
32. Gereben Ferenc: Hagyományos és/vagy digitális olvasás? Egy interjú vizsgálat eredményeiből. In *Könyvtári Figyelő*, 2012/3. sz. 504–506. o. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00084/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2012_3_503-523.pdf
33. Gereben Ferenc: Magyar olvasáskultúra a Kárpát-medencében. Mi történt az ezredforduló után? In *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 2012/12. sz. <http://ki.oszk.hu/3k/2012/11/magyar-olasaskultura-a-karpat-medenceben-mi-tortent-az-ezredfordulo-utan/>
34. A KSH három nagymintás, a népesség 15–74 éves korosztályait reprezentáló időmérleg-vizsgálata szerint 1986/1987, 1999/2000 és 2009/2010 között az olvasásra fordított percek napi átlaga így alakult: 33, 24, 20 perc. A könyvolvasásé: 12, 9, 7 perc. (Kérdés, hogy az ezredfordulót meghaladva a vizsgálók és vizsgáltak mennyire értették bele az olvasás fogalmába a digitális olvasást!) Lásd: *Kulturális szokásaink. A lakosság televíziózási, olvasási jellemzőinek vizsgálata az időmérleg-felvételek segítségével*. Budapest, KSH, 2013. 18. o. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kult_szokasok.pdf
35. Itt olyan felmérési eredményekre gondolunk, amelyek bizonyos olvasási módok elterjedtségéről tájékoztattak, mint például az értő olvasás érdekében végzett pluszmunkák (pl. visszalapozás, olvasás közbeni el-elgondolkodás, jegyzetelés stb.) vállalása, illetve az olvasói fáradalmakat „könnyítő” kihagyásos olvasás, az olvasmány abbahagyása, egy regény végének előre való megtekintése stb. Egy kis ízelítő az olvasási módok vizsgálatából: Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest, Osiris, 1999. MTA. 191–196. o.
36. Gereben Ferenc: Hagyományos és/vagy digitális olvasás? i. m. 510–520. o.
37. A 2. századi Terentianus Maurustól származó vossor szabad fordítása: *az olvasó befogadóképességétől függ a könyvek sora*.
38. Kerekes Pál: i. m. 25. o.
39. A szerző által vezetett vizsgálat (ún. „Kerkai-projekt”) adatbázisából.
40. Lásd: Gereben Ferenc: Olvasás- és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarországon. In *Könyvtárak kézikönyve*, 4. kötet, Horváth Tibor, Papp István szerk. Budapest, 2002. Osiris (Különösen: 30–38. o.)
41. Pléh Csaba: i. m. 15–16. o.
42. Szabó Andrea – Bauer Béla szerk.: *Ífjúság 2008. Gyorjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, 2009.
43. Az összefoglalásban nemcsak ennek a tanulmánynak, hanem az egész kutatásnak a legfontosabb megállapításait igyekeztünk megfogalmazni.
44. Füzfa Balázs: De mi lesz velünk az olvasás után? In *Az olvasás védelmében*. Szávai Ilona összeáll. és szerk. Budapest, 2010. Pont Kiadó, 153–165. o.

Földvári Mónika

Vallásszociológiai perspektívák

Vallásosság és spiritualitás Magyarországon országosan reprezentatív vizsgálatok tükrében

Nem könnyű képet alkotni a hazai vallásosság alakulásáról. Rendelkezésünkre állnak ugyan vallásosságra vonatkozó kérdéseket is tartalmazó, országosan reprezentatív vizsgálatok, mégsem állítható, hogy tiszta képet láthatunk az adatok alapján. Az okok részben mindig is jelen voltak, részben pedig újabb fejlemények.

A mindig is jelen lévő bizonytalanság többek közt abból fakad, hogy nem létezik általánosan elfogadott meghatározás arra vonatkozóan, mit értünk vallás, vallásosság alatt, sem a közvélemény, sem a kutatók körében. Vannak, akik inkább az intézményes dimenzióhoz, mások a hithez, megint mások a vallásgyakorlatok végzéséhez kötik inkább a vallásosságot. Olyan országosan reprezentatív vizsgálatok, mint az EVS (European Values Study, magyar adatokat is tartalmazó vizsgálatai: 1990, 1999, 2008), az ISSP (International Social Survey Program 1991, 1998, 2008), a vallásosságra vonatkozóan sokféle kérdést tesznek fel, így a vallásosság egyszerre több szempont szerint is vizsgálható. Látunk kell azonban, hogy a kiindulópont ebben az esetben is az intézményes keresztény vallásosság. Ez az, amelyben fogalmaink gyökereznek, és ami alapján a kérdéseink megfogalmazódnak. És elsősorban a vallásosságnak erről, szigorúan véve a népesség körülbelül egytizedét érintő formájáról és a társadalom tagjainak hozzá való viszonyulásáról kapunk képet; arra vonatkozóan pedig, hogy mi van ezen kívül, kevés támpontunk van. A koncepció maga és a kérdésfeltevés módja is átgondolásra szorul a jelenkori vallásosságra/spiritualitásra vonatkozó tapasztalatok és feltáró kutatások fényében (Tomka 1996, 2001).

Újabb, és ha a 2011-es népszámlálási adatokra, az Ifjúság 2012 vagy az ESS (European Social Survey) 2012 felvételre gondolunk, egyre égetőbbnek látszó probléma, hogy a vallásosságra vonatkozó kérdésekre számottevő arányban nem válaszolnak a megkérdezettek. Számtalan oka lehet ennek. Lehet, hogy

a válaszadók a világnézetükre, vallásosságukra vonatkozó kérdéseket egyre jobban magánügynek tekintik, vagy az is, hogy ezen a területen a feltett kérdésekre egyre kevésbé adható biztos válasz. A kérdésfeltevés módja is befolyásolhatja az eredményeket.¹ Bármilyen legyen a háttérben, valahogy kezelnünk és értelmeznünk kell a kimaradt válaszok okozta torzítást.

Tanulmányomban megkísérlem röviden összefoglalni, mit mondhatunk a vallásosságra (is) vonatkozó országosan reprezentatív vizsgálatok adatai alapján a vallásosság hazai alakulásáról, kitérve az adatok értelmezésének problémáira és arra, hogy az eredmények alapján milyen eddigiektől eltérő kutatási irányok látszanak termékenynek.

Adatok a vallásosság hazai alakulásáról

Intézményes vallásosság: önbesorolás és vallásgyakorlat

Ahogy már volt róla szó, az országosan reprezentatív vizsgálatok a legtisztább képet az intézményes vallásosságról nyújtják. Igaz, hogy ma a vallásszociológia egyik fő feladata épp az intézményes kontroll alól kibúvó vallásosság megragadása (Tomka 2001), ugyanakkor az is igaz, hogy az intézményes vallásosság mindmáig a vallásosság egyik fő típusának tekinthető, a vallási intézményekhez kötődés fontos differenciáló tényező (Földvári-Rosta 1998, 2004; Földvári 2003, 2004).

Mit mutatnak az adatok? A vallásosságot vizsgáló egyik fő kérdéscsoport arra vonatkozik, hogy mit gondolnak az emberek magukról, milyen kategóriába sorolják be a vallásosságukat. Vallásosak-e vagy sem, tartoznak-e valamilyen intézményes formához, vallásos közösséghez, vagy sem. Mindegyik kérdés tovább árnyalható, megrajzolva a vallási identitás kontúrjait.

Ha a *felekezethez tartozás* adatait nézzük, megállapítható, hogy csökkenőben van azok aránya, akik valamely konkrét valláshoz, felekezethez tartozónak vallják magukat, ami azt jelenti, hogy legalábbis identitás, önazonosság szintjén az intézményhez kötött vallásosság egyre inkább háttérbe szorul.² A felekezetek szerinti megoszlás adatai azt mutatják, hogy a hagyományos keresztény felekezetek a meghatározók, más felekezetek számbeli aránya elenyésző.³ Ezen a téren nem figyelhető meg drasztikus változás.

A népszámlálási adatok 2001 és 2011 között számottevő változást mutatnak a felekezethez tartozás tekintetében, ugyanis 2001-ben még a válaszadók 75%-a, 2011-ben viszont már csak 55%-a sorolta magát valamely felekezethez (KSH 2014). Sajnos azonban több dolog is akadályozza azt, hogy ez a két számadat összehasonlítható legyen. Az egyik, hogy 2011-ben nagyon magas volt a kérdésre nem válaszolók aránya (ez több okkal összefügghet, de talán leginkább az online kitöltés lehetőségével, ahol nem volt kötelező a vallásra vonatkozóan választ adni), a másik, hogy a két felvételnél nem ugyanazt a kérdést tették fel a felekezethez tartozásra vonatkozóan. Másra gondolnak az emberek akkor, ha csak azt kérdezzük, mi a vallása, felekezete (megmondják, hova keresztelték őket), és másra akkor, ha azt kérdezzük, mely felekezethez tartozónak érzi magát. 2001-ben az előbbi,

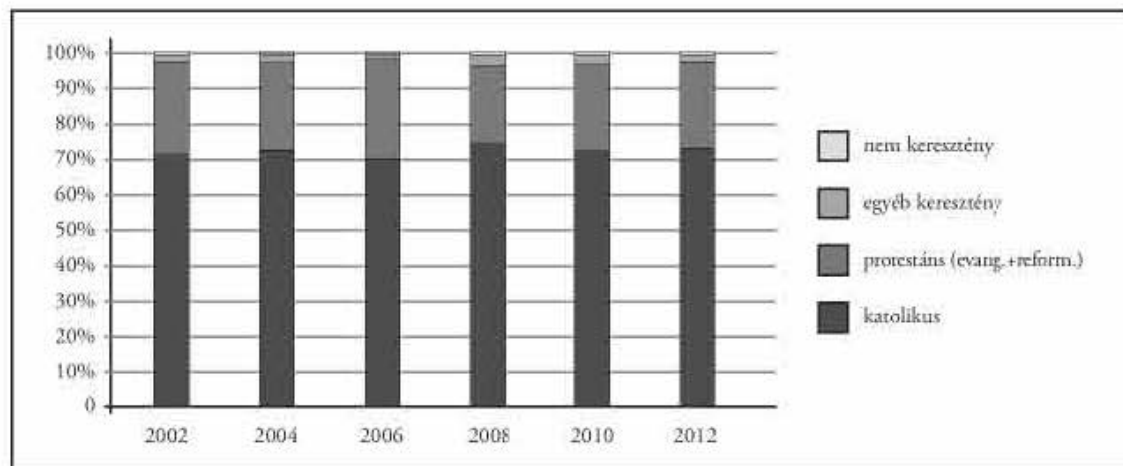
2011-ben pedig az utóbbi kérdést tették fel. Így a népszámlálási adatok nem alkalmasak arra, hogy a felekezet szerinti megoszlás változásáról reális képet alkossunk (Rosta 2013a, Máté-Tóth-Nagy 2013).

Összehasonlításképp megnézhetjük más kutatások adatait. Talán az ESS a legmegfelelőbb, ahol több vizsgálatban is változatlan formában tették fel ugyanazt a felekezetre vonatkozó kérdést,⁴ amely, akárcsak a 2011-es népszámlálás során feltett kérdés, arra vonatkozik, hogy van-e olyan felekezet, amelyhez tartozónak érzi, tekinti magát a válaszadó. Ezek szerint az önmagukat valamilyen felekezethez sorolók aránya 2002-ben 63%, 2010-ben 59%, 2012-ben pedig már csak 47% volt. Ha a többi évre vonatkozó arányszámot is tekintetbe vesszük (2004-ben 62%, 2006-ban 59%, 2008-ban pedig 58% volt a felekezetekhez tartozók aránya), 2002–2010 között korrektebb stagnálásról beszélni, 2010–12 között ugyanakkor jelentős a csökkenés. Kérdés, hogy tartós lesz-e ez a tendencia.

Megvizsgálhatjuk a magukat valamilyen felekezethez sorolók megoszlását is. 2002 és 2012 között a felekezetek szerinti megoszlás nem változott jelentős mértékben. A hagyományos keresztény felekezetek a meghatározók, az egyéb keresztény felekezetek számaránya a vizsgált időszakban stagnált és nem haladta meg a 3%-ot, a nem keresztény felekezetek tagjainak számaránya egyik évben sem érte el az 1%-ot (1. ábra).

1. ábra

A magukat valamilyen felekezethez sorolók megoszlása

Forrás: ESS 2002–2012.

1. táblázat

A vallási önbesorolás kategóriái 1980–2008 között

Év	N	Vallásos...		Nem tudja el dönteni, vallásos vagy sem	Nem vallásos	Határozottan nem vallásos, más a meggyőződése	Válaszhiány	Összesen
		az egyház tanítása szerint	a maga módján					
1980	931	10,6	40,9	8,2	19,3	19,0	2,0	100,0
1988	8998	12,3	45,8	5,2	26,6	8,7	1,4	100,0
1991	1984	16,0	52,8	5,4	20,8	4,5	0,5	100,0
2000*	16705	13,5	56,9	3,3	25,7		0,6	100,0
2008*	1513	17,9	48,3	5,7	27,9		0,2	100,0

Forrás: Rosta 2012 (Az adatok 1980–91 közötti időre vonatkozóan a Magyar Közvéleménykutató Intézetből (Tomka 1991), 2000-re vonatkozóan a TÁRKI Omnibusz 2000/1–12 felvételeiből és az EVS 2008 felvételéből származnak.).

*A 2000-es és 2008-as felvételekben feltett kérdés nem tesz különbséget a nem vallásos típus két kategóriája között, így a megadott értékek a két kategóriára együtt vonatkoznak.

Árnyalódik a kép, ha másképp kérdezzük. Van egy kérdéstípus, amit nagyon gyakran feltesznek különböző kutatásokban, és amelyben kifejeződik az intézményes és az attól elválo vallásosság. A *vallási önbesorolásnak ezt az egyházi és maga módján vallásosságot megkülönböztető változatát* Tomka Miklós kezdte alkalmazni a hetvenes években.⁵

Ha az erre a kérdésre adott válaszokat vizsgáljuk, egyáltalán nem úgy tűnik, hogy az intenzív egyházi vallásosság háttérbe szorulna, sőt, inkább egy enyhe emelkedést tapasztalni ezen a téren, míg a maga módján a vallásosság stagnálni, 2000–2008 között inkább csökkenni látszik.

Ugyanakkor kijelenthető, hogy ezzel együtt is ma Magyarországon a társadalom egy kis része, mindössze 18%-a vallja magát egyházi vallásosnak. A kisebbséget képező egyházi vallásosság esetén a hit és vallásgyakorlat egysége figyelhető meg, az egyházi hagyományoknak megfelelően.

A maga módján vallásosakra, akik viszont a társadalom közel felét teszik ki, a különböző vallásos elemek esetleges jelenléte, a vallásos hit gyengülése és ellentmondásossá válása, a vallásgyakorlat ritkulása és az egyházi kapcsolatok felszámolódása jellemző, de jelentős részben olyan válaszadókról van szó, akik méltanak a keresztény hagyományból, és időnként az egyházak életében is részt vesznek (Tomka 2010a).

A „maga módján vallásos” kategória csökkenésével párhuzamosan némiképp nőtt a bizonytalanok és nem vallásosak aránya. Az, hogy a maga módján vallásosak aránya az évezred elejétől

csökken, arra utal, hogy nem egy vallási individualizációs folyamatról, vallási intézményektől történő eltávolodásról, hanem inkább elvállaltalanodásról beszélhetünk, amely a vallási kultúrához lazábban kapcsolódókat érinti.

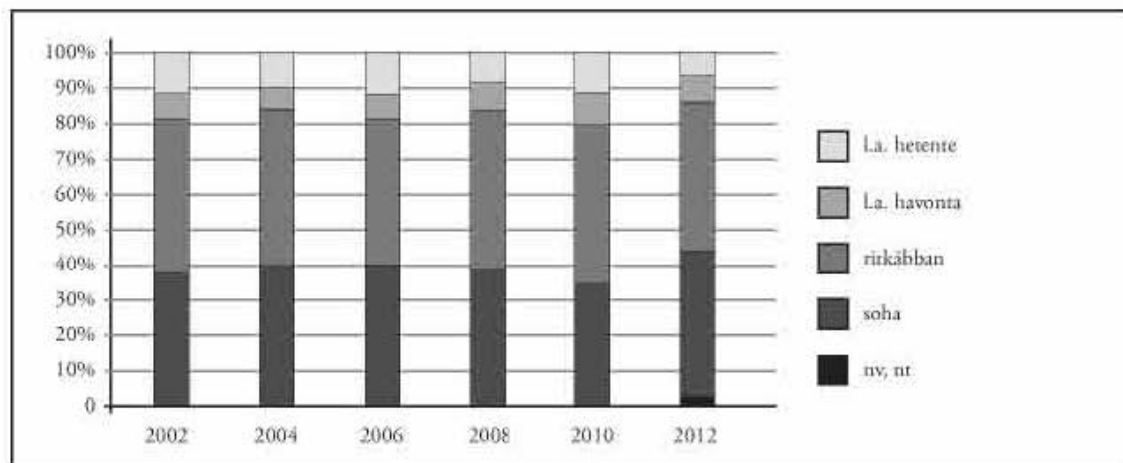
Sajnos, erre az önbesorolási kérdésre vonatkozóan nincsenek friss, a teljes népességre vonatkozó adataink, így nem tudjuk megmondani, hogy 2008-at követően folytatódott-e a „maga módján vallásos” típus térvesztése⁶ (1. táblázat).

A kutatási kérdések egy másik, intézményes vallásossághoz köthető csoportja az intézményes vallásgyakorlatban való részvétel gyakoriságára kérdez rá. A *templomba járási arányok* egyértelműen csökkenő tendenciát mutatnak. Az EVS adatainak tanúsága szerint a legalább hetente templomba járók aránya az 1991-es 14%-ról 2008-ra 9%-ra, a legalább havonta templomba járók aránya 23-ról 15%-ra csökkent 1991 és 2008 között.

Az ESS felvételek is hasonló értékeket mutattak 2008-ra (a heti templomba járók aránya 8,5; a legalább havonta templomba látogatók aránya 16% volt). 2010-re a heti és a havi templomlátogatók aránya kissé megemelkedett, de 2012-re mindkettő csökkent. Nagyvonalakban az mondható, hogy az évezred elejétől a havonta templomba járók aránya (akik legalább havonta, de ritkábban, mint hetente járnak templomba) stagnált, a legalább hetente templomba járók aránya 2010-ig stagnált, aztán csökkent. 2012-ben a legalább havonta templomot látogatók aránya mindösszesen 14% volt.

2. ábra

Különleges alkalmaktól (esküvők, temetések) eltekintve milyen gyakran vesz részt vallási szertartásokon? A részvétel gyakorisága szerinti megoszlás, 2002–2012

Forrás: ESS 2002-12

Ugyanebben az időszakban, 2010 után a ritkán (nagyobb ünnepekkor, vagy annál is ritkábban) templomba járók aránya is csökkent, ami szignifikáns növekedést eredményezett a szertartásokon soha részt nem vevők arányában. A templomba soha nem járók aránya 2012-ben nagyjából annyi (42%), mint a templomot ritkán látogatóké (41%). (Lásd a 2. ábrát.)

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a 2010-es felméréstől eltekintve a szertartások látogatásának gyakorisága csökkenő tendenciát mutat, és nem csupán a szertartásokat ritkán látogatók aránya, hanem az intenzív templomlátogatók aránya is mérséklődik.

A népesség körében ez mindenképp az intézményes vallásgyakorlatban való részvétel visszaesését jelzi. A csökkenés valószínűleg nem abból adódik, hogy az emberek templomba járási szokásai változnak, hanem inkább abból, hogy a népesség (és így a minta) összetétele változott: a kiháló, templomba gyakrabban járó idősebb populáció helyébe a vallását kevésbé intenzíven gyakorló korcsoport lép.⁷

Mit mondhatunk tehát a vallásosság intézményhez kötött elemeinek alakulásáról? Milyenben az önmagukat egyházasan vallásosnak tartók – tehát vallásos identitásukban az egyházakhoz kötődők – aránya nem változott, inkább enyhén növekedést mutatott, a vallásos identitásukban a

maguk útját járók aránya csökkent, a nem vallásosak aránya pedig nőtt 2008-ig (későbbre vonatkozó adataink nincsenek).

Ezzel párhuzamosan mind az egyházi kultúrához való kötődés (amit a felekezethez tartozás fejez ki), mind az egyházi vallásgyakorlatok látogatottsága csökkenő tendenciát mutat,⁸ különösen 2010 után. A legfrissebb adatok az intézményes vallásosság erodálódását, a vallástalanság terjedését mutatják. Kérdés, hogy ezek a tendenciák csak átmenetiek lesznek, vagy tartósan megmaradnak a magyar társadalomban.

A vallásosság intézményhez nem kötött formái

2008-ig az istenhit, túlvilágban való hit és magán ájtatosság erősödését tapasztaltuk, így azt gondoltuk, hogy az intézményes vallásgyakorlat erodálódása nem a vallásosság háttérbe szorulását, hanem inkább egy vallási individualizációt, intézményektől eltávolodást és a vallásosság erőteljesebben egyéni igényekre szabását jelentette.

Megmutatkozott ez az ima és meditáció gyakoriságának növekedésében (arra az ISSP-kutatásokban feltett kérdésre, hogy szokott-e imádkozni, meditatálni, elmélkedni vagy valami hasonlót tenni, 1991-ben a válaszadók 57, 2008-ban 63%-a válaszolt igennel) és a hitre való fogékonyság, nyitottság

erősödésében, amely érintett olyan nem kifejezetten kereszténységhez köthető hittartalmakat is, mint például a szellemi lénybe vagy életerőbe vetett hit, amely különösen nagy mértékben, 9-ről 23%-ra nőtt 1991 és 2008 között (Rosta–Földvári 2014).

Sajnos az ESS-ben csak kevés olyan kérdést tettek fel, amely a vallásosság intézményhez nem köthető megnyilvánulási formáira kérdez rá, így a legújabb tendenciákra vonatkozóan nagyon kevés adat áll rendelkezésre, de a vallásosság szintjére és az ima gyakoriságára vonatkozó kérdés megvizsgálható.

A *vallásosság szintjére* vonatkozó önbesorolási kérdésre³ adott válaszok megoszlása szerint a vallásosság szintjének alakulásában nem figyelhető meg jelentős áttrendeződés 2002–2012 között. A válaszadók nagyjából egynegyede jelöli meg a skála 7 és a feletti értékeit, vagyis gondolja magát jelentős mértékben vallásosnak, körülbelül egyharmada jelöli meg a három középső értéket, és valamivel több mint 40%-a a 0–4 értékeket, amelyek a vallásosság alacsony szintjét vagy hiányát jelzik. 2008-at követően az egyetlen említésre méltó változás a nagyon vallásos kategória megfeleződése (8-ról 4%-ra).

Ha az *ima* gyakoriságát tekintjük, 2002–2010-ig inkább stagnálásról beszélhetünk, kisebb növekedésekkel és csökkenésekkel, 2010 után viszont jelentős mértékben lecsökkent a naponta imádkozók aránya (19-ről 13%-ra), ezzel párhuzamosan enyhe növekedés figyelhető meg a ritkán és soha nem imád-

kozók és a nem válaszolók arányában (3. ábra).

Úgy látszik, hogy akár a vallásosság szintjét, akár az ima gyakoriságát vizsgáljuk, az ESS adatai szerint az utóbbi években az intenzív vallásosság visszaszorulása figyelhető meg, miközben az „ellenkező oldal” kategóriáiban enyhe növekedés tapasztalható.

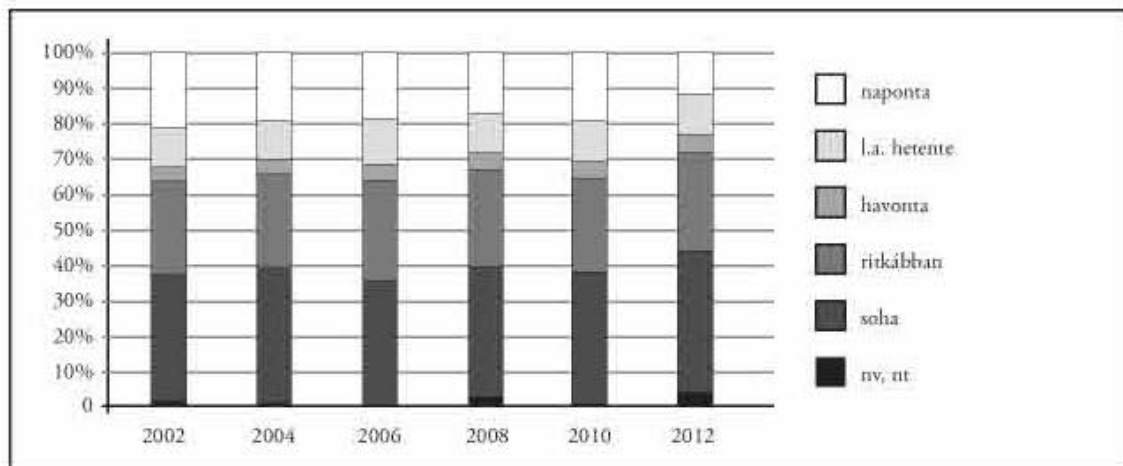
Mindez megkérdőjelezi, hogy a vallásosság változásában pusztán csak privatizáció, intézményektől távolodás zajlana, inkább azt erősíti meg, hogy egy kezdődő elvallástalanodási folyamat jeleit tapasztaljuk. Korai lenne azonban egyetlen kutatás néhány vallásosságra vonatkozó kérdésére kapott eredményei alapján messzemenő következtetéseket levonni.

Azt, hogy hitek tekintetében történt-e az elmúlt években számottevő változás, sajnos, nem tudjuk megválaszolni, mert a legfrissebb országos adatok 2008-ból származnak.

Feltettek ugyanakkor néhány hitre vonatkozó kérdést az Ifjúság 2012 vizsgálatban. Ezeket az adatokat akkor is érdemes megemlíteni, ha tudjuk, hogy az ifjúságra vonatkozó eredmények nem feltétlenül jelöli az országos folyamatoknak (ezen belül a jövőben várható trendeknek¹⁰). A vizsgálat adatai szerint a különböző hitek (mágia, kabala, talizmán, horoszkóp, szeplőtelen fogantatás, lélekvandorlás, UFO, ördög, telepátia, pokol, szentháromság, feltámadás, csodák, szentek, halál utáni élet, mennyország, isten) tekintetében az általánosan megfigyelhető változás a nem hívők arányának növekedése (Rosta 2013b).

3. ábra

Milyen gyakran szokott imádkozni (a vallási szertartásokon való részvételt nem számítva)?

Forrás: ESS 2002-12

Mivel az általunk vizsgált, 2012-es felvételekben csak kevés vallásosságra vonatkozó kérdést tettek fel, óvakodnunk kell attól, hogy ezen néhány kérdésre vonatkozó eredmény alapján messzemenő következtetéseket vonjunk le a vallásosság alakulására vonatkozóan. Ugyancsak óvatosságra int a nem válaszolók viszonylag magas aránya. Ugyanakkor az a tény, hogy az eredmények a különböző kérdéstípusoknál ugyanabba az irányba, az elvállaltalanodás irányába mutatnak, mindenképp figyelmet érdemel.

Vajon ez valóban a vallás iránti közömbösség elterjedését mutatja, vagy a vallási kultúra egy olyan változásáról van szó, amit nem vagyunk képesek megragadni? Kérdés az is, hogy a megfigyelt változás mennyiben bizonyul tartósnak, és miként ágyazódik be az utóbbi évek hazai gazdasági-társadalmi folyamataiba. E kérdések megválaszolásához további vizsgálatok szükségesek.

A kutatások egy lehetséges iránya: a spiritualitás vizsgálata

A vallásszociológia egy fontos feladata ma az, hogy a korábbiak mellett új utakat is találjon a vallásosság vizsgálatához. Aláhúzza ennek fontosságát, hogy az intézményhez kötöttség, a hagyományos vallási kultúra egyre inkább háttérbe szorul, miközben a vallásosság más formái erősödni látszanak,¹¹ hogy az „egyháziasan vallásosak” vallásossága is egyre inkább eklektikussá válik, a fogalmak jelentése elmosódik; és végül: a nem kifejezetten keresztény (de esetleg azt is beépítő) megközelítések egyre inkább elterjednek (Tomka 2001, 2010b, 2011; Földvári-Rosta 2004).

Bár nagyon fontos látni, hogyan alakul a vallási jelenségek eddig vizsgált köre, a korábbi kutatási irányok kiegészítése, közelítése az emberek tapasztalataihoz, élményeihez éppolyan fontos. Általánosabb, a változások mibenlétét jobban megragadni képes megközelítések, fogalmakra lenne szükség. Olyan megközelítések, amelyek kevésbé alapoznak az intézményekre és hagyományokra, és jobban a vallásosság megélésének formáira, színeire, az emberlét minőségére.

A vallásszociológia számára is termékeny megközelítés lehet a pszichológia területéről az 50-es-60-as évektől a humanisztikus pszichológia kialakulásával összefüggésben újtárra indult spiritualitás-koncepció¹² (Horváth-Szabó et al. 2009).

A vallásossághoz hasonlóan a spiritualitásra sem adható egyetlen konkrét meghatározás, a különböző szerzők megközelítésében más-más elemek a hangsúlyosak.

Általánosan elmondható azonban, hogy a spiritualitásban az fejeződik ki, ahogyan magunkat, a környező valóságot és az eseményeket, vagyis: az életet megéljük és értelmezzük. A fogalom a személy transzcendens iránti nyitottságára, az események és általában az élet tágabb, transzcendens keretekben való megélésére, a hétköznapi túlmutató valóságba lépésre utal (Benkő 2004).

A spiritualitással kapcsolatban a szakirodalomban megjelenő megközelítések a tejjesség igénye nélkül: a Szent keresése; a transzcendens világgal és minden létezővel való összekötöttség élménye; az események és az élet értelmének kutatása; univerzális emberi jelenség, amely nagy energiákat képes mozgósítani, hat a gondolatokra, érzelmekre, viselkedésre; motivációs erő; intelligenciátényező; a személyiség önálló dimenziója; az emberiség központi fejlődési dimenziója (Tomcsányi et al. 2010, Tomcsányi et al. 2011, Horváth-Szabó et al. 2009).

A spiritualitás és vallásosság egymást átfedő, de különböző fogalmak. Míg a spiritualitás inkább a gondolatok, érzések és tapasztalatok szintjén megjelenő emberi útkeresés, a vallásosság fogalmában az intézményes és közösségi jelleg a hangsúlyosabb (Pikó et al. 2011, Tomcsányi et al. 2010). A spiritualitás tekinthető egy eleve bennünk lévő vágyakozásnak a transzcendensre, önmagunk meghaladására, az élet értelmének keresésére (Horváth-Szabó et al. 2009), a vallásosság megkülönböztető jegye ehhez képest, hogy egy konkrét kulturális hagyományhoz, közösséghez, esetenként szervezethez köthető. A vallás Tomka Miklós meghatározásában egy társadalmi-kulturális rendszer, amely magába foglalja a vallási kultúrát (közös emlékezet, tudás, hit, erkölcs, hagyomány), a közös kultúrából kinövő azonos hitű közösséget és a vallási szervezet/intézményt is, amely a vallási kultúra és közösség ápolására jött létre (Tomka 2011). A vallásosság tehát jelent egy vallási közösséghez, intézményhez, hagyományhoz kötődést, ami a spiritualitást nem feltétlenül jellemzi.

A két fogalom metszéspontja az ún. „teisztikus (Isten központú) spiritualitás”, amely a személyesen megélt Istenhez fűződő kapcsolathoz köthető, és amely, azon túl, hogy a spiritualitás körébe tartozik, a központja, szíve a vallásosságnak is.

A spiritualitásnak emellett vannak vallásossághoz nem köthető „világi formái”, amelyekre Horváth-Szabó Katalin és szerzőtársai a „természetes spiritualitás” kifejezést használták. Ilyen például a természettel megélt egység, a szelf és az univerzum közti határok elmosódása, az ihletesség, a szexualitás extázisa (Horváth-Szabó et al. 2009). A spiritualitás az élet megélésének módja, amely átszínezheti az eseményeket.

A spiritualitás, mint vallásszociológiában is alkalmazott értelmezési keret és kutatási terület jelentőségét aláhúzza a vallási individualizáció, a személyes élmények, kapcsolatok, relációk előtérbe kerülése és ezzel párhuzamosan az intézmények és hagyományok jelentőségének csökkenése a (poszt)modern társadalmakban. Nehézséget az okoz viszont, hogy természetnél fogva nehezen mérhető.

Mindazonáltal létezik két itthon is széles körben ismert és használt mérőeszköz. Az egyik a Paloutzian és Ellison nevéhez köthető ún. Spirituális Jólét Skála (*Spiritual Well-Being*) és annak rövidített változata (Buford, Paloutzian, Ellison). Az utóbbi két alskálát tartalmaz a vallásosságból fakadó és az egzisztenciális (a lét értelméhez kapcsolódó útkeresésre vonatkozó) jólétre vonatkozóan (Pikó 2011a,b). Az előbbi inkább a vallásosságban is jelen lévő teisztikus spiritualitásra, míg az utóbbi inkább a természetes spiritualitásra vonatkozik. A Rövidített Spirituális Jólét Skálát Pikó Bettina és munkatársai adaptálták magyarra (Pikó et al. 2011b) és alkalmazták a Szegedi Ifjúságkutatás 2010 felvételben (Pikó et al. 2011a,b).

A másik mérőeszköz R. L. Piedmont nevéhez köthető, és ahhoz az elmélethez kapcsolódik, miszerint a spiritualitás a személyiség egyik független, hatodik dimenziója az ún. „Nagy Ötön”¹³ kívül. A spiritualitás összetevői ebben a megközelítésben: az ima/meditáció által érzett beteljesülés (belső erő, békesség, érzelmi támogatás), az univerzalitás (az élet tágabb jelentéséhez és céljához kapcsolódóan magába foglalja, hogy minden élet kapcsolatban van, mindnyájunknak közünk van egymáshoz, és az emberiséghez fűződő érzelmi kapcsolatot), végül az összekötöttség, mely csoportokon, nemzedékeken átívelő kapcsolatot jelent (halottak emlékének ápolása, velük való kapcsolat). A Spirituális Transzcendencia Skála megbízhatósága és érvényessége magyar adatokon is igazolást nyert (Tomcsányi et al. 2011).

Spiritualitás az értékkutatásokban

Mindeztidáig nem ismeretes olyan kutatás, amely országosan reprezentatív mintán vizsgálná a fenti

értelemben vett spiritualitás alakulását. Az értékekre és vallásosságra vonatkozó felvételek egyes eredményei azonban adatok szintjén is alátámasztják, hogy a terület kutatásra érdemes.

Az Értékváltozás Magyarországon kutatás 1978–2008 közötti időszakra vonatkozó adatai szerint a Rokeach-teszt célértékei között olyan értékek kerültek előtérbe, mint a bölcsesség, igaz szerelem, belső harmónia, boldogság és üdvözülés (Füstös-Szalma 2009, 14). Ebben az értékváltozásban megmutatkozik, hogy hangsúlyosabbá vált az, ahogy az életet megéljük, a hétköznapi valóságon túlmutató elemeivel együtt.

Az EVS 2008-ban arra a kérdésre, hogy mennyire tartja magát spirituális embernek, vagyis mennyire érdeklődik a szent dolgok, vagy a természetfeletti iránt, a válaszadók 26,0%-a válaszolt határozott nemmel, tehát majdnem háromnegyedik számára valamilyen (még ha csekély) szinten is jelentőséggel bír a spiritualitás.

Ugyancsak az EVS 2008-ban a válaszadók közel kétharmada jellemezhető határozott istenhittel (ebből személyes istenben hisz 41,2%, szellemi lényben vagy életerőben 22,8%), és csak 15,5% nem hisz sem személyes istenben, sem szellemben vagy életerőben. Mindemellett a magyarok 63,4%-a szokott különféle gyakorisággal imádkozni, meditálni, elmélkedni vagy más hasonlót csinálni (ISSP 2008).

Ezek az adatok részben magukba foglalnak a teisztikus spiritualitáson kívüli területeket is. Sajnos a keresztény kultúrkörön kívülről kevés adatunk van. Az ISSP 1998 vizsgálat adatai, ahol ezotériával kapcsolatos kérdéseket is feltettek, azt mutatják, hogy a felnőtt magyar lakosság harmada-fele biztosan vagy valószínűleg igaznak tartja, hogy vannak jövőmondók (46%), imádsággal gyógyító emberek (34%), szerencsét hoznak néha az amulettek (34%), és a horoszkóp befolyásolhatja életünk alakulását (41%).

Összességében elmondható tehát, hogy az emberek jelentős része számára a természetfeletti való nyitottságnak bizonyos fokig jelentősége van.

A jövőben a nagy, országosan reprezentatív vallásszociológiai felvételekben érdemes lenne összekötni a hagyományos felvételi módszereket/kérdéseket a spiritualitás vizsgálatával, hogy empirikusan is megvizsgálható legyen, miképp viszonyulnak a spiritualitás kategóriái a vallásszociológiai típusokhoz. Ezáltal árnyaltabb képet kaphatnánk korunk elmosódónak látszó vallási kultúrájáról.

Egy ilyen kutatás haszna lehetne többek között, hogy plasztikusabb képet kaphatnánk arról, hogy mit is jelentenek a hagyományos kategóriák, a mai körülmények között mi ezek tartalma. Megvizsgálható lenne az is, hogy a hagyományos vallási típusok spiritualitása mennyiben tér el egymástól. Haszna volna továbbá, hogy a spiritualitásról kapott általános (országos reprezentatív vizsgálaton alapuló) kép kiegészíthetné, amit ma a hazai vallásosságról, vallási kultúráról tudunk, és adatokkal is gazdagítaná az itthon még éppen csak útjára indult spiritualitás-koncepciót.¹⁴

Irodalom

- Benkő Antal (2004): *Hit, vallás, spiritualitás*. Előadás a Katolikus Pszichológusok Baráti Körének 2004. őszén tartott tanulmányi napján.
- Földvári Mónika – Rosta Gergely (1998): A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. *Szociológiai Szemle* 1., 127–139. o.
- Földvári Mónika (2003): A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. *Szociológiai Szemle* 4., 20–33. o.
- Földvári, Mónika – Gergely Rosta (2004): Exploring Types of Religiosity. In Miklós Tomka (ed.) *Sociology of Religion in Hungary*. Fázmany Péter Catholic University, Budapest-Piliscafa, 8–24. o.
- Földvári Mónika (2004): *Vallásosság és értékek együttjárása a magyar társadalom generációiban*. PhD-értékezés, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Füstös László – Szalma Ivett (2009): Értékváltozás Magyarországon 1978–2008. In Füstös László – Szalma Ivett szerk.: *A változó értékrend 2009/1.*, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Társadalomtudományi Elemzések Műhelye (TEAM).
- Horváth-Szabó Katalin – Harmatta János – Tomcsányi Teodóra (2009): Teisztikus és humanisztikus spiritualitás. *Pszichoterápia* 18/3., 173–179. o.
- Könczei György (1999): Egyházak, rehabilitáció és mentálhigiéné. In Tomcsányi et al. (szerk.: *Tanuló, TF, Párbeszéd* (Dialogus) Alapítvány, HÍD Alapítvány, Budapest, 51–68. o.
- Máté-Tóth András – Nagy Gábor Dániel (2013): A 2011-es népszámlálás vallási adatairól. *Egyház és Társadalom* 2013. 04. 04., <http://www.egyhazestarsadalom.hu/a-szemlhataron-innen/egyeb-irasok/mate-toth-andras-nagy-gabor-daniel-a-2011-es-nepszamlalas-vallasi-adatairól/> [letöltés időpontja: 2014. 10. 23.]
- Molnár Adrienn – Tomka Miklós (1989): Ifjúság és vallás. *Világosság* 30(4), 246–256. o.
- Pikó Bettina – Kovács Eszter – Kriston Pálma (2011a): Sokszínű vallásosság és spiritualitás ifjúkorban: a vallásos hitől a lelki egészségig. *Társadalomkutatás* 29/4., 422–443. o.
- Pikó Bettina – Kovács Eszter – Kriston Pálma (2011b): Spiritualitás – vallás – egészség. Fiatalok mentális egészsége a spirituális jólét mutatóinak tükrében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 12/3., 261–276. o.
- Rosta Gergely (2001): Ifjúság és vallás. In Laki et al. (szerk.) *Ifjúság 2000. Tanulmányok I.* Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 220–239. o.
- Rosta Gergely (2007): Ifjúság és vallás – 2004. *Új Ifjúsági Szemle* 5(1), 39–47. o.
- Rosta, Gergely (2012): Church and Religion in Hungary: Between Religious Individualization and Secularization. in Detlef Pollack – Olaf Müller – Gerr Pickel (eds.): *The Social Significance of Religion in the Enlarged Europe*. Ashgate, 187–205. p.
- Rosta Gergely (2013a): Mi a gond a Népszámlálás vallási adataival? *Új Ember* 2013. 04. 14.
- Rosta Gergely (2013b): Hit és vallásgyakorlat. In Székely Levente szerk.: *Magyar Ifjúság 2012*. Kutatópont, Budapest, 316–330. o.
- Rosta Gergely – Földvári Mónika (2014): Fiatal felnőttek vallásosságának változása az ISSP- és az EVS-vizsgálatok tükrében. In Pusztai Gabriella – Lukács Ágnes szerk.: *Közös ÉGte-remtők. Tisztelet a magyar vallásosológusok nagy nemzedéke előtt*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 129–149. o.
- Tomcsányi Teodóra – Ittész András – Horváth-Szabó Katalin – Martos Tamás – Szabó Tiinde: A spiritualitás és a vallásosság kutatásának kulcskérdései és a Piedmont-féle Spiritualitási és Vallási Érzület Mérés skála. *Psychiatria Hungarica* 25(2), 110–120. o.
- Tomcsányi, T.–Martos–T.–Ittész, A.–Horváth-Szabó, K.–Szabó, T.–Nagy, J. (2011): A Spirituális Transzcendencia Skála hazai alkalmazása: elmélet, pszichometriai jellemzők, kutatási eredmények és rövidített változat. *Pszichológia* 31, 2, 165–192. o.
- Tomka Miklós (1991): *Magyar Katolicizmus*. OLI Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, Budapest.
- Tomka Miklós (1996): A vallásosológia új útjai. *Replika* 21–22. o.
- Tomka Miklós (2001): Hagyományos (vallási) értékek a modern társadalomban. *Educatio* 10/3., 419–433. o.
- Tomka Miklós (2006): Az ifjúsági vallásosság három évrzede. *Új Ifjúsági Szemle* IV (2), 5–19. o.
- Tomka Miklós (2010a): Vallási helyzetkép – 2009. In Rosta Gergely – Tomka Miklós szerk.: *Mit értekelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálata 2008. évi magyar eredményei*. OCIFE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 401–425. o.
- Tomka Miklós (2010b): *A „keresztény társadalom” vége, és ami utána következik*. Az MSZT Vallásosológiai Szakosztályának 2010. november 8-ai műhelyén elhangzott előadás.
- Tomka, Miklós (2011): *Expanding Religion. Religious Revival in Post-Communist Central and Eastern Europe*. Berlin, De Gruyter.

Jegyzetek

- 1 Egy önkítöltős kérdőív esetén sokkal szabadabbnak érzik magukat a válaszadók arra, hogy egy-egy kérdésre ne válaszoljanak, mintha kérdezőbiztos tenné fel a kérdéseket. (Az Ifjúság 2012-nél a vallás blokk önkítöltős volt, a 2011-es népszámlálásnál pedig lehetőség volt a kérdőív online kitöltésére.)
- 2 Az, hogy egyre kevesebben vallják magukat valamely egyházhöz tartozónak, nem jelenti ugyanakkor azt, hogy az egyházak presztízse más intézményekhez viszonyítva csökkenőben lenne. Magyarországon – szemben Nyugat-Európával – a profán intézmények átlagos presztízst még mindig messze meghaladja az egyházba vetett bizalom: 1981-ben a profán társadalmi intézmények átlagos presztízse 63,4%-át érte el az egyház, 1991-ben 1,42-szeresét, 1998-ban 1,37-szeresét, 2008-ban 1,48-szorosát. Az oktatástól és a rendőrségtől követően az egyház az az intézmény, amelyben a leginkább bíznak az emberek (Tomlcsa 2010a).
- 3 Ugyanakkor figyelmet érdemelnek azok a jelek, amelyek épp a kisebb egyházak számarányát meghaladó társadalmi jelentőségét tükrözik. Ha például a Központi Statisztikai Hivatal 1%-okra vonatkozó nyilvántartását is figyelembe vesszük, az egyházaknak nyújtott támogatásának messze átlagon felüli növekedése figyelhető meg bizonyos egyházaknál (ilyen pl a Magyarországi Krisna Tudatú Hívők Közössége, vagy a Hit Gyülekezete). Bár ez részben a támogatók társadalmi státuszát fejezi ki, érdemes felfigyelni rá (Rosta 2012). (Az adatok tanúsága szerint 2012-ben a Hit Gyülekezethez tartozók számaránya 0,2%, a Krisna tudatú hívek számaránya pedig 0,1% volt (a teljes mintában ESS 2012, N=2014). Az egyes vallási intézmények társadalmi jelentőségét növelhetik a társadalom tagjainak nyújtott különböző szolgáltatások/szolgálatok, például a karitatív tevékenységek. Széles körben ismert például a Krisna tudatú hívek ebédosztása, vagy a Baptista Szeretetszolgálat tevékenysége (lásd még: Kőnczei 1999).
- 4 „Van-e olyan vallás vagy vallási felekezet, amelyhez tartozónak tekint magát?”
- 5 A kérdés egy gyakran használt változata:
Ezek közül melyikkel tudná magát a legjobban jellemezni?
1. Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem.
2. Vallásos vagyok a magam módján.
3. Nem tudom megmondani, vallásos vagyok-e.
4. Nem vagyok vallásos, enigm ilyenmi nem érdekelt.
5. Nem vagyok vallásos, meggyőződésem szerint a vallásnak nincs igaza.
A kérdést ebben a formában tették fel pl. a Család-ISSP és Pártragság kutatásokban, hasonló formában, „Egyéb” lehetőséggel kiegészítve pedig a Magyar Közvéleménykutató Intézet számos kutatásában (pl. Világkiállítási 2–3, Stílusok, Motivumok, Tendenciák, Hatalom, Gazdaság 88/2–4.)
- 6 Az Ifjúság 2012 adatfelvétele 15–29 éves korcsoportra vonatkozó eredményei ugyanakkor hasonló, az intézményekhez nem kötődő vallásosság érintő elvállalatlansági folyamatot rajzolnak ki.
Bár a nem válaszolók 2012-ben relatíve magas (7%-os) aránya megnehezítette az adatok értelmezését, akár a teljes mintát, akár az érdemi választ adókat tekintjük, megállapítható, hogy a magukat egyházasan vallásosnak tartók aránya 2008-hoz képest nem változott, ugyanakkor a másik vallásos kategória, a maguk módján vallásosak aránya jelentős csökkenést mutat 2008–12 között, akkor is, ha csak az érdemi választ adók adatait hasonlítjuk össze. A kategóriába 2008-ban még a válaszadók 43%-a sorolta magát, 2012-ben alig egyharmada. Ezzel párhuzamosan a másik végleten a határozottan más meggyőződésűek aránya gyakorlatilag nem változott, viszont a nem vallásosak aránya lényegesen megnőtt 2008-hoz viszonyítva. (Rosta 2013b).
- 7 Az Ifjúság 2012 vizsgálat adatai azt mutatják, hogy a fiatalok körében tapasztalható tendenciák ettől némiképp eltérnek. Ha a templombajárási arányokat tekintjük, 2008-hoz képest a templombajárási arányok csökkenése elsősorban a rendszeresen vallásgyakorlókat érintette, ezzel párhuzamosan pedig jelentősen megnőtt a fiatalok körében azok aránya, akik soha nem járnak templomba (Rosta 2013b).
- 8 Ez azt is jelenti, hogy az „egyháziasan vallásos” fogalom tartalma is változóban, elmosódóban van, az egyházas vallásosság kritériumai fellazulni látszanak a közvéleményben.
- 9 „Függetlenül attól, hogy Ön tartozik-e valamelyik egyházhöz vagy felekezethez, mennyire tartja vallásosnak magát?” A válasz tízfokozatú skálán adható meg: 0: egyáltalán nem vallásos, 10: nagyon vallásos. (http://ess.tk.mta.hu/wp-content/uploads/2013/10/ESS_6_magyar_kerdov.pdf)
- 10 Az ifjúság vallásosságára gyakran úgy tekintenek, mint ami megmutatja a jövőben várható trendeket. Ez jelentős részben így is van, hiszen vitathatatlan a vallási szocializáció jelentősége a későbbi életút szempontjából (Rosta 2013b), ugyanakkor más hatások is érvényesülhetnek. Ahhoz, hogy bármit állíthassunk a vallásosság időbeli alakulásáról, három hatást kell figyelemmel kísérnünk: az életkor hatását (a vallásosság változik az életkor növekedésével), a történelmi hatásokat (amelyek minden korcsoportban változást idéznek elő) és a generációs hatásokat, amelyek abból adódnak, hogy egy adott korcsoport tagjai a szüleikétől eltérő társadalmi közegben szocializálódnak és élnek (Földvári 2004). Az ifjúságra vonatkozó adatok tehát nem interpretálhatók automatikusan jövőbeli tendenciákként.
- 11 Legutóbb 2008-ig, mivel ennél frissebb, teljes népességre reprezentatív adataink még nincsenek.
- 12 Ekkortól jelentek meg az első empirikus eredmények az Egyesült Államokban (Tomesányi et al. 2010).
- 13 „Big Five”, a személyiség öt alapidimenziója: extraverzió, neuroticizmus, barátságosság, lelkiismeretesség, tapasztalati nyitottság (Tomesányi et al. 2011).
- 14 A nemzetközi konferenciák (ISA, Oxfordi Kerekasztal, ISORECEA) 2014-es témái is mutatják, hogy a kérdéskör releváns. A konferenciák tematikájában egyfelől megjelenik, hogy érdekes megvizsgálni, mi történik a modern, globalizálódó környezetben a vallásosság intézményes képviseletével és a vallásossággal, másfelől az is hangsúlyos, hogy a vallásosságon túl érdemes egy tágabb, általánosabb spiritualitás-megközelítést is alkalmazni.

Farkas Péter

A szubszidiaritás alapelve és gyakorlati alkalmazásának néhány területe

Bevezetés

Kevés fogalom van, mely oly hirtelen robbant be a közgondolkodásba, mint a szubszidiaritás. Nyugat-Európában is csak a 80-as évek közepére tehető ismételt megjelenése, de azóta az államközi és regionális megbeszélések, konferenciák leggyakrabban hivatkozott elve. Eszerint a társadalom csak úgy nyújthat segítséget a rászoruló közösség vagy az egyén számára, hogy figyelembe veszi annak önállóságát, szabadságát, egyéni érdekeit, és nem használja fel azt „magasabb” társadalmi célok elérése érdekében.

Abraham Lincoln már 1854-ben alapelveként hirdette, hogy a kormányzat kötelessége megtenni mindazt, amit egy közösség önmagában, saját erejéből nem tud megtenni, de abba ne avatkozzon bele, amit a közösség a kormányzat segítségével is képes megtenni.¹

A szubszidiaritás alapelvét az egyházon belül először a Quadragesimo anno (1931) kezdetű enciklika fogalmazta meg a következő módon: „...amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, azt egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlen, súlyos bűn, és a társadalom rendjének felforgatása. A társadalomnak ugyanis lényegénél és a benne rejlő képességeinél fogva segíteni (szubszidiálni) kell a társadalom egyes részeit, de sohasem szabad azokat bomlasztani vagy bekebelezni azokat.”²

Érdemes megjegyezni, hogy az egyház akkor emelte fel szavát a kisebb közösségek védelmében, amikor azokat a diktatúrák részéről súlyos veszély fenyegette. A körlevél 1931-ben jelent meg, amikor a világon az egyeduralomra és elnyomásra épülő rendszerek (fasizmus és kommunizmus) jöttek létre. A pápa ezzel az írással hívta fel a figyelmet arra, hogy a diktatúrák tartsák tiszteletben a kisebb közösségek önállóságát és jogait.

A szubszidiaritás elvének legfontosabb alapja az emberi méltóság. Isten az embert a saját képére teremtette, és feladatul adta számára, hogy képességeit a közösségekben, társadalomban kibontakoztassa. A társadalom nem élhet vissza helyzetével, és miközben segítséget ad a közösség számára, nem kényszerítheti rá az akaratát. A segítségnek valóban „kisegítésnek” kell lennie, tehát arra kell irányuljon, hogy a „támogatott közösségek céljaiknak megfelelően megerősödjének és önállósodjanak”.³ A kisegítés alapelveinek gyakorlati alkalmazását számos tényező indokolja napjainkban:

- Korunk meghatározó tendenciája a globalizálódás, amely egyrészt jelenti a technológia viharos gyorsaságú fejlődését, másrészt a transznacionális vállalatok és a pénz szerepének korábban sohasem tapasztalt felfutását. Az országok fejlődésének kulcskérdésévé vált a világgazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodás.
- Gyakran hallani szakemberek körében, hogy a jövő Európája a régiók Európája: a regionalizációért minden országnak magának kell megoldania a problémát, mert alkotmányaik közmegegyezésen nyugvó módosítása nélkül nincs értelme szubszidiaritásért folyamodni egy olyan politikai unióhoz, amely, ha ezt a kérdést teljesíteni tudná, saját alapelveivel és tagállamaival kerülne szembe. Ugyanakkor a maastrichti szerződés általános elvként kimondta a szubszidiaritás elvét.
- E szerint a közösség olyan területeken, amelyek nem tartoznak kizárólagosan a hatáskörébe, csupán akkor hoz intézkedéseket, ha a javasolt intézkedés céljait a tagállamok nem érhetik el kellő mértékben, ezért a célokat a közösség tudja jobban megvalósítani.
- A globalizálódás felbomlasztja a tradicionális társadalmakat, s megváltoztathatja a tradicionális

emberi kapcsolatokat és értékeket. Fölerősödtek a társadalom közösségek iránti igényei, valamint értékeinek és kapcsolatainak megőrzésére és védelmére tett erőfeszítései. Egyre többen ismerik fel, hogy a globalizáció kulturálisan homogenizálja a világot, ezzel szemben alapvető érték a kulturális sokféleség. Ez az igény vezetett a lokalitás fontosságának felfedezésére és a helyi társadalmak szerepének fölértékelődésére.

- Mindezzel párhuzamosan az állam személyi főhatalma, az emberi erőforrások fölötti korlátlan uralma, a hatalomhoz való hűség követelménye fogyatkozóban van. Felértékelődik a civil társadalom szerepe, különösen napjaink Magyarországon. A „minél több társadalom, annál kevesebb állam” olyan jelmondat, amely már évek óta politikai viták tárgya.
- Az emberek életében meghatározó a család. Ép társadalom csak ép családokra épülhet. Az államnak el kell ismernie, hogy a család sajátos és alapvető jogok birtokában lévő közösség, „A közhatalomnak feladata, hogy adja meg a családoknak mindazt a gazdasági, társadalmi, oktatási, politikai és kulturális támogatást, amelyre az rászorul, annak érdekében, hogy minden feladatát teljesíteni tudja.”⁴
- A civilizáció hallatlan eredményei ellenére a gazdagok egyre gazdagabbak, a szegények egyre szegényebbek lesznek. S bár korunk liberálisai sokat bírálták az „atyáskodó államot”, de az egyéneknek, különösen a legszegényebbeknek meg kell adni a lehetőséget, hogy képességeiket kibontakoztathassák életkörülményeik javítása érdekében, tiszteletben tartva az emberi méltóságot.

Ahogy XII. Pius pápa megállapította: „civitas propter cives, non cives propter civitatem” („A társadalom van az egyénért, és nem az egyén a társadalomért”).

Az alapelv az egyház társadalmi tanításában

Az elv lényege Arisztotelésznek Platon ideális államával szembeni kritikájára épül.⁶ Arisztotelész bírálja az állam túlzott egységesítésére irányuló törekvéseit, hiszen az állam lényege szerint pluralitás. A túlzott egységesítés nem csupán az igazságosság, hanem az okosság ellen is vét. Arisztotelész tanítását Aquinói Szent Tamás is átveszi, aki a magántulajdon indoklására alkalmazza.⁷

A szubszidiaritás elve a szociális ellátásban azt jelenti, hogy amit az egyes ember vagy a család megvalósíthat, azt nem veheti el tőle a közösség, illetve amire egy kisebb közösség (például egy önkormányzat) alkalmas, azt nem sajátíthatja ki a maga számára semmilyen magasabb szervezetszintű rendszer, így az állam sem. Az elnevezés a latin subsidium (= segítség, támasz, tartalék, menedék) szóból származik, tehát lényegében a kíségetés elvéről van szó.

Ami az egyén vagy a család nem képes elérni, abban az alacsonyabb szervezetszintű közösség, például a helyi önkormányzat köteles segíteni, illetve amit ezek a kisebb csoportok, önkormányzatok, autonómiák sem képesek megtenni, azt a magasabb szervezetszintű közösség, többnyire az állam köteles magára vállalni. Ez tehát egy decentralizációs törekvés, amiben nagy szerepe van az egyéni kezdeményezésnek és a kisebb, helyi közösségeknek. Felfoghatjuk ezt az elvet az állam önkormányzatának (szemben akár a diktatórikus, akár a jóléti „atyáskodással”, melyben az állam a domináns szereplő), ugyanakkor látható, hogy az állam szerepe nem semmisül meg, mintegy védőhálóként jelen marad a társadalompolitikában.

A szubszidiaritás elvét szocialista oldalról azzal lehet bírálni, hogy a személyekre hárítja a felelősséget, ez az ellátási koncepció azonban nem „hárít”, mert ezzel azt feltételezhetnénk, hogy az államnak természetörvényi joga van arra, hogy az egyénokről és kisebb közösségekről az életük minden szejében „gondoskodjon” – ezzel szemben a szubszidiaritás elve a személyek méltóságának és a közösségek önrendelkezésének a tiszteletben tartása (ami magántulajdont is feltételez).⁸

Liberális oldalról pedig éppen az ellenkező kritika éri ezt az elvet: azt állítja, hogy „túl sok benne az állam”. Az állam szerepe azonban nem formális, nem öncélú, hanem szubsztanciális (lényegi), ami annyit jelent, hogy az állam csakis egy bizonyos cél alárendeltségében létezhet, e cél pedig az emberek szolgálata. Abban, hogy az állam „nem szűnik meg”, az fejeződik ki, hogy a polgárok felelősek egymásért, a személyes sikereiket nem más emberek háttérbe szorításával kívánják elérni. Azzal, hogy az állam mint kíségető (és nem mint főszereplő!) jelen van, lényegében a polgároknak az embertársaik érdekében vállalt önkormányzatát fejeződik ki – ami ilyen módon megkívánja magának az államnak az önkormányzatát is.

A szubszidiaritás elve is az emberi személy keresztény felfogásából származik. A személy egyrészt egyén, aki nem rendelhető alá egy személytelen fel-

építménynek (hiszen a cél az ember, és nem a felépítmény); ugyanakkor a személy közösségi lény is, aki nem tagadhatja meg a felelősséget felebarátai, embertársai iránt. E megfontolás alapján a szubszidiaritás elvét természetörvényi eredetűnek tekinthetjük.

A szó maga XI. Pius pápa *Quadragesimo Anno* enciklikájában fordul elő először, de gyökerei ott vannak már a *Rerum novarum*-ban, mely az individua lista (államtalanító) kapitalizmus kollektivistája (államosító) marxizmus harcának XIX. század végi eszkalációjában próbált kivezető utat mutatni.

A *Rerum novarum* írja, hogy „az ember régebbi, mint az állam”, írja azt is, hogy „az állam nem nyelheti el a polgárt, sem a családot”, ugyanakkor az államnak a szegények védelmében kiegyenlítő szerepet kell vállalnia a személyek és közösségek, illetve a munkaadók és a munkavállalók között.⁹

A *Rerum novarum* úgy válaszolt a szocialista elképzelésekre, hogy közben a másik szélsőséget, a liberális gyakorlatot is elutasította, ami pedig a közösségi felelősséget, az állam szerepvállalását vette jelentéktelenné.

A *Quadragesimo Anno* születése idején, 1931-ben már a sztálinizmus és a hitlerizmus jelentették azt a két ideológiát, amelyek az államnak totalitárius szerepet tulajdonítottak. XI. Piusz pápa ezekkel szemben állította, hogy az állam nem léptethető az ember helyébe, mert abból önkény születik.

XXIII. János pápa idején már volt valamennyi múltja a nyugat-európai jóléti rendszereknek. Ő a szubszidiaritás elvéről úgy ír, hogy abban az állam szerepe, a kísértés: kötelesség, az egyéneknek a személyi önállóságukon alapuló szerepe pedig: jog, amit az állam nem korlátozhat, hanem inkább elősegíteni köteles. XXIII. János a gazdaság és a szubszidiaritás kapcsolatáról is ír: „a gazdasági életben a döntő szerep a magánkezdeményezéseké kell legyen... Ám az elődeink által korábban már kifejtett okok miatt szükséges ezen a területen az államhatalom jelenléte is, hogy közbelépésével az anyagi javak megfelelő növekedését előmozdítsa úgy, hogy ez a társadalom haladásához, ennél fogva a közjó növekedéséhez vezessen.”¹⁰

Az állam háttérszerepe így nemcsak a polgárok (egyének és önkormányzatok), hanem a gazdaság felé is érvényesül. Az államnak szerepe van, de ez nem főszerep, hanem kiegészítő, korrigáló funkció. Az állam gazdasági szerepvállalása megköveteli, hogy a szubszidiaritás elve a tulajdonviszonyokban is megmaradjon. „Korunk egyik jellegzetességének tűnik, hogy az állami és egyéb köztulajdon aránya

egyre növekszik. Ezért tehát itt is a közjó követelményét kell tekintetbe venni, azt tudniillik, hogy a közhatalomra ezzel egyre nagyobb feladatok is átháruljanak. Ezen a területen is teljes egészében be kell azonban tartani a már említett szubszidiaritás elvét, azt, hogy az állami és az egyéb köztulajdon határait csak addig szabad kiterjeszteni, ameddig a közjó nyilvánvaló és valós szükségletei ezt indokolják, elkerülve ezzel a veszélyt, hogy ezáltal a magántulajdon az indokoltnál szűkebb keretek közé szoruljon, vagy ami még rosszabb, teljesen megszűnjék.”¹¹

Igy az állami tulajdon esetleges növekedése az államot nem teszi a gazdasági élet főszereplőjévé, hanem szükséges mértékben növeli a felelősséget. E felelősség, ez az állami szerepnövekedés nyilván nem állhat másban, mint a munkahelyteremtésben, a keresletnövelésben, a szolgáltatások javításában – különben a szubszidiaritás elve sérülne.

A szubszidiaritás elvének regionális szinten is érvényesülnie kell, különben egyes vidékek függő helyzetbe kerülnek más vidékektől vagy a központi forrásoktól. Az igazságosság megköveteli, hogy a fejlődéssel minden csoport, réteg, ugyanakkor minden régió előbbre léphessen, ellenkező esetben a valódi demokrácia léte kerül veszélybe. Az állam felelőssége az, hogy ne legyenek leszakadó vidékek, de eközben fontos, hogy „az elmaradt régiók tudatában legyenek: gazdasági, társadalmi és kulturális előrejutásukat egyaránt saját maguknak mozdíthatják elő elsősorban, mert állnak ok is az állampolgári méltóságnak azon a szintjén, hogy fejlődésük a saját erőfeszítésük eredménye legyen”.¹²

A szubszidiaritás elve egyfajta „keskeny út” az individualizmus és a kollektívizmus szélsőségei között. Szembesíteni a személyt a saját önállóságával, saját sorsáért viselt felelősségével, és szembesíteni őt a közösségiségeivel, az embertársaiért, a közjóért viselt felelősségével is.

A szubszidiaritás elvében a személyekre, majd utánuk a kisebb helyi közösségekre tevődik a hangsúly, amit a mai Európában a régiók és az önkormányzatok szerepének a felértékelődésében látunk beigazolódni.

„Azzal, hogy az »atyáskodó állam« közvetlenül beavatkozik és megszünteti a társadalom felelősségét, az emberi erők elfecsérelését és az államapparátus mértéktelen növekedését idézi elő, amelyet már inkább a bürokrácia logikája irányít, semmint az ügyfelek szolgálatának a gondja, s a költségek is óriásira duzzadnak. Nyilvánvalóan az

ismeri jobban az igényeket, és az tudja időben ki-
elégíteni azokat, aki közelebb áll hozzájuk, és társa
a szükségét szenvedőknek.”¹³

Az alapelv gyakorlati alkalmazásának néhány területe

A) Globalitás – lokalitás – helyi társadalom

Az 1960–70-es évtizedekben a világgazdaságot úgy
értelmezték, mint a nemzetgazdaságok összességét
és a köztük lebonyolódó kereskedelmi kapcsola-
tokat. Korunk világgazdasága egy világméretű pi-
acgazdaság kialakulása felé halad. A világgazdaság
szerkezeti átalakulása az 1973-as kőolajrobbanással
vette kezdetét.¹⁴

Az 1980-as évek elején tőke- és technoló-
giaintenzív világgazdasági rendszer kezdődött. Az
1990-es évekre előtérbe kerültek a globális szintű
gazdasági folyamatok: a technológia viharos gyo-
rsaságú fejlődése, a transznacionális vállalatok nö-
vekvő világgazdasági szerepköre és a pénz szerepé-
nek korábban sohasem tapasztalt felfutása. A glo-
bális korszakban pénzből pénz keletkezik termelő
munka nélkül, banki tranzakciók következtében.
Az országok fejlődésének kulcskérdésévé vált a
világgazdasági folyamatokhoz való alkalmazkodás.

A gazdaság szereplőinek és a világgazdaság
régióinak az erősödő kölcsönös függése, interde-
pendenciája ugyancsak két szinten zajlik. Az egyik a
nemzeti pénzpiacok lendületes nemzetköziesedése, a
másik a nemzeti munkaerőpiacok internacionalizá-
lódása, mindenekelőtt a termelő üzemek kitelepülé-
se a fejlett országokból a kevésbé fejlett régiókba.¹⁵

E globális világgazdasági korszakban a tér
szerepe lényegesen megváltozik. Ezt másként úgy
is megfogalmazhatjuk, mint a lokalizáció előtérbe
kerülését. Az 1970-es években a nemzetgazdaságok
szintjén felépülő világgazdaságnak megfelelően a
„lokális” kifejezés alatt általában a nemzetgazdasá-
got (országokat) vagy az ún. nagytérégi régiókat
(pl. Nyugat-Európa) értették.

A világgazdasági globalizáció területi szer-
veződésének lényegi eleme, hogy a nemzetgazdasá-
gi szint feletti – nemzetközi integrációk – és külö-
nösen a nemzetgazdasági szint alatti térségi szintek
– regionális gazdaság, lokális gazdaság – szerepe
egyre fontosabbá válik. Így napjainkra a lokali-
záció kifejezése jelentősen átalakul, a nagytérégi

erőterek és országok mellett egyre inkább előtérbe
kerülnek a régiók, a térségek, települések.

Sajátosan értelmezi a globalitás-lokalitás
világát Zygmunt Bauman: „Lokálisnak lenni egy
globalizált világban a hátrányos társadalmi helyzet és
a leépülés jele. A helyhez kötött lét kényelmetlensége-
ihez hozzáadódik az a tény, hogy mivel a közösségi tér
a lokalizált élet általi elérhetőségen kívülre került, a
helyi közösségek elvesztik értelmüket adó és értelmet
megvitatató képességüket, és egyre inkább függővé vál-
nak olyan értelmet adó és értelmező cselekményektől,
melyeket nem ők ellenőriznek – ennyit a globalizált
értelmisségek kommunikatív álmairól/vigaszairól.
A globalizációs folyamat integráns része a fokozatos
térbeli szegregáció és kirekesztés.”¹⁶

Több szerző a lokalitás szerepét egyszerre
látja az eljelentéktelenedésben, de a helyi identitás
újjaledésében is. Úgy véljük, hogy a lokalitás meg-
teremti az embercsoportok identitása, kulturális
sokszínűsége, közösségei és kapcsolatai megőrzése és
védelme érdekében tett erőfeszítések lehetőségét.

F. Tönnies a kultúra fejlődése szempontjá-
ból a közösség és társadalom korszakát különböz-
tetni meg: az elsőben a családi, a falusi és a városi
élet, a másodikban a nagyvárosi élet, a nemzeti és
a kozmopolitikus élet a jellemző.¹⁷ Az első korszak-
ot a szociális akarat mint egyetértés, hagyomány,
vallás; a második korszakot a szociális akarat mint
konvenció, politika, közlemény jelképezi.

A helyi társadalom nemcsak védelmet
nyújthat egy-egy település polgárainak ahhoz,
hogy megőrizhessék értékeiket s közösségeiket,
hanem szerves része a polgárosodás és a demokra-
tizálódás folyamatának – ugyanis az állampolgár
elsősorban lakóhelyének társadalmában sajátíthatja
el a polgári értékeket, szocializálhatja a demokrácia
„játékszabályait”.¹⁸ „Minél több közösséget tartal-
maz a társadalom, polgárai minél többféle közös-
ség” tevékenységében tudnak részt venni, annál
fejlettebb és strukturáltabb a társadalom.

A liberalizmus társadalmi felszabadu-
lást, emancipálódást lát a közösségi hálóból való
kilépésben. Az egyének együttese az anómius
tömeg. A közösség identitást ad és szellemi vé-
delmet. Megóv az elidegenedéstől és a különböző
népboldogítók ígéreteitől. Egyetlen társadalom
sem maradhat fenn, ha nincs egy, az embereket a
nemzethez, kultúrához, valláshoz, családhoz kötő
érzés. Mindezek, úgy véljük, kellően alátámaszt-
hatják egy individualizálódott, közösséghiányos

társadalomban a helyi társadalom jelentőségét, a közösségfejlesztés értelmét.¹⁹

A közösségfejlesztés egyrészt szelíd technika az elérhető lehetőségek, a szükséges képességek és a toleráns együttműködési készség fejlesztésére. Másrészt alkalmazható eljárás arra, hogy a lakóközösség meghatározott együttműködési hajlamot és valóságos együtt munkálkodást szorgalmazzon. Harmadrészt pedig alkalmas arra, hogy a település fejlesztésének motorja, kiindulópontja legyen. Ez már abból is egyszerűen érthető, hogy sok helyütt nincs is más erőforrás, mint a helyben élő ember.²⁰

Mindehhez a szellemi alapot a szubszidiaritás elmélete nyújtja.

B) Európai Unió – regionalizmus – hazai realitások

Minden társadalom térben is tagolt. A térbeli tagság lakóhelyünk jellegétől, gazdasági-társadalmi funkciójától, a benne lakó polgárok helyi társadalmának minőségétől függ többek között. Ezek a tényezők befolyásolják életmódunkat, társadalmi kapcsolatainkat, értékrendünket, mentalitásunkat. Az életmódbeli és mentális különbségeken túl a településszerkezet társadalmi különbségeket is kifejez. A társadalmi egyenlőtlenségekhez hasonlóan a települések, régiók között is vannak prosperáló és elszegényedők.

A hagyományos regionális politika fő feladatának a térségek közötti, elsősorban fejlettségi egyenlőtlenségek mérséklését, a hátrányos helyzetű, lassan fejlődő vagy válságba jutott térségek felzárkóztatását, s így az egyensúly megteremtését tartják. Felfogásunk részben ettől eltérő.

Az Európai Unióban kiemelt szerepe van a regionális politikának, mely a szubszidiaritás elvén alapul. A költségvetés csaknem egyharmada jut e területre. A politika létalapját az egyes országok és régiók közötti jelentős fejlettségbeli különbségek jelentik. Támogatást azok a régiók kaphatnak, amelyek fejlettsége az uniós átlag 75%-a alatt van. A támogatás elnyerésének feltétele azonban a megfelelő önrész biztosítása, amelyre hazai viszonylatokban jelenleg kicsi az esély.

A területfejlesztésnek hozzá kell járulnia az elmaradott térségek felzárkóztatásához, a munkanélküliség mérsékléséhez, az innováció feltételeinek javításához és a fenntartható fejlődés érvényesüléséhez.²¹

A régió fogalmát Bourdieu az identitás fogalmával társítja, mint szociológiai-antropológiai jelenséget kezeli.²² A regionalizmust olyan törek-

vésnek fogjuk fel az európai politikában, melynek az a célja, hogy az egyén és a közösség, az egyén és a területi egységek között mind szervesebb viszony alakuljon ki. Ennek leginkább a kulturális régió felel meg, amely a közös szokások és hagyományok által kialakított körzet. Ez oldaná a határon túli magyar eu-csatlakozás sokrétű problémáit is. A regionalizmusnak fontos multiplikátor-hatása, illetve konfliktuscsökkentő szerepe lehet a térségben igen érzékeny határ- és kisebbségi/etnikai probléma kezelése terén.

Itt kívánunk állást foglalni abban a jelentős kérdésben is, hogy Európának nemcsak a kontinens újraegyesítésére van szüksége, hanem arra is, hogy a modernizáció eredményeit, korunk technikai-kulturális vívmányait „újraegyesítsük” szülőföldünk lelki gyökereivel, a kereszténység mélyen emberi értékeivel.

C) A szubszidiárius politikai közösség és a jó kormányzás

Manapság az unióban divatos „jó kormányzás” paradigmája, illetve a legalitást középpontba állító modellje helyett, amely etatizmussal fenyeget, egy harmadik modell, a szubszidiaritás és a szolidaritás elvei szerint szerveződő állam jelenthetné a helyes kormányzati struktúrát.²³

E kormányzati megoldás a közjó plurális, többszintű és társadalmi, azaz „állam alatti” – és feletti – értelme felé közelít.

A szubszidiaritás elve nem arra való, hogy az államot felmentse azon felelőssége alól, hogy hatáskörében a közjót előmozdítsa, hanem arra, hogy valóban többszintű közpolitikai döntéshozatali rendszerbe bevonja azon aktorokat, amelyek közösségei integrálandó és érvényesítendő saját partikuláris közjójával rendelkeznek, s így a decentralizáló belevonás is már egyfajta társadalmi tökéletet jelenít meg.²⁴

A kormány ezen elv alapján egy olyan többletértéket jelentő közjó jegyében tevékenykedik, amely nem pusztán mechanikus összege az egyes alacsonyabb közösségek közjavaival szemben, azokat egy magasabb szintézisbe, perspektívába emeli. Azonban az alacsonyabb szintű közösségek közjavaikat nem elég pusztán beszámítani a központi, kormányzati döntési procedúrákban, hanem azok élő, párbeszédes kormányzati-közigazgatási folyamatokban kell, hogy megnyilvánuljanak az azokat megjelenítő képviselőiken keresztül.

D) „Közösségek közössége”

A pluralista társadalom a „közösségek közössége”. Ez a modell a keresztény emberképre épül. Eszerint az ember nem elszigetelt egyén, nem csupán egy szélesebb társadalmi tömeg alkotóeleme, hanem egyszeri és megismételhetetlen, szabad és felelős lény, saját szellemisége van, s állandó kapcsolatban él embertársaival és az Istennel.²⁵

Ebből két fontos következmény fakad. Elsősorban biztosítani kell a személyiség kibontakozásának feltételeit és a lehető legnagyobb részvételét a társadalom életében, amelyben az egyénnek lehetősége van vállalni a saját felelősségét embertársai s az őt körülvevő világgal szemben.

Másodszorban el kell utasítani a totalitárius állam minden formáját, hiszen az le akarja igázni s ellenőrzése alatt akarja tartani az egész társadalmat. Ez éles ellentmondásban van azzal a keresztény elvvel, amely elveti a földi dolgok abszolutizálását. A keresztény pluralista társadalom modelljének két alapelve van: a természetes társadalmi csoportok elve és a szubszidiaritásé. A természetes társadalmi csoportok az egyén és az állam között elhelyezkedő közösségek: a család, a szakszervezetek, a vállalatok, kulturális egyesületek, egyházközösségek, a helyi közösségek, régiók stb. Mindezen közösségek természetes közösségek abban az értelemben, hogy az államtól függetlenül léteznek, a politikusok készen kapták őket, létrejöttükben semmilyen szerepük nem volt. Ezeknek a közösségeknek az autonómia legmagasabb fokára kell jutniuk elsősorban magával az állammal szemben, amelynek teljes körben el kell ismernie e közösségek jogait.

Az állam nem azonos a társadalommal. A társadalmat éppen a fent említett természetes közösségek alkotják; az állam csupán egyike a társadalmon belül létező szervezeti formáknak, és sosem gyűrheti maga alá a társadalmat.

Az említett elvek egy decentralizált hatalmi struktúrájú, a kis autonóm közösségekből felépülő társadalom képét adják, amelyben teljes tisztelet övezi a vallásos, ideológiai, etnikai csoportok jogait, s amelyben az egyén szabadsága, felelősségvállalása és aktív részvétele a társadalom teljes körében biztosított.

A rendszerváltozás után a politikai élet főszereplői a pártok lettek, amelyek felszívták a civil társadalmi mozgalmak aktivistáit. Így a civil társadalom érdekérvényesítő képessége ma még gyenge hazánk-

ban. Pedig minél sűrűbb a civil társadalom hálóját, annál stabilabb a demokrácia. A civil társadalom fejlettsége a demokratikus politikai kultúra fokmérője.

E) „Az, aki irgalmasságot cselekedett vele” (Lk 10,37)

A gátlástalan gazdasági liberalizmus, a különféle diszkriminációk, a szociális lelkiismeret hiánya vezet oda, hogy az anyagi gyarapodás világméretű tényei, a technikai civilizáció hallatlan eredményei ellenére a gazdagok egyre gazdagabbak, a szegények egyre szegényebbek lesznek.²⁶

Az emberiség leggazdagabb és legszegényebb országaiban élő szélső ötödök (20-20%) között 1960-ban 30-szoros, 1990-ben 60-szoros, az évezred végén pedig több mint 80-szoros a különbség. Vagy másként: a világnépesség legszegényebb országokban élő 20%-ának jutott az évezred végén a világ össztermelésének 1%-a, a leggazdagabbaknak pedig 86%-a. A Föld 7,5 milliárd lakosából 3,2 milliárd él a 49 legszegényebb országban; 1,9 milliárd lélek az 57 közepes jövedelmű országban, és 1,1 milliárd a 25 leggazdagabbban. A Föld népességének legalább ötöde a mély nyomor szintjén, napi 1 dollár vásárlóértékű jövedelemmel kevesebből él.

Nem lehet elválasztani a szegénység kérdését az oktatás, a műveltség kérdéseitől. Jelenünk nagy szűgyene, hogy az új évezred tömegével talál írástudatlan embert a Földön.

Ma a világ egyenlőtlenül részesedik a fejlődés által létrehozott javakból. A létfontosságú eszközök egyenlőtlen elosztása nem a hátrányban lévők mulasztása miatt alakult ki. A Föld javai az egész emberiséget illetik meg, azaz a közös nagyobb érték, mint a magántulajdon ún. szentsége. Ezért van joga a társadalomnak azokra hárítani a költségek nagyobb részét, akik képesek is a terhek viselésére. A szociális igazság érvényesítése azonban nem egyszerű segélyprogramok megindítását jelenti. A XX. századi jóléti államok kudarcai arra utalnak, hogy a segélyezés hosszú távon nem képes kezelni a szegénység problémáját.

A szegények és veszélyben lévők melletti kiállítás különösen időszerű, amikor végleg bebizonyosodott a szegénység orvoslását ígérő szocializmus csődje, a fogyasztói társadalom nihilizmusa, magánönzése pedig továbbra is fenyegető akadálya az ember rendelkezésére álló javak igazi társadalmi rendeltetésre jutásának.

Bizonyossá vált, hogy a szabadság és igazságosság dilemmája hamis szembeállításra alapul; a keresztény hit által kínált morális megújulás és megértés, a szociális piacgazdaság, a társadalmi demokrácia és a világméretű szolidaritás együtt lehetnek megalapozói világunk kiegyensúlyozott, az emberi méltóságot megvalósító fejlődésének.

A társadalmi béke alapja a társadalmi igazságosság. Az igazságosság olyan erény, amely arányosan rendezi Isten és ember, továbbá ember és ember között a helyes viszonyt. Add meg Istennek, ami neki jár, és az embernek is biztosítsd jogait, ha azt akarod, hogy veled szemben is az igazságosság erényét gyakorolják.

Jézus idejében a szegények nem annyira az éhezők és a ruhátlanok voltak, hanem inkább azok, akiket a vezetőik semmibe vette, megvetettek: gyerekek voltak, asszonyok, betegek, vámosok és bűnösök. Ma ki számít szegénynek? Most szélesebbek a határok: hajléktalanok, munkanélküliek, menekültek, szenvedélybetegek, pszichiátriai kezelés alatt állók, a fizikai és szexuális erőszak áldozatai. Az ő gondjaik orvoslásának ereje is a krisztusi áldozatkész szeretetben van.²⁷

A 90-es évek első felében a lakosság jövedelme folyamatosan apadt, ami részben a foglalkoztatottak reálkeresetének csökkenésével függött össze. Ugyancsak egyre alacsonyabbak lettek a reálnyugdíjak. 1995-ben a gazdagok és szegények élethelyzete közötti különbség már nagyobb volt, mint a nyugat-európai országok átlagában, közelített a latin-amerikai polarizálódás mértékéhez.

A három- és többgyermekes háztartások élelmiszer-fogyasztása – különösen az egészségesebb táplálkozást szolgáló termékeket illetően – messze elmarad a többi háztartástípus fogyasztásától. Az ezredforduló nagy tragédiája, hogy hazánkban a gyerekek a legszegényebbek!

A legalapvetőbb szükségleteket tekintve a helyzet nem sokkal rosszabb a roma, mint a nem roma háztartásokban. A többi szükségletnél (oktatáshoz, lakáshoz, lakáshoz vezető út, közlekedés, egészségügyhöz való hozzáférés) a romák a szegények legszegényebbjai. A rászoruló körében nagyon erős a szubjektív nélkülözés érzése. Folyamatosan küzdenek a túlélésért, és kevés optimizmussal néznek a jövőbe. A szegények között is kiemelkedő a munkanélküliek, hajléktalanok és fogyatékkal élők rossz helyzete.

Az emberek életében meghatározó a család. Ép társadalom csak ép családokra épülhet. Napjainkban sajnálatos módon csökken a megkö-

tört házasságok száma, és minden második házasság válással végződik. A házasságon kívül született gyermekek aránya néhány év alatt megduplázódott. És a mellett sem lehet elmenni, hogy a család nemcsak védelmet adó és szerető közösség, hanem sokszor a legbrutálisabb erőszak színtere is.

A diktatúra időszakában nőtt a társadalmi anómia. Egyre több ember lett öngyilkos, lelki beteg, különösen depressziós. A rendszerváltozás óta ránk szabadult fogyasztói mítosz és individualizáció sem tett semmi jót a családok épségéért, a lelki egészségükért.

A legjobb megelőzés egészséges családok alakulása, illetve azok bensőséges kapcsolattrendszérének megőrzése, sőt erősítése.

Úgy gondoljuk, a felvillantott példák igazolják, milyen nagy jelentőségű alapelv a szubszidiaritás.

Irodalom

Aquinói Szent Tamás: *Summa theologiae I–II.* (II. II. 66.2). Gondolat Kiadó, Budapest, 1996–98.

Arbøl, Niels: *A kereszténydemokrácia Európában.* Barankovics István Alapítvány, Budapest, 1995.

Arisztotelész: *Politika II.* (12606–12626). Európa Kiadó, Budapest, 1987.

Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma. SZIT Kézikönyvek 12, SZIT, Budapest, 2007.

Bauman, Zygmunt: *Globalizáció.* Szukits Kiadó, Budapest, 2002.

Beke Pál: *Méltóságkercső.* EPL Kiadó, Budapest, 2001.

Beran Ferenc – Lenhardt Vilmos: *Az ember útja* (Az Egyház társadalmi tanítása). SZIT, Budapest, 2014.

Bernei Ágnes szerk.: *A globális világ politikai földrajza.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.

Bourdieu, Pierre: Az identitás és a reprezentáció. *Szociológiai Szemle*, 1989/2.

Böhm Antal: *Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés.* Agroinform Kiadó, Budapest, 2003.

Csékfalvy Zoltán: *Helyünk a nap alatt.* Kairosz Kiadó, Budapest.

Farkas Péter: *A szeretet civilizációjáért.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

Farkas Péter: *Hittel a jövőbe.* Szent István Társulat, Budapest, 2002.

Farkas Péter: Szegénység, kirekesztettség – keresztény válaszok. *Tárlatok*, 2004, húsvéti szám.

Frivaldszky János: A közjó fogalma a katolikus egyház társadalmi tanításában. In Garadnai János szerk.: *Rend, hatalom, szabadság – válogatás a III. országos politológus vándorgyűlés előadásaiból*. Miskolc, Miskolci Egyetem Kiadó, 1999.

Frivaldszky János: A szubszidiaritás elve jogfilozófiai és politikai filozófiai szempontból. In Frivaldszky János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. SZIT, Budapest, 2011.

Goják János: A szubszidiaritás értéke a társadalom érdekében. In *Szociális Konferencia*. Adenauer Stiftung, Budapest, 1999.

II. János Pál pápa: Centesimus Annus kezdetű enciklikája. In *Az egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 1993.

II. János Pál pápa: *Familiaris Consortio* apostoli buzdítás. 1982. Magagnotti, Paolo: *A kiegészítés (szubszidiaritás) elve az egyház társadalmi tanításában*. Pécs, 1993.

Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.

Virt László: *Katolikus társadalmi alapértékek*. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1999.

XI. Pius Pápa „Quadragesimo anno” kezdetű enciklikája. In *Az egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat Kiadó, Budapest, 1993.

XII. Pius pápa: A katolikus orvosok VII. nemzetközi kongresszusához intézett rádióüzenet. Amszterdam, 1956.

XIII. Leó pápa: *Rerum novarum* kezdetű enciklikája. In *Az egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 1993.

XXIII. János pápa: *Mater et Magistra* kezdetű enciklikája. In *Az egyház társadalmi tanítása*.

Jegyzetek

1. Goják János: A szubszidiaritás értéke a társadalom érdekében. In *Szociális Konferencia*. Adenauer Stiftung, Budapest, 1999.
2. XI. Pius Pápa „Quadragesimo anno” kezdetű enciklikája. In *Az egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat Kiadó, Budapest, 1993., 81. o.
3. Paolo Magagnotti: *A kiegészítés (szubszidiaritás) elve az egyház társadalmi tanításában*. Pécs, 1993., 22.
4. II. János Pál pápa: *Familiaris Consortio* apostoli buzdítás. 1982. 136–137. o.
5. XII. Pius pápa: A katolikus orvosok VII. nemzetközi kongresszusához intézett rádióüzenet. Amszterdam, 1956.
6. Arisztotelész: *Politika II.* (12606–12626. o.). Európa Kiadó, Budapest, 1987.
7. Aquinói Szent Tamás: *Summa theologiae I–II.* (II. II. 66.2). Gondolat Kiadó, Budapest, 1996–98.
8. Virt László: *Katolikus társadalmi alapértékek*. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1999. 134. o.
9. XIII. Leó pápa: *Rerum novarum* kezdetű enciklikája. In *Az egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 1993. 31., 43–44. o.
10. XXIII. János pápa: *Mater et Magistra* kezdetű enciklikája. In *Az egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 1993. 116–117. o.
11. XXIII. János pápa: *Mater et Magistra* kezdetű enciklikája. In *Az egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 1993. 129–130. o.
12. XXIII. János pápa: *Mater et Magistra* kezdetű enciklikája. In *Az egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 1993. 138. o.
13. II. János Pál pápa: Centesimus Annus kezdetű enciklikája. In *Az egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 1993. 573. o.
14. Bernek Ágnes szerk.: *A globális világ politikai fölírása*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 24. o.
15. Cséfalvay Zoltán: *Helyünk a nap alatt*. Kairosz Kiadó, Budapest, 26. o.
16. Zygmunt Bauman: *Globalizáció*. Szukits Kiadó, Budapest, 2002. 17–18. o.
17. F. Tönnies: *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.
18. Böhm Antal: *Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés*. Agroinform Kiadó, Budapest, 2003. 8. o.
19. Farkas Péter: *Hittel a jövőbe*. Szent István Társulat, Budapest, 2002. 47. o.
20. Beke Pál: *Múltságkereső*. EPL Kiadó, Budapest, 2001. 376–377. o.
21. Farkas Péter: *Hittel a jövőbe*. Szent István Társulat, Budapest, 2002. 48. o.
22. Pierre Bourdieu: Az identitás és a reprezentáció. *Szociológiai Szemle*, 1989/2., 8. o.
23. Frivaldszky János: A szubszidiaritás elve jogfilozófiai és politikai filozófiai szempontból. In Frivaldszky János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. SZIT, Budapest, 2011. 271–289. o.
24. Frivaldszky János i.m.: 271–289. o.
25. Niels Arbol: *A kereszténydemokrácia Európában*. Barankovics István Alapítvány, Budapest, 1995. 33. o.
26. Farkas Péter: Szegénység, kirekesztettség – keresztény válaszok. *Távlatok*, 2004/1. évi szám.
27. Farkas Péter i. m.: *Távlatok*, 2004/1. évi szám.

Szarvák Tibor

Apró dolgokból felépülő sikeres életút

„Beszéljess velük sokat”

Ungvályi János. Két évtizede házas. Egy középiskolás és egy egyetemista gyermeke van. Nehéz keresztet visz. Állami gondozásban, nevelőszülőkkel nőtt fel. Pályáját, sorsa alakulását meghatározta a hit, a család és a közösség. És az Alföld hol rideg, hol pedig befogadó hagyománya. Korábban volt cipőfelsőrész-készítő üzemág vezetője, kollégiumi nevelőtanár. Most Szolnokon a LIA Alapítványi Iskola tagintézményének vezetője. Iskola-rendszerű OKJ-s képzésekben részt vevő fiatalok sorsáért felelős. 2013 augusztusában munkáját magas állami kitüntetéssel is honorálták.

Nem akarom Móricz Árvácska-történetéhez hasonlítani az enyémet, de kegyetlen gyerek-sorsom volt – kezdte a beszélgetést János. Nem ismertem anyámat, apámról még annyit sem tudok, mint anyámról. Kéthónapos koromban bekerültem a gyulai nevelőotthonba, és bő két éven keresztül az állam látott el. Onnan egy család elvitt Vésztőre.

*A gyerek mindent másként lát. Amikor meg-
rőttem, visszamentem erre a helyre. A szoba, a ház,
az udvar igen kicsi volt.*

Ez a vésztői család szó szerint cselédként használt közel 10 éven keresztül. Ekkor ettől a családtól elvittek. Azt mondták, hogy itt tovább nem maradhatok. Az akkori tanácsi illetékes figyelmét a szomszédunk hívta fel arra, hogy a „mama” – így hívtam nevelőanyámat, miként bánik velem. A szeretethiányos légkörre mai napig meglevő emlék az, hogy egy kétértelmű kórházi kezelés után, egy gyulai ápolónőtől ajándékba kapott mesekönyvet is elrúztam a mama; mert éppen nem volt otthon papír.

Mai szóval mondva a jelzőrendszer működött: a tanács ezzel foglalkozó munkatársát négyezemközt mindig érdekelte, miként érzem itt magam. Nem mertem azt mondani, hogy nem jól. Féltem. A „mama” mindig azt mondta, hogy meg ne mondd, hogy itt megvertünk, mert elvisznek.

A verés mellett a körülmények is olyanok voltak, amely nem a gyerek, hanem a „cseléd” szerepet erősítették. Egy rácsos gyerekágyban aludtam még 12 évesen is. Az ágy vége hokedlivel volt kitoldva. A tanács persze küldött támogatásként, segélyként nekem ruhákat, holmikat. Ezeket azonban a mama eladta a piacon. Azokban a ruhákban

voltam, amiket régen felnőtt fiától megörökölttem.

Egy éjszaka alatt el kellett döntenem, hogy újabb családdhoz kerülök, vagy vissza, nevelőotthonba. 13 éves voltam, önállóan kellett, magamnak döntenem. Nem beszélhettem meg senkivel.

Ezen az éjszakán visszacsengett az a szó a fejemben, hogy te lelemből jöttél, te semmirevaló vagy. Talán éppen ezért egy másik családot választottam. Gyomaendrődre kerültem. Ők a nevűkre vettek. Ungvályi lettem a Mravik Jánosból. Ez nemcsak egy családjogi gesztus volt irányomba, hanem végleg megváltozott az életem.

Vésztőn egy kis parasztházban éltem, ahová kerültem, egy szőlőlugassal körbevett ház volt. Nem kellett legeltetni vinni az állatokat, tiszta és új ruháim, cipőim voltak. Azt hittem, álmodom: valóban egy nyugodt, békés, kiabálásmentes ház volt. Szüleim megkereszteltek, megbérmáltak. Templomba járók voltak.

Apu határozott ember volt. Amikor oda-kerültem, megkérdezte: lesz-e mi fiunk? Leszek – mondtam. Akkor így szólított bennünket, hogy anyu és apu. Így szólítottam őket, és így is éreztem ezt a viszonyt már. Gyorsan beilleszkedtem a családba.

Jó volt az új családomban, de a vésztői iskola hiányzott. Nem akartam hazamenni, sokat játszottunk az osztálytársaimmal. A „mama” engem gyógypedagógiai osztályba íratott be. Az általános iskola első két osztályát ott végeztem. A végén az igazgatónak engedve a „mama” átíratott a hagyományos általános iskolai osztályba. A pedagógusok figyelték előremenetelem. Mai szemmel nézve mentoráltak. Pl. volt olyan, hogy csak nekem nem írták be a rossz jegyet. Azután javíthattam.

A mostani végzettségem mérnök tanár. Ennek a választásnak a gyökere egyaránt kapcsolódik Gyomaendrődhez és Vésztőhöz is.

Az endrődi iskolában volt egy felsős osztályfőnököm. Hetedikben megkérdezte, hogy mi akarok lenni. Azt találtam mondani, hogy tanár. Ő döbbenten azt mondta, hogy erre nem vagy alkalmas, maximum egy kertész lehetsz. Szakmát kell választanod. Cipőipari szakközépiskolába mentem. Majd azután ezen a vonalon mentem tovább a felsőoktatásba. A mamának a fia mérnök volt. Nekem tetszett, hogy Vésztőre Dunaújvárosból jött, szép, elegáns ruhában, táskával. Ez nekem megmaradt. A mérnökséghez innen vonzódok.

Az iskolai pozitív események mellett sokszor előjött a kiközösítés-élmény is. Ez egyrészt annak szólt, hogy tudták, nincsenek szüleim, másrészt annak, hogy talán az átélt nehézségek miatt érettebb voltam a korosztályomnál. Mindez zárkózottá tett. Ez az érzés az érettségi környékén oldódott, amikor is indultam a Kazinczy-versenyen és ki kellett állnom verset, köszöntőt mondani hol szűkebb, hol tágabb közönség elé. Iskolai ünnepeken is szerepeltem. Templomba is jártunk, ott is kellett olvasni szentleckét, olvasmányt. Kezdtet valami megváltozni.

Szó volt már arról, hogy Vésztőn az iskolából hazafelé csak ballagtam, nem siettem. Nyitva volt a református templom ajtaja. Jó volt oda bemenni. Ott mindig kimondtam azt, hogy Istenem, aki vagy az égbe, add, hogy elkerüljek innen! Nem voltam én akkor még vallásos, csak tudtam, hogy ide mindig jó volt bemenni. Gyomaendrődön viszont megismertettek azzal, hogy mi a hit.

Gyakorló keresztény itt lettem. Itt szolgált akkor Timár atya, akinek a vezetésével kialakult egy csoport, akikkel hittanórákra, egyéb foglalkozásokra és szentmisékre jártunk.

Azt hiszem, hogy ha ez a közösség nincs, akkor ma nem vagyok itt. Meghatározó, tudatos kötődésem alakult ki. A család mellé oda kell tennem azt a szót, hogy hit.

Én mindig, amit kaptam, vissza akartam adni. Megtalált a templomos lovagrend, a kereszténydemokrata néppárt, alapítványi, közösségi munkát végeztem. Azok az emberek kapcsolak be ezekbe a feladatokba, akik körében korábban közösségi taggá váltam/értem Gyomaendrődön.

A feleségem Mezőtúron lett hitoktató. Középiskolásokat kezdett tanítani. Az: kérdezte, hogy mire figyeljen.

Azt mondtam neki, hogy beszéljess velük sokat.

Már, amikor 94 munkatársnak kellett napi megélhetést biztosítanom a kilencvenes évek elején, akkor is így cselekedtem, de amikor nevelőtanár lettem, nem is tudtam másként dolgozni. Motiválni, kérni, közös célokat megfogalmazni csak úgy lehet, ha beszélgetsz és megismered azok problémáit, gondjait, akiket rád bízott a gondviselés.

És mi kell ahhoz, hogy egy néző sors új vágányra kerüljön? Az én példám azt mondja, hogy a figyelem. A közösség (befogadó) figyelme. Nagyon fontos az érzelmi kötődés és a párbeszéd, a beszélgetés. Ekkor a befogadás már kölcsönös lesz. Talán a nevelőszülői kiválasztásnak (ars poeticának) és így az állam által biztosított gyermekvédelmi ellátásának/ szolgálatnak is ez a legfontosabb momentuma.

Zárol Evelin

Az idősök helyzete, idősügy Magyarországon

2. rész

A tanulmány első részében (KAPOCS, 2014/3, XIII. évf. 62. lapszám 2–13. oldalain) bemutattam a magyarországi idősök helyzetét, demográfiai adatait, a magyarországi idősopolitika jellemzőit, jelen fejezetben pedig ismertetem az idősök ellátását biztosító szociális ellátórendszer főbb jellemzőit, az alap-, illetve szakosított ellátási formákat. Megfogalmazom az idősellátás, idősopolitika igényeit, kihívásait, illetve javaslatokat teszek a lehetséges fejlődési irányvonalakra.

A magyarországi idősök szociális ellátórendszerének főbb jellemzői

A mai magyar személyes jellegű szociális szolgáltatások körét egy településközpontú, alapvetően normatív finanszírozáson alapuló, önkormányzat-centrikus rendszerként írhatjuk le (Hoffmann 2011, 35).

A rendszer gyökereit a tanácsrendszerig vezethetjük vissza. Az első tanács törvény, a helyi tanácsokról szóló, 1950. évi I. törvény még nem szólt az egységes államigazgatás részét képező tanácsok szociális jellegű feladatiról. Arról csak a második tanács törvény, a Nagy Imre-féle reformok során elfogadott, 1954. évi X. törvény 6. § (2) bekezdés d) pontja tett említést, valamint ugyanezen törvény 22. paragrafusa írta elő, hogy a tanácsok kötelesek szociális állandó bizottságot létesíteni. A fenti szabályozásnál részletesebb rendelkezéseket tartalmazott a harmadik tanács törvény, az 1971. évi I. törvény, és annak végrehajtási rendelete, a 11/1971. (III.31.) kormányrendelet. Ez utóbbiak kiemelik, hogy léteznek „a lakosságot érintő egyéb szociális ellátások”. A helyi jellegű szociális ellátásokért a községi tanácsok feleltek. A nagyobb községek és a nagyközségek a körzeti jellegű feladatokban voltak illetékesek.

A városkörzeti szolgáltatásokat a városi tanácsok nyújtották, míg a szociális tervezés összehangolásáért a megyei tanácsok feleltek. Bár a harmadik tanács törvény elismerte a tanácsok önkormányzati jellegét, azok továbbra is az egységes államigazgatás részét képezték. Mindezek alapján a szociális ellátórendszer egy településcentrikus ellátórendszert képezett. A pénzügyekről szóló 1979. évi II. törvény viszont a tanácsok finanszírozásával egy többlépcsős, decentralizált modellt épített fel. Azaz: az állam megyénként meghatározta az egyes feladatok ellátására rendelkezésre álló működési és fejlesztési kereteket, majd a megyei tanács ezeket a kereteket lebontotta az egyes települési tanácsokra. Az egyes települések szolgáltatási rendszerének finanszírozása azon múlt, hogy a megyei tanács miként ítélte meg a települési-körzeti szociális szükségleteket, és milyen forrásokat rendelt azokhoz. A harmadik tanács törvény és a pénzügyekről szóló 1979. évi II. törvény említette a szociális feladatokat, de az 1970-es és 1980-as években nem volt egységes törvényi szintű szabályozás a szociális szolgáltatások köréről. Az 1980-as években – rendeleti szinten – kezdtek szaporodni a személyes jellegű szociális ellátásokat szabályozó rendelkezések, amelyek nyomán elkezdett körvonalazódni a szolgáltatási rendszer. Az 1990. évi rendszerváltás átalakította a magyar helyi-területi igazgatás rendszerét. Az 1990. évi LXV. törvény (Ötv.) az államigazgatási és az önkormányzati igazgatás alrendszerére épülő közigazgatási rendszert hozott létre. Az Ötv. látszólag nem hozott jelentős változást akkor, amikor a szociális és egészségügyi alapellátásokat a települési önkormányzatok kötelező feladataként, míg a szociális szakellátásokat a megyei, megyei jogú városi és a fővárosi önkormányzatok kötelező feladataként határozta meg. Ezzel gyakorlatilag a tanácsrendszer szabályozását vette át (Hoffmann 2011, 43–44).

A szociális védelem megszervezéséért (a szociálpolitikai kerekasztal létrehozásával, illetve a szolgáltatástervezési koncepció eszközeivel) adott területen elsődlegesen a települési és megyei önkormányzat volt felelős. Majd a 2000-es évek közepétől a szakellátás, valamint a pályázati úton finanszírozott szolgáltatások esetében az állami felelősségvállalás erősödése figyelhető meg.¹

A magyarországi szociális szolgáltatások kiépülése az 1990-es, rendszerváltás utáni évekre tehető.

Nevesítésük az 1993. évi III. törvény (továbbiakban Sztv.) a szociális ellátásokról és szociális szolgáltatásokról történt. Fontos nyomatékossítani (fentebb írottakra való tekintettel), hogy egyes szolgáltatástípusok már a törvény megjelenése előtt is léteztek, ugyanakkor nem biztosítottak országos lefedettséget. Az 1990-es éveket Krémer Balázs megfogalmazása szerint (Krémer 2009, 151) a szociálpolitika intézményesülési időszakának tekinthetjük.

Az Sztv.-ben nevesített, idősellátást érintő szociális szolgáltatások az alábbiak:

- étkeztetés
- házi segítségnyújtás
- nappali ellátást nyújtó intézmény: idősök klubja
- átmeneti elhelyezést nyújtó intézmény: időskorúak gondozóháza
- ápolást-gondozást nyújtó intézmény: idősök otthona.

Később az alapszolgáltatások köre kibővült a falugondnoki és tanyagondnoki szolgáltatással, valamint a jelzőrendszeres házi segítségnyújtással.

Az egyes alap- és szakosított ellátási formák

Alapszolgáltatások

Falugondnoki és tanyagondnoki szolgáltatás

A falugondnoki, illetve tanyagondnoki szolgáltatás célja az aprófalvak és a külterületi vagy egyéb belterületi, valamint a tanyasi lakott helyek intézményhiányból eredő hátrányainak enyhítése, az alapvető szükségletek kielégítését segítő szolgáltatásokhoz, közszolgáltatáshoz, valamint egyes alapszolgáltatásokhoz való hozzájutás biztosítása, továbbá az egyéni, közösségi szintű szükségletek teljesítésének segítése.

A szolgáltatás hatszáz lakosnál kisebb településen működtethető. Amennyiben a fa-

lugondnoki szolgáltatás létesítését követően a település lakosság száma tíz százalékot meg nem haladó mértékben emelkedik hatszáz lakos fölé, a szolgáltatás tovább működtethető. A tanyagondnoki szolgáltatás legalább hetven és legfeljebb négyszáz lakosság számú – külön jogszabályban meghatározott – külterületi vagy egyéb belterületi lakott helyen működtethető. Amennyiben a helyi sajátosságok alapján a tanyagondnoki szolgáltatás több tanyagondnok közreműködésével valósítható meg, a tanyagondnokok által ellátandó körzetek határait – figyelemmel a lakosság szám-korlátra – a fenntartó települési önkormányzat rendeletében határozza meg azzal, hogy új tanyagondnoki szolgáltatás négyszáz lakos fölött szervezhető. Amennyiben a tanyagondnoki szolgáltatás létesítését követően a külterületi vagy egyéb belterületi lakott hely lakosság száma tíz százalékot meg nem haladó mértékben emelkedik négyszáz lakos fölé, a szolgáltatás tovább működtethető.

Étkeztetés

Az étkeztetés keretében azoknak a szociálisan rászorultaknak a legalább napi egyszeri meleg étkezéséről kell gondoskodni, akik azt önmaguk, illetve eltartottaik részére tartósan vagy átmeneti jelleggel nem képesek biztosítani, különösen: koruk, egészségi állapotuk, fogyatékoságuk, pszichiátriai betegségeik, szenvedélybetegségeik vagy hajléktalanságuk miatt.

Házi segítségnyújtás

A házi segítségnyújtást minden településen a szolgáltatást igénybe vevő személy saját lakókörnyezetében kötelező biztosítani, lakosság számától függetlenül. A szociális törvény szerint az alapvető gondozást és az alapápolás körébe tartozó feladatokat foglalja magában. Ezen kívül segítséget nyújt az önálló életvitel fenntartásában, az ellátott és lakókörnyezete higiéniai körülményeinek megtartásában, valamint prevenciós szerepet tölt be a veszélyhelyzetek kialakulásának megelőzésében, azok elhárításában való segítségnyújtással. A szolgáltatás ma elsősorban időskorú személyek ellátását biztosítja. A házi segítségnyújtást a megállapított napi gondozási szükségletnek megfelelő időtartamban, de legfeljebb napi 4 órában kell biztosítani. A szolgáltatás térítésköteles, de a térítés mértékét személyre szabottan állapítják meg.

Jelzőrendszeres házi segítségnyújtás

A jelzőrendszeres házi segítségnyújtás a saját otthonukban élő, egészségi állapotuk és szociális helyzetük miatt rászoruló, a segélyhívó készülék megfelelő használatára képes időszerű vagy fogyatékkal élő személyek, illetve pszichiátriai betegek részére az önálló életvitel fenntartása mellett felmerülő krízishelyzetek elhárítása céljából nyújtott ellátás.

A szolgáltatás keretében biztosítani kell: az ellátott személy segélyhívása esetén az ügyeletes gondozónak a helyszínen történő haladéktalan megjelenését, a segélyhívás okául szolgáló probléma megoldása érdekében indokolt azonnali intézkedések megtételét, szükség esetén további egészségügyi vagy szociális ellátás kezdeményezését. A jelzőrendszeres házi segítségnyújtás biztosítása állami feladat.

Időskorúak nappali ellátása

Többek között az idős koruk miatt szociális és mentális támogatásra szoruló, önmaguk ellátására részben képes személyeknek biztosít lehetőséget a napközbeni tartózkodásra, társas kapcsolatokra,

valamint az alapvető higiéniai szükségleteik kielégítésére. A szolgáltatások körébe tartozik többek között a szabadidős programok szervezése, szükség szerint az egészségügyi alapellátáshoz és a szakellátásokhoz való hozzájutás segítése, közreműködés hivatalos ügyek intézésében, munkavégzés szervezése, életvitelre vonatkozó tanácsadás, életvezetés segítése. Ha az életkoruk, egészségi állapotuk, valamint szociális helyzetük miatt a rászorult személyekről az alapszolgáltatások keretében nem lehet gondoskodni, a rászorultakat megfelelő szakosított ellátási formában kell gondozni.

Szakosított ellátási formák

A szakosított ellátások a bentlakásos intézményrendszer tagjait ölelik fel. Két alaptípust különböztetjük meg a bentlakásos intézményeknek: az átmeneti elhelyezést nyújtó intézményeket, amelyek körébe tartozik az időskorúak gondozóháza, illetve az ápolást-gondozást nyújtó, azaz tartós bentlakást biztosító intézményeket. Ebbe a körbe tartozik az idősek otthona.

Átmeneti elhelyezést nyújtó intézmény

Az átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények – a hajléktalanok éjjeli menedékhelye és átmeneti szállása kivételével – ideiglenes jelleggel legfeljebb egyévi időtartamra teljes körű ellátást biztosítanak.

Az átmeneti elhelyezés különös méltánylist érdemlő esetben, orvosi szakvélemény alapján további egy évvel meghosszabbítható.

Az átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények körébe tartozik az időskorúak gondozóháza (idősek átmeneti ellátása).

Ebbe az intézménytípusba olyan időskorúak, valamint azok a 18. életévüket betöltött beteg személyek vehetők fel, akik önmagukról betegségük miatt vagy más okból otthonukban időlegesen nem képesek gondoskodni. Az ellátást az intézményvezetőnél írásban kell kérelmezni. A szolgáltatás térítésköteles, a térítés mértékét személyre szabottan állapítják meg.

Ápolást, gondozást nyújtó, tartós bentlakást biztosító intézmények

Ebbe az intézménytípusba az önmaguk ellátására nem, vagy csak folyamatos segítséggel képes személyek kerülhetnek be. Az ápolást, gondozást nyújtó intézmények kötelesek gondoskodni a bentlakók napi legalább háromszori étkeztetéséről, szükség szerint ruházattal, illetve textíliával való ellátásáról, mentális gondozásáról, a külön jogszabályban meghatározott egészségügyi ellátásáról, valamint lakhatásáról (a továbbiakban: teljes körű ellátásáról), amennyiben ellátásuk más módon nem oldható meg. Az intézmény feladata a komplex gondozási tevékenység biztosítása, ez folyamatos, 24 órás szolgálatot jelent. Külön gondozási egységben vagy csoportban látják el a demencia körébe tartozó középsúlyos vagy súlyos kórképpel rendelkező személyeket.

Ápolást, gondozást nyújtó intézmény többek között az idősek otthona. Itt meghatározott, napi 4 órát meghaladó, vagy a jogszabályban meghatározott egyéb körülményeken alapuló gondozási szükséglettel rendelkező, de rendszeres fekvőbeteg-gyógyintézeti kezelést nem igénylő, a rá irányadó öregsegi nyugdíjkorhatárt betöltött személy látható el. Az időotthoni ellátás iránti kérelem alapján az intézményvezető végzi el az ellátást igénylő gondozási szükségletének vizsgálatát. Beutaló határozat esetében a vizsgálatot a beutaló szerv kezdeményezi a határozat hozatalát

megelőzően az intézményvezetőnél. Az Sztv.-ben meghatározott intézménytípusok által biztosított szolgáltatás megszervezhető önálló, illetve integrált szervezeti formában is.

A szervezeti integráció megvalósulhat több ellátástípus egy intézmény keretein belül történő biztosításával, illetve alap, nappali, bentlakásos intézményi formák egymásra épülésével. A bentlakásos intézményi szolgáltatás megszervezése az alábbi formákban történhet:

- egy ellátotti csoport részére azonos gondozási feladatok ellátása (tisza profilú intézmény)
- több intézménytípus szolgáltatásainak biztosítása részleg kialakításával (részleg)
- több intézménytípus egy bentlakásos intézményben történő megszervezése, kialakítása (vegyes profilú intézmény)
- több intézménytípus különálló szervezeti egységekben történő megszervezése (integrált intézmény).

Az Sztv. pontosan meghatározza, hogy mely ellátási formákat mikorra kell létrehozni. A jogszabály első változata 1997. december 31-ét jelölte meg a szolgáltatások létrehozásának határidejeként. Miután világossá vált, hogy határidőre nem jönnek létre a szolgáltatások, 1995-ben egy módosítás során a jogszabályalkotó kitolta a határidőt 1999. december 31-re. Az új határidő lejártá előtt az Állami Számvevőszék megvizsgálta a települési önkormányzatok szociális szolgáltatásainak helyzetét. Az 1998-ban készített jelentés (ÁSZ 0015) megállapította, hogy nemhogy új szolgáltatások nem jöttek létre, de az örökölt struktúra sem egészült ki országos lefedettségű hálózattá (Bugarszky 2004, 101).

„Az Sztv.-t sokszor és sokan bírálták az intézményrendszer kialakítása miatt, de összességében azt lehet kiemelni, hogy megalkotásának időszakában rendkívül előremutató volt, ugyanis az Ötv. adta korrekciós lehetőségeket megkísérelte beépíteni a szabályozásba. (...) Az Sztv. volt az első olyan törvény, amely a kötelező feladatok telepítése során következetesen érvényesítette a differenciált hatáskör telepítés elvét. (...) Az Sztv. egyik legfontosabb újítása az volt, hogy szakított a szociális ellátások biztosításának állami monopóliumával, és a szakmai feltételeknek megfelelő nem állami (for-profit és nonprofit), valamint egyházi fenntartású szolgáltatók is megkezdheték működésüket.” (Hoffmann 2011, 48)

A szociális és jóléti intézményi szolgáltatások tekintetében egy sajátos utat lehet feltérképezni. A rendszerváltás utáni időszak elején ez a terület alig kapott forrást, hiszen nem vagy alig voltak intézmények. A szociális törvény megalkotását követően a GDP-n belüli arány majdnem elérte a 3%-ot, 1994-től azonban ez visszaesett 1% körüli értékre, és – leszámítva a 2006-os évet, amikor újabb rövid idejű bővülést tapasztalhattunk – azóta is ezen a szinten áll.

A bentlakásos intézményi ellátás helyzete Magyarországon

Amikor az idős ember számára az önálló éltetése fenntartása saját lakókörnyezetében sem családi segítséggel, sem pedig az alapszolgáltatási formák egyes formáinak [falu-, illetve tanyagondnoki szolgálat, étkeztetés, házi segítségnyújtás, jelzőrendszeres házi segítségnyújtás, nappali intézmény (idősek klubja)] igénybevételével nem biztosítható, akkor válik szükségessé az idős személy bentlakásos intézményben történő elhelyezése.

Az engedélyezett férőhelyek száma 850 intézményben 57 017 férőhely (2011. július) – beleértve az időskoriak bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó intézményeit, valamint a szállást biztosító idősok nappali intézményeit. A férőhelykihasználtság 96,3%-os, a lakók mintegy 8%-a 65 év alatti. A tartós bentlakást nyújtó intézmények közül több olyan van, ami nem tiszta profilú (...) (Dr. Egervári Ágnes – Czibere Károly – Panker Mihály 2011, 21).

Ma Magyarországon az idősellátás két terület: az egészségügy és a szociális ellátórendszer kompetenciájába tartozik. A hatályos szabályozásban nagyon sok a két szféra közötti átfedés, párhuzamosság. A tartalmilag hasonló ápolási, gondozási feladatok jelenleg két eltérő ágazati logikába ágyazottan, minimumfeltételek, protokollok, hozzáférési rend és finanszírozási filozófia szerint valósulnak meg.

Az időseket gondozó intézmények sajátosságai

- Az intézmények többsége (ma már) állami (korábban önkormányzati) fenntartásban működik, emellett jelen vannak az egyházi, nonprofit és vállalkozási jellegű intézmények is (Czibere 2013).
- A meglévő intézmények vegyes profilúak, az

idősekkel együtt megtalálhatók a szenvedélybeteg és pszichiátriai betegek is.

- Az intézmények többsége nagyméretű.
- Az otthonok finanszírozása a normatív állami finanszírozáson, a lakók által fizetett térítési díjon és fenntartói támogatáson alapul.
- Az épületek többsége nem felel meg a korszerű ellátás követelményeinek.
- Az intézményekben meglévő technikai felszereltség általában elmarad az európai normától.
- Az ápolási, gondozási tevékenységek fizikailag aránytalanul nagy terhet rónak a dolgozókra.
- Az intézmények vezetői általában szakmailag jól felkészültek, de nem mindig rendelkeznek a korszerű menedzsmenttechnikák ismeretével.

A következő állítással mélyen egyetértünk: „Az idősellátás jövőbeni struktúrája igen nehezen jelezhető előre, elsősorban azért, mert a társadalompolitika valamennyi olyan eleme, amely az időskori biztonság erősítését célozza (pl. nyugdíj, ápolás, gondozás stb.) erősen kitétt a politikának” (Dr. Egervári Ágnes – Czibere Károly – Panker Mihály 2011, 25). Az idézett tanulmány azonban az alábbiakat prognosztizálja:

- az idősellátás szociális jellege jelentősen gyengül, és benne az ápolási és szakápolási tevékenység fölerősödik;
- eltolódik a hangsúly az egészségügyi szolgáltatások felé, miközben az intézmények dolgozói szakmailag, illetve képzettségüket tekintve nincsenek felkészülve a feladat szakszerű és maradéktalan ellátására;
- a tárgyi feltételek sem adóttak a feladathoz;
- a munkaköri előírások sem engedik meg bizonyos egészségügyi feladatok elvégzését;
- a szociális, illetve gondozási tevékenység fentiek miatt háttérbe szorul.

A tanulmányban foglaltak szerint mindebből az következik, hogy a fejlesztési forrásokat a mostani gyengébb minőségű férőhelyek kiváltására, felújítására kell fordítani, és a magántőke újbóli visszaengedésével szükséges a következő 40 év alatt mintegy 20 000 új ágyat létrehozni úgy, hogy ezen többletférőhelynek a szolgáltatásstruktúrába való beépülése alapvetően 2035 körül kezdődjön el, hiszen akkoriban gyorsul majd fel az idősok részarányának emelkedése. Az ellátórendszer tulajdonosi szerkezete és finanszírozása is várhatóan változni fog. Ez utóbbi első lépésben a gondozási rászorultság mértékében differenciálódik. Második lépésben az önállósítási képességi hiányok mér-

tékéből és számosságából következően szolgáltatáscsomagok hozzárendelése történik a klienshez. Ekkor már nem a kliens után jár a finanszírozás, hanem a szolgáltatáscsomag után. Változik a szakember-követelmény, hisz ettől kezdve nincs értelme férőhelyre megadni a szakmai létszámot, hanem a gondozási rászorultsághoz rendelt szolgáltatáscsomagok megvalósításához kell keresni szakmai tudással, jártassággal, illetve tapasztalattal bíró munkacserét.

Igények, kihívások az idősügy, idősopolitika területén

Részemről mindazok megváltoztatása, melyeket fentebb problémának említettem. Udvari Andrea pedig az alábbiakban foglalja össze (Udvari 2013).

- Az idősödés nem önmagában véve problematikus, hanem abból a szempontból, hogy sem a gazdaság, sem a társadalmi ellátórendszerek nem készültek fel átfogó reformokra az ellátórendszerek fenntarthatósága érdekében.
- A nyugdíjak, szociális és egészségügyi kiadások egyre nagyobb terhei a társadalomnak.
- A demográfiai változások és az individualizációs folyamatok azt is jelentik, hogy a családok egyre kevésbé töltik be a természetes védőháló szerepét, a gondozási funkciókat, ami az intézményes ellátások arányának és jelentőségének növekedését eredményezi. (A család instabilitása, válások, eltérő értékrend, a munka világának az átalakulása – preferált az egyedülálló munkavállaló, külföldi munka, stb. –, növekvő munkanélküliség).
- Munkanélküliség.
- A nyugdíjrendszer átalakítása válik szükségessé: nyugdíjkorhatárok felemelése és a járulékok növelése, az öngondoskodás előtérbe helyezése. Az öngondoskodó nyugdíjrendszernek nálunk nincsenek hagyományai, feltételei, félo, hogy konzerválná a meglévő társadalmi különbségeket.
- Veszélyeztetni a társadalmi szolidaritás fenntarthatóságát: a fiatalabb generációk úgy tekintenek a nyugdíjasokra, mint kiváltságos csoportra, akik a legtöbb hasznot húzzák a szociális költségvetésből, ellátórendszerből. A fiatalok közül és a gyermekes családokból kerülnek ki az új szegények, így elsősorban őket kellene támogatni, amit azonban az idősök számára nyújtott, egyre növekvő kiadások nem tesznek lehetővé.

- Az időskorral kapcsolatos szemléletváltásra van szükség. A Nemzeti Időügyi Stratégia (NIS) társadalomképének alapja, hogy minden korcsoportnak megfelelő esélye legyen teljes értékű aktív és méltó életre, az élet utolsó szakaszának humánus befejezésére.

Javaslataim az idősellátás, idős gondozás területére vonatkozóan

- Professzionizmus: kormányzati szinteken. Gondolok itt arra, hogy adott államtitkárságokban olyan szakemberek is tevékenykedjenek, akik maguk is dolgoztak az általuk képviselt területen, így tapasztalattal bírnak, képesek a valós szükségletek, problémák megfogalmazására.
- Nemzetközi véráramlatba való bekapcsolódás.
- Európai Unióra való „építés”, EU-tagsággal járó előnyök maximális kiaknázása (elsősorban pályázati források tekintetében).
- Európai uniós forrásoknak a szükségletekre reagáló felhasználása.
- Közös (kormányzati nyelven: „nemzeti”) felkészülés az előregedő társadalom problémáinak kezelésére.
- Közös gondozási módszerek kidolgozása (mely részben már megtörtént, és ennél fogva itt meg kell említenem az idősök bentlakásos ellátásának működését segíteni hivatott szociális szttenderdeket) (Dr. Egervári Ágnes – Czibere Károly – Panker Mihály 2011, 33–119), és ami még fontosabb: alkalmazásuk (!) az idősöket gondozó intézményekben.
- Szociális szakképzési rendszer kompetencia alapú fejlesztése.
- Szociális bentlakásos intézmények modernizációja, korszerűsítése (felújítások).
- Megfelelő ápolói létszámfeltételek megteremtése (a folyamatos létszámleépítések helyett).
- Idősellátásban dolgozók anyagi megbecsülése (a szociális területen dolgozók szakmai életpálya-modelljének szükségét a Nemzeti Szociálpolitikai Konceptió 2011–2020 is elismeri, 54.o.).
- Idősellátásban dolgozók erkölcsi megbecsülése, támogatása (szupervízió – nem csak elméletben).
- Rugalmas (családbarát) foglalkoztatási modellek.
- Nagyobb szociális intézmények esetében intézményi óvoda, bölcsőde.
- Szakmai fejlődési lehetőség.

- Jobbiztonság a munkavállalók részére (a folyamatosan változó jogszabályi környezet helyett).
- Önkéntesség szerepének felértékelése (ösztönzés, szemléltetés, DE ez csak akkor lehetséges, ha van az embereknek olyan munkájuk, amelyből napi megélhetésüket biztosítani tudják, családjukat ellátni képesek, vagyis ha egyfajta „biztonságos” létminimum biztosított).
- Szakmai szervezetek tényleges együttműködése.
- Rendszerek (pl. kórházak, idősok otthonai) közötti hatékonyabb kommunikáció.
- Ellátórendszerek (elsősorban az egészségügy és a szociális terület) párhuzamosságainak megszüntetése.
- Intézményekben élő idős személyek szemléléséből: méltóság, lehető legnagyobb fokú önállóság biztosítása, megbecsülés, professzionalizmus, szeretetteljes légkör biztosítása.

Udvari Andrea némileg más szempontokat figyelembe véve az alábbi irányvonalakat emeli ki az idősgondozás, idősellátás területén, melyeket magam is fontosnak és szükségszerűnek érzek:

- A jövőben felértékelődik az öngondoskodás elve az időskorúak jövedelembiztonsága szempontjából.
- Fontos, hogy az időskorú állampolgárok számára – településtípustól függetlenül – ugyanazok az ellátások egyénre szabottan és adekvát módon a számukra elvárt színvonalon és tartalommal legyenek elérhetőek.
- Az elérhető szolgáltatásokat és a szükségleteket összhangba kell állítani, azaz az idős emberek számára oly módon kell biztosítani a szolgáltatásokhoz való hozzáférést, hogy azok leginkább igazodjanak a saját szükségleteikhez.
- A kirekesztődés megakadályozása érdekében a társadalmi befogadást segítő integrált szolgáltatásokat és programokat fejleszteni szükséges, és a működési feltételeket biztosítani kell hozzá.
- Pontos információkkal kell segíteni az időseket, hogy tudatosan választhassanak a különböző igényeket kielégítő lakhatási, ellátási formák között, beleértve a piaci alapon nyújtott szolgáltatásokat is. Számukra minőségi szempontok alapján ismereteket kell nyújtani a szolgáltatások biztonságáról, megbízhatóságáról, valamint hozzáférhetőségéről.
- Az időskorúak mentális és fizikai egészségének megőrzését, valamint a gyógyítást is az egyéni szükségletekhez kell igazítani.

- Olyan integrált ellátási formákat kell kialakítani és fejleszteni, amelyek lehetővé teszik azt, hogy az idős ember a saját lakókörnyezetében vegye igénybe az ellátást (erre jó példaként szolgál a házi segítségnyújtás és a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás), de több ilyen jellegű szolgáltatásra lenne szükség.
- Szükség lenne a geriátriai ellátórendszer és a demens betegek ellátásának fejlesztésére.
- Az élethosszig tartó tanulás elvét követve és szem előtt tartva életkor-specifikus oktatási és továbbképző programokat kell indítani.
- A magyarországi időspolitika egyik legfontosabb megoldandó kérdése az időskorúak diszkriminációjának megszüntetése, és esélyegyenlőségének megteremtése. Fel kell lépni az idősebb munkavállalókat érintő életkori diszkrimináció ellen.
- Fokozni kell az idősök családban végzett munkájának, valamint önkéntes munkájának társadalmi elismerését is. Támogatni kell az aktív közösségi életet, a bekapcsolódást a közösségi részvételbe, az aktív állampolgári létet.
- Fejleszteni kell az aktív életkortervezést (age management) a munkaerőpiacon, azzal a céllal, hogy megelőzzük az életkor gátló tényezővé válását.
- Meg kell őrizni az idős dolgozók kapcsolatát a munkaerőpiaccal, hogy ne veszítsék el a munkaképességüket.
- Ösztönözni kell a rugalmas nyugdíjba vonulást, hogy eltűnjön a merev határ a munkavállalás és a nyugdíjba vonulás ideje között.
- Segíteni kell a közegészségügyet az élet minden aspektusában és minden korcsoportban, különösen az aktivitás megtartásában, amely a fizikai és mentális egészség forrása.
- Javítani kell az elesettek hozzáférést a szociális támogatásokhoz, hogy képesek legyenek irányítani az életüket, és a családjuk ne legyen túlterhelve.
- Biztosítani kell, hogy a szociális ellátás minőségi ellátás legyen, és ne korlátozódjon a pénzbeli minimumtámogatásra.

Fentebb megfogalmazott javaslatokat az Időügyi Nemzeti Stratégia az alábbi „jövőképpel” egészíti ki:

- A születéskor várható élettartam közelítése az európai uniós átlaghoz.
- A társadalmi integráció erősítése.
- Az idősödési folyamat „menedzsméntjének” elterjesztése már fiatalokkorban.

- A társadalmi szemléletváltás az idősödés mind gazdasági, mind társadalmi megítélését és megélését illetően.

Összefoglalva, „a »hazai szociálpolitika paradigmaváltsa« (Iván, 2013,12): vadonatúj kérdésekre kell új válaszokat adni, gyorsan, megfelelően, esélyközelítéssel, a megmaradt jó néhány szabályozó, rendeleti feltétel mellett. Ugyanakkor fenn kell tartani az ügyfél és rászoruló személyes önállóságát, erkölcsi méltóságát, jobbra kell tenni életfeltételeit, társadalmi bevontságát, adaptációját, kapcsolatrendszerét, és annak működtetését, rehabilitálását, megelőző esélyszükségeit és igényeit, valamint a megelőzés módozatait.”

A személyes jellegű szociális szolgáltatásoknak az egyes országok igazgatási rendszereiben elfoglalt helyzetét több szempont alapján határozhatjuk meg. Az első szempontot az adott állam szociális rendszerének az általános modellje jelenti, a második a közigazgatási működése, a harmadik pedig a területbeosztása. Esping-Andersen három főbb modellt különböztet ki:

- 1) Az univerzális ellátásokat nyújtó skandináv rendszerben a hangsúly az állami pilléren van. Az állam az univerzális ellátásokkal arra törekszik, hogy az egyént minél tovább a munkaerőpiacon tartsa. Fontos szerepe van az adórendszerből finanszírozott, univerzális jellegű személyes szociális szolgáltatásoknak, amelyek ellátásában az önkormányzatok játszanak központi szerepet.
- 2) A liberális jóléti modell jellemzője, hogy aktívan támogatják a piaci megoldásokat, illetve hogy a szociális juttatások és szolgáltatások terén az állam szerepe reziduális. A szolgáltatási rendszer működtetésében jelentős szerepe van az önkormányzati szociálpolitikának.
- 3) Az európai (kontinentális) jóléti modellbe a legrosszabb európai állam, így Magyarország is besorolható. Erre az jellemző, hogy erőteljes a társadalombiztosítás dominanciája, és a szolgáltatások megszervezéséért a helyi önkormányzatok felelősek (Hoffmann 2011, 31).

Összegzés

Az elmúlt időszakban a magyarországi időseket ellátó szociális ellátórendszer jelentős változásokon ment keresztül.

- Fontos kiemelni az intézmények évről-évre csökkenő, illetve stagnáló költségvetési finanszírozását (ami nem ritkán az intézmények, szolgáltatá-

sok fenntartóváltását teszi szükségessé, de erről a későbbiekben még részletesen írok).

- Az intézményekbe egyre rosszabb egészségi állapotban kerülnek be az idős emberek, akik mindjobban szakápolási ellátására szorulnak. Ehhez a megnövekedett szükséglethez azonban az intézmények sem a szakmai létszámfeltételek, sem pedig (szak)tudásuk tekintetében nem felelnek meg.
- A települések egyes szociális szolgáltatásokkal való lefedettsége országos szinten még mindig nagy egyenlőtlenségeket hordoz (nem biztosított az egyenlő esélyű hozzáférés elve).
- A folyamatosan változó jogszabályi környezet leginkább követhetlenséget, semmint következetességet jelent.
- Nincs egységes idősügyi törvény, holott arra nagy szükség lenne.
- Hiányzik az idősügy rendszerbe foglalt kommunikációja.
- Az Európai Unió tevékenységeiben nem elég erőteljes az idősök képviselése, leszámítva a tevékeny idősödés 2012. évét.
- Az idősellátás szakmai sztenderdjei gondos alaposággal elkészültek, de kerülnek-e ezek valaha is intézményi szinten alkalmazásra?

Korábbi munkám révén a Baranya Megyei Önkormányzat Kastélypark Módszertani Otthona által végzett szociális szolgáltatások és intézmények ellenőrzése kapcsán pontos képet kaptunk a nyújtott szolgáltatás minőségéről, illetve hiányosságairól.

A módszertani osztály tagjaként részt vettem Baranya Megye Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálatában 2006-ban, 2008-ban és 2010-ben. Feladatom volt az idősök helyzetével foglalkozó részek aktualizálása (alapellátás, szakellátás, fejlesztési irányok meghatározása).

2010 áprilisában az alábbi – időseket ellátó intézményrendszerre vonatkozó – észrevételeket és fejlesztési irányokat emeltem ki és továbbítottam a Baranya Megyei Önkormányzat felé:

- A szociális és egészségügyi rendszer párhuzamos működése azt eredményezi, hogy a tartalmilag hasonló ápolási feladatok jelenleg két eltérő ágazati logikába ágyazottan, eltérő minimumfeltételek, protokollok, beutalási rend és finanszírozási forma alapján valósulnak meg.
- A kormányzati törekvések ellenére is az intézményi oldalon hiányoznak az átmeneti és vegyes ellátást nyújtó szervezeti formák. Az otthonápolás és

az otthoni szakápolás iránti szükségletek felmérése nem történt meg, az orvos által elrendelt otthoni szakápoláshoz való hozzáférés esetleges vidéken és a tízezer lélekszám alatti településeken.

- Az idősök intézményi ellátására vonatkozó hazai adatok alapján megállapítható, hogy az elmúlt években a tartós ápolásra igénybe vehető férőhelyek összesített száma az egészségügyi és a szociális ágazatban nem növekedett olyan mértékben, mint amilyen mértékben növekedtek a szükségletek.
- Az ellátórendszer kapacitása a hatékony működtetéshez túl nagy, területileg széttagolt.
- Az egyes intézmények közötti kapcsolat a betegút-szervezéssel kapcsolatban torz érdekeltiségektől terhes.

Fentiekre tekintettel elengedhetetlen:

- Az akadálymentes környezet teljes körű megteremtése az intézményekben.
- Komplex és integrált, átmeneti és vegyes szolgáltatások ellátásainak átalakítása, fejlesztése.
- Szükséges megszervezni a demens és Alzheimer-betegek számára a megfelelő szakosított ellátást és a hozzátartozók támogatását.
- Nagyobb anyagi és társadalmi elismertség biztosítása a szociális szolgáltatások területén dolgozó szakemberek számára.
- Ápolók létszámának – jogszabályban rögzített – „hozzá igazítása” a megnövekedett ápolási szükséglettel rendelkező idősök kielégítő színvonalú, biztonságos ellátásához.

Tanulmányom 1., illetve 2. részében megfogalmazottak ellensúlyaként nyomatékot kell azonban adnom annak, hogy Magyarország kormánya az új Alkotmányban a következőképpen szól az idősokról: „Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket” (XV. cikk 5. bek.). Ugyanakkor az Alkotmány XVI. cikkének (4.) bekezdése az idősökkel kapcsolatos jövőbeli feladatok ellátását az alábbiakra redukálja:

(A szülők mellett, hogy kiskorú gyerekeikről kötelesek gondoskodni...)

„A nagykorú gyermekek kötelesek nászoruló szüleikről gondoskodni.”

Úgy vélem, ebben a mondatban benne rejlik a kormány jövőbeli „időspolitikája”.

Irodalom

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról [Letöltés: 2014. 03.10.]

81/2009. (X.2.) OGY határozat az Időügyi Nemzeti Stratégiáról

Bugarszky Zsolt: A szociális szolgáltatások újjászülése Magyarországon. *Ésély*, 2004/4. 100–110. o.

Czibere Károly: *Jogszabályok és valóság 1993–2013. 20. évi*. Hogy is van ez? IX. Országos Szociális Szakmai Konferencia Keszthely, 2013. november 7. Forrás: <http://www.szozsak.hu/index.php?page=menupont&oldal=35&nyelv=hu> [Letöltés: 2014. 03.17.]
Forrás: http://www.esely.org/kiadvanyok/1998_5/idoskoruak_bentlakasos.pdf [Letöltés: 2014. 02. 10.]

Hoffman István: A helyi önkormányzatok szerepe a személyes jellegű szociális szolgáltatások megszervezésében. *Ésély*, 2011/6. pp: 35–63. o.

http://baranya.hu/doksik/content/fejlesztési_koncepcio/sztk/koncepcio_2010.pdf

Iván László: Gondolatok az idősödés szemléletű szociálpolitikáról Magyarországon. *KAPOCS*, 2013. XII. évfolyam 1. szám. 10–17. o.

Szalai József: az Időskoriak bentlakásos ellátása – gondolatok a nyugat-európai tapasztalatok rükrében. *Ésély*, 1998. kk. 5.

Területi Szakértői Csoport: *Bentlakásos Időseklátás*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. TÁMOP 5.4.1. Szakértők: Dr. Egervári Ágnes, Czibere Károly, Panker Mihály. 2011.

Udvari Andrea: *Az időseklátás helyzete Magyarországon* (kutatási jelentés) 2013. Forrás: ncssz.hu/download.php?file_id=1676 [2014. február 11.]

Jegyzetek

- 1 2012-től recentralizáció: Megyei Intézményfenntartó Központok (MIK), 2013-tól recentralizáció: Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság (SZGYF) (Czibere 2013).

A nőtlen évek ára

A nők helyzetének közpolitikai elemzése 1989–2013

Szerkesztette: Juhász Borbála

Magyar Női Érdekvédelem Szövetség, 2014

A tanulmánykötet áttekintést ad a nemek rendszerváltozás utáni helyzetéről. Feltárja azokat a mechanizmusokat, amelyek újratermelik a női hátrányokat a különféle társadalmi intézményrendszerekben, s arra is rámutat, hogy ezek mennyire pazarlók.

A szerzők a hazai gendertudomány neves képviselői, a társadalmi nemi megközelítést alkalmazták saját diszciplinájukban (szociológia, politológia, közgazdaságtan stb.), s mind nők.

A magyar gendertudomány intézményesülése a szerzők szerint még gyermekcipőben jár, s a kötet reményük szerint segít megérteni, hogy a holisztikus megközelítést kínáló, a szakpolitikák genderalapú tanulmányozása mennyire szükséges feladat.

A tanulmányok számos fontos témakört érintenek:

- jó kormányzás és a nemek egyenlősége
- a politika gender-közgazdasági szempontból
- a többszörös diszkrimináció helye a magyar genderpolitikában
- többszörös diszkrimináció gender-költségvetési szempontból
- munkaerőpiac, foglalkoztatás, vállalkozónők
- a nők teljes értékű munkavállalásának akadályairól és esélyeiről
- a munkaerőpiac gender-költségvetési vonzatai
- az adózás genderhatásai
- a gyermekekre, idősekre és fogyatékossgal élőkre irányuló szociálpolitika genderkérdései
- a szociálpolitika gender-költségvetési vonzatai
- egészség és egészségügy női perspektívából
- az egészségügy gender-költségvetési vonzatai
- láthatatlan ügyek: a nők elleni erőszak és a prostitúció
- a nők elleni erőszak gender-költségvetési vonzatai.

Külön kiemeljük, hogy intézetünk kutató elemzője is a kötet szerzői közt szerepel: Gyarmati Andrea,

aki „A gyermekekre, idősekre és fogyatékossgal élőkre irányuló szociálpolitika genderkérdései” című tanulmány társszerzője.

A kötetet a szerzők azzal a reménnyel bocsájtják az olvasók rendelkezésére, hogy a demokrácia alapkérdéseit, az egyén és az állam viszonyát a különböző szakterületeken társadalmi nemi szempontból úgy elemzik és tesznek velük kapcsolatban hasznos javaslatokat, hogy elősegítsék az e téren mutatkozó demokráciadeficit csökkenését, és növeljék a probléma iránti érzékenységet.

Farkas Péter

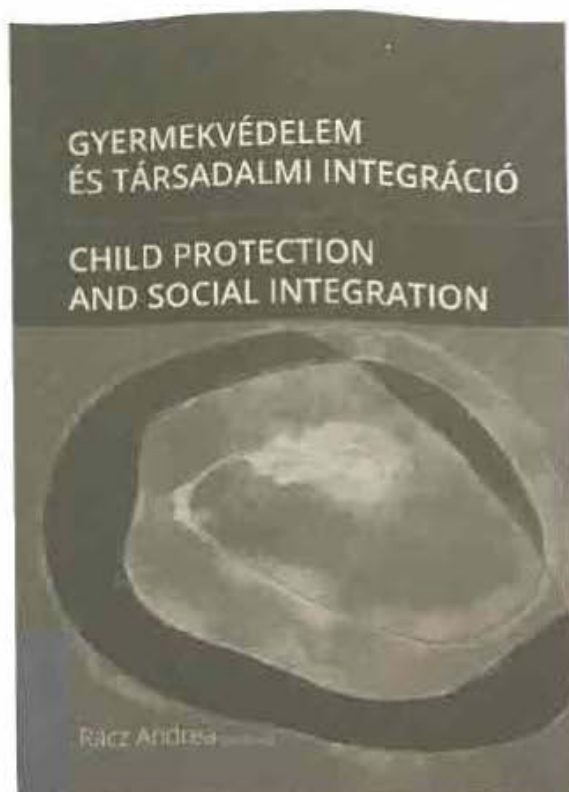
Gyermekvédelem és társadalmi integráció, Child Protection and Social Integration Kétnyelvű szöveggyűjtemény

Szerkesztette: Rácz Andrea
Validart Kft., Budapest 2014

A Kapocs folyóirat mindig is fontosnak tartotta, hogy olvasóközönségét megismertesse azokkal az eredményekkel, amelyek az NCSSZI-n kívüli, tágabb szakmai közösségekben történnek. Ezúttal egy friss fejleményről számolhatunk be: *Gyermekvédelem és társadalmi integráció* címmel egy újabb tanulmánykötet gazdagítja a család és gyermekvédelem iránt érdeklődőket, legyenek ők akár az intézményrendszer dolgozói, vagy akár a témával szakmai, tudományos érdeklődésből foglalkozó szakemberek.

A kötet szerzői ahhoz a szakmai közösséghez tartoznak, amelyik a Rubeus Egyesület körében már számos eredményről számolt be internetes honlapján. Az egyesület tagjai jórészt fiatal kutatók, akiknek érdeklődési területe főleg gyermekvédelmi orientáltságú, de kutatásaik mutatják, hogy a szűken vett gyermekvédelem mellett olyan rokon diszciplínák felé is figyelemmel fordulnak, mint a szociális munka, az ifjúság ügye – beleértve ebbe mind az egyetemi ifjúságot, mind pedig az akár ellenpólusnak is felfogható deviáns fiatalokat –, vagy akár az áldozatvédelem kérdéskörei.

Az egyesület aktuális kutató tevékenysége mellett már négy színvonalas tanulmánykötet közzétételével gazdagította honlapján a szakmailag érdeklődőket a Gyermekek- és ifjúságvédelmi tanulmányok című sorozatában. Nem ezekről a kötetekről szeretnénk most elsősorban beszámolni, de két szempont miatt is különösen fontos ezeket megemlíteni. Az egyik, hogy a csoport tanulmányköteteinek szerzőgárdájában számos korábbi vagy jelenleg is az NCSSZI-ben foglalkoztatott munkatárs található, előbbieik közé tartozik a kötetek

szerkesztője is, aki jelenleg a Debreceni Egyetemen oktatói és kutatói munkája mellett az internetes kiadványok jó néhány tanulmányának is önálló írója vagy társszerzője. A Kapocs szerkesztősége számára különösen öröndetes, hogy azok eredményeinek elismeréséről is számot adhat, akik ezt a lapot, valamint a folyóiratot kiadó intézet munkásságát is gazdagítják vagy gazdagították.

A másik szempont, amiért a Rubeus Egyesület tanulmánykötet-sorozatát említeni kell, hogy a most megjelent Gyermekvédelem és társadalmi integráció c. könyv e sorozat első két publikációjának változatlan, nyomtatásban megjelent kiadása. Nem meglepő tehát a fentiek után, hogy a kötet öt tanulmányából négy gyermekvédelmi témájú, ebből kettőt a szerkesztő önállóan írt, míg a másik kettő társszerzővel közös munka.

Az első gyermekvédelmi témájú tanulmány az idevágó kutatásokat tekinti át (Rácz Andrea: Gyermekvédelemben nevelkedettek helyzete a kutatások tükrében), a szerkesztő-szerző disszertációja alapján. A kutatások problémákra irányulnak, és a gyermekvédelem nem szűkölködik ezekben, noha különösen a gyermekvédelmi törvény megalkotása óta számos intézményes próbálkozás is történt ezek számának csökkentésére. A szakmai hiányosságokból a szerző után megemlíthetjük a jogszabályok értelmezését, a gyermekvédelmi fogalmak hiányosságait, vagy a szakemberek identitásával kapcsolatos gondokat. Emeljük ki a tanulmányban felsorolt problémák közül a nevelőcsaládok túlterheltségét, ami azért különösen aktuális, mert kormányzati elgondolások a korábbinál nagyobb szerepet szánnak a nevelőszülőknek.

A gyermekvédelmi rendszer problémái jelenítődnek meg abban is, hogy a szakellátásból kikerült gyermekek sokszor nem rendelkeznek olyan végzettséggel, képzettséggel, amely a társadalmi integrációjukat elősegítené (Hodosán Róza – Rácz Andrea: Szakiskolai lemorzsolódás gyermekvédelmi perspektívából). A szerzők szerint, akik két régió egy-egy megyéjében végeztek kutatást a gyermekvédelmi szakellátásban élő, középiskolába járó fiatalok tanulmányi helyzetével kapcsolatban, meglehetősen magas azoknak a fiataloknak az aránya, akik legalább egy tárgyból buknak az általános iskolában. A gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiataloknak a középiskolák, amelyek jórészt szakiskolák, nem igazán nyújtanak magas szintű tudást, felsőfokú tanulás igénye a vizsgálat során érzékelhetően nem is jelentkezett. A tanulmány érdeme, hogy a kérdőíves vizsgálat interjúkkal is kiegészül, amelyekből több szempontból is kiderül a családi háttér, a meglévő családi kapcsolatok fontossága a tanulmányi eredményekben.

Az előző tanulmányhoz hasonlóan ugyancsak a kismintás adatfelvétel és az interjúk készítése volt a módszere annak a kutatásnak is, amely a

fogyatékkal élők életútját vizsgálta (Csurgó Bernadett – Rácz Andrea: Fogyatékossgal élő fiatal felnőttek életútjának alakulása a gyermekvédelem árnyékában). A fogyatékkal élő fiatalok még nehezebb helyzetben vannak, mint az egészséges társaik, különösen, ha még emellett roma származásúak is; fokozottabban érvényesül náluk, hogy a jelenre koncentrált gyermekvédelmi rendszer nem készíti fel őket a jövőre. A tanult szakmák nem jelentenek számukra megfelelő képzettséget, legfőbb segítséget igazában nem az intézménytől várhatják, hanem inkább csak alkalmilag kapnak támogatást nevelőtől vagy nevelőszülőtől, és könnyebben válnak devianciák áldozatává is. A tanulmány számos javaslatot fogalmaz meg a fogyatékkal élő fiatalok helyzetének javítása érdekében, amelyekből kiemelhetjük az utógondozói munka fontosságát az intézmény elhagyása után is.

Az utógondozói ellátás és az utógondozás a témája a szerkesztő másik önállóan jegyzett tanulmányának is (Rácz Andrea: Gyermekszerpben tartott felnőttek). A két hasonló elnevezésű intézmény közti különbséget részletesen szabályozza a Gyermekvédelmi törvény, a lényeg közöttük abban van, hogy az utógondozói ellátásban részesülő benne marad a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében nagykorúságának elérése után is, legfeljebb 25 éves koráig, míg az utógondozott visszatér családjához, vagy önálló élelvertelt alakít ki, és a szakellátáson kívül kap még támogatást egy évig, de maximum 30. évének betöltéséig. A tanulmány angol nyelvű szakirodalomra támaszkodva alakít ki típusokat az így gondozott fiatalokkal kapcsolatosan, és 40 interjúra támaszkodva szembesíti a gyermekvédelmi rendszert azokkal a nem egyszer kemény kritikai megállapításokkal, amelyeket a gyermekvédelmi szakellátásban hosszú ideig részt vevő fiatal felnőttek fogalmaznak meg az intézményben szerzett tapasztalataik alapján. A hitelességet támasztja alá, hogy további 20 interjú is készült a gyermekvédelemben dolgozó szakemberekkel.

Szinte mindegyik említett tanulmányban megjelenik, hogy a család szerepe kiemelkedő hatású az egyén életútjára; a család és a nevelő intézmény jelentőségének mérlegelésével a kötet legelső tanulmánya foglalkozik (Szombathelyi Szilvia: Gondolatok a család modern értelmezéséhez). E mérlegelés eredménye nem is lehet más, mint hogy a család szükségképpen a legalapve-

több szocializációs szintér, amely pótolhatatlan a gyermek számára; még ha lehetnek is olyan helyzetek, amelyek a gyermek családtól való elválását szükségessé teszik, a gyermekotthoni intézményes háttér kevésbé segíti elő a gyermek önálló életvitelét. Ilyen helyzetekben a nevelőszülőség lehet az a családot pótló megoldás, ami a gyermek egyéniségét kibontakoztathatja, és azt a sikerességet biztosíthatja, amit voltaképpen a társadalmi integráció kifejezés is jelent.

A szerkesztői munkát dicséri, hogy a tanulmányok átgondoltan egymásra épülnek és részletesebben megvilágítják a címben jelzett kérdéskör egy-egy oldalát. A kötet szemléletét végig áthatja a családtól megfosztódott, állami gondozásba került gyermekek iránti felelősségvállalás és a megoldások keresése annak érdekében, hogy a címben szereplő társadalmi integráció valódi esélyt jelentsen azok számára, akik a vér szerinti családból kikerülve a gyermekvédelmi szakellátás intézményrendszerében kényszerülnek élni. A munka által az érdeklődő bepillantást kap a gyermekvédelmi rendszer meglehetősen zárt világába, részben a jó szándékú nevelők segítőkészségébe, de az intézményrendszer eszköztelenségébe, diszfunkcionalitásaiba is, aminek következtében a gyermekvédelemből kikerültek társadalmi integrációja napjainkban is csak részben, a szakellátásban élők kisebbsége vonatkozásában tekinthető megvalósultnak.

Nyomtatásban megjeleneni egy tanulmánykötettel még mindig magasabb rangot jelent, mint az internetre felkerülni, noha egyre jobban terjed az irodalom digitális megjelenítése, és ma már az interneten való publikálásnak is komoly súlya lehet, különösen, ha egy jó szerzői gárda rendszeres munkásságát demonstrálja. A nyomtatásban való megjelenés magasabb presztízse azonban többletmunkával is járhat, ami elsősorban a szerkesztőt terheli. Jó, ha a hivatkozások rendben vannak, és egy feltüntetett kiadványnál annak szerkesztője sem marad le, hiszen a társadalomtudományi munkásságban legfőbb értéket még ma is a nevesített publikációk, különösen a megjelent könyvek súlya jelenti. Lehet, hogy az interneten való megjelenéskor egy tanulmány még kézirat formájában került a szerző elé, a nyomtatásban kiadott változat megjelenésekor azonban célszerű a hivatkozások áttekintése, hátha azóta publikálták valahol,

különösen, ha ez már az internetre való feltöltés idejében is elkerülte a szerző(k) figyelmét. A táblázatok kiigazításába, megszerkesztésébe fektetett munka hozzáértő szakmaiságot sugároz, és kérdőívet, interjúvázlatot is érdemes mellékelként csatolni a megjelent kutatáshoz, főképp az internetes megjelenésnél, mert az amúgy is kevésbé érzékeny a terjedelmi korlátokra.

A statisztikák felhasználásánál szükség lehet leíró ismertetésekre, viszont a társadalomkutatói igényesség azt várja, hogy érdemes hosszabban értekezni tapasztalatokról, értékelően összegezni a számokból levonható következtetéseket. Az interjú kutatás is annyiban válik tudományos jelentőségűvé, minél inkább túlmegy a leíró közzétételen, mint ahogy pl. azt a kötet fogyatékkal élőkkel kapcsolatos tanulmánya is mutatja. Az angol nyelvű fordítások elősegítik a nemzetközi megjelenést, de az érdemi szakmai, netán külföldi versenyhelyzetben még élesebben kiütözik az ismertetés és az elemző tanulmány közti különbség. Mindez irányadó lehet a következő kötetek szerkesztéséhez: a Rubeus gazdag kutatási anyagot halmozott már fel, a megfelelő kiválogatása és esetleg angol nyelvű fordítása nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi tudományos életben is eredményt hozhat az egyesület, e jól induló tudományos mikroközösség tagjainak.

Papházi Tibor

Eredményes képzési projektet zár az NCSSZI

Az Új Széchenyi Terv keretében megvalósított Szociális képzések rendszerének modernizációja című projektnek köszönhetően több mint 17 000 fő számára vált elérhetővé új, ingyenes képzés.

A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet és az Apor Vilmos Katolikus Főiskola együttműködésével megvalósított TÁ-MOP-5.4.10-12/1-2012-0001 számú kiemelt projekt célja a személyes gondoskodást végzők továbbképzési rendszerének fejlesztése volt.

A kötelező továbbképzési rendszer modernizálását a továbbképzési kereslet-kínálat egyenetlenségei, a kiszolgáltatlan továbbképzési igények, szakmaközi, valamint speciálisan a vezetőknek szóló képzések hiánya indokálta. A gyermekvédelmi területen 2014. január 1-jétől bevezetett jogszabály-módosítások pedig további új képzési programok fejlesztését tették szükségessé.

A projekt keretében országos szinten 752 csoportban összesen 75 különféle képzési program került kidolgozásra és lebonyolításra. A szociális és gyermekvédelmi szakterületen tevékenykedők 49 fide 40 órás továbbképzés közül választhattak érdeklődési körüknek és igényeiknek megfelelően. Az ellátotti területek közötti együttműködés jelentőségét kiemelve további 16 interprofesszionális tartalmú programmal bővült a projekt képzési palettája. Ezeknek az 50 órás továbbképzéseknek innovatív eleme volt az egymástól tanulás lehetősége – a tanfolyamokon az esetek közös feldolgozása által ismerethették meg a résztvevők az együttműködés formáit.

A 24 hónapos projekt keretében 300 órás, gyakorlatorientált képzésen vehettek részt a szociális és gyermekvédelmi területen dolgozó vezetők. A vezetőképzés a projektmenedzsment, a szervezeti kultúra és hatékonyság témaköréhez tartozó ismeretek átadásán túl a résztvevők kommunikációs, problémamegoldó készségeinek fejlesztését szolgálta. Ezen felül motivációval, hatékony időgazdálkodással és stresszmenedzsmenttel kapcsolatos tudástanyagot közvetített a résztvevők felé.

Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola a gyermekvédelmi területen tevékenykedők számára dolgozott ki tananyagokat. Tanfolyami formában a gyermekvédelmi gyám alap- és továbbképzése, a befogadó szülőket segítő szakemberek alap- és továbbképzése, a befogadó szülők továbbképzése és a vér szerinti szülők kompetenciafejlesztő programja valósult meg. Emellett fontos feladatunk volt a nevelőszülők OKJ-s képzésének fejlesztése is, amelynek eredményeként 1800 fő szerzett szakképesítést.

A projekt lehetőséget biztosított a személyes gondoskodást végzők működési nyilvántartásának webes alapú fejlesztésére is. A munkavállalók nyilvántartó rendszerbe való elektronikus úton történő bejelentése és az adatkezelés teljes körű bevezetése a vonatkozó jogszabály-módosítás függvényében a projekt zárását követően fog megtörténni.

Örömkre szolgál, hogy a kiemelt projekt kitűzött céljainak megvalósításával és tevékenységeivel hozzájárult a továbbképzési rendszer modernizációjához, továbbá a szociális és gyermekvédelmi ellátórendszer hatékonyságának növeléséhez.

Értékek a befogadó családokban

A TÁMOP 5.4.10-12/1-2012-0001 projekt keretében 2013 februárja óta intenzív munka folyik a szociális képzések rendszerének megújítása érdekében, melynek részeként a gyermekvédelmi ellátórendszer minden célterületén széles körű képzési és továbbképzési programok indultak. A IV. alprojekt keretében az Apor Vilmos Katolikus Főiskola konzorciumi partnerként sokrétű tananyagfejlesztő munkával vesz részt kiemelten a befogadó szülői ellátórendszer fejlesztésében.

Ezen belül 11 képzés oktatói segédanyagai és hallgatói tananyagai születtek meg, és váltak elérhetővé a főiskola honlapján kialakított tananyag-tárházban (www.avkf.hu/kotetek). A már elkészült tananyagok az oktatások során szerzett tapasztalatok, vélemények eredményeként folyamatosan új fejezetekkel bővülnek, gazdagodnak. Többek között a tananyagfejlesztés eredményeinek is köszönhető, hogy országsszerte több száz nevelőszülő készülhetett fel vállalt hivatására.

A tananyagok – a család értékének fontossága mellett elköteleződve – segítik a befogadó családokat saját értékeik kibontakoztatásában, annak érdekében, hogy a hozzájuk érkező gyermekeknek a szükséges időszakban védelmet nyújthassanak.

Miben rejlenek a befogadó család értékei? Otthont és teljes körű gondozást nyújt a befogadott gyermek számára, aki így igazi melegséget és érzelmi biztonságot élhet át. Mintát nyújt a bizalommal teli egymásra figyelésre, az elfogadásra, a másik személy fontosságának felismerésére, s ezáltal is segíti az egymásra figyelést, a ráhangolódást, az együttérzést, az együttműködés képességének kiteljesedését. A családi szeretetközösség képessé tesz az önzetlen segítségnyújtásra, az áldozatvállalásra is. Itt lehetőség van megosztani, megérezni és meghallgatni a másik belső világát is. A bizalom pedig alapul szolgál a családtagok egészséges önbizalmának növelésére, ennek következtében egyéni célok kitűzésére és hatékony teljesítésére is. A befogadó család támaszt és iránymutatást ad, ezzel is biztosítva a stabilitás érzését. A kiszámíthatóság és a

rend belső rendet, megnyugvást, hűséget is jelent, amely az elköteleződés, a felelősségtudat megszilárdulásához vezet.

A befogadó családoknak mindemellett fontos feladata a gyermek visszasegítése származási családjához. Nyilvánvaló, hogy ez a feladat nem könnyű. Ha azonban a befogadó családok viszonyulásukkal, saját értékeik kifejezésével mintát képesek nyújtani a gyermek vér szerinti szülei számára, sikerrel megoldható.

„Mindannyian tudjuk, hogy az otthon nemcsak négy falat, tárgyakat jelent, az otthon menedék. Az az ember, akinek van hová – és van kihez – hazamenni, mindenkor könnyebben viseli az élet konfliktusait, csapásait. Az otthon számomra azt is jelenti, hogy valaki meghallgat, valaki megvigasztal.” Szabó Magda szavainak üzenete oly szépen jelenik meg Józsa Judit kerámiaművésznél, a Magyar Kultúra Lovagjának alkotásában. (A borítón látható az alkotás.) A befogadó családok értéke ott rejlik a családtagok összhangjában, egymás közelségében, a tekintetekben és a megérintésben egyaránt – így bontakoztatva ki a projekt célkitűzéseit a ma gyermekei számára.

Apor Vilmos Katolikus Főiskola
szakmai munkacsoportja

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Abstracts

Isván Harcsa

Trends in Changing Family Types and Interpretation of them – Right and wrong sides of plurality

Introduction

The analysis partly makes an attempt to show changing of family types in the long run and partly giving an interpretation of these changes. In connection with the latter one it should be noticed that the possible interpretation of the studied processes is limited by the chosen period of time because numerous processes in the present can be evaluated in a more or less substantiated way on prior social-historical basis only. According to this fact, the study of certain processes can be lopsided only without sufficient data about the selected period of time.

The period of time covers 60 years from the end of the '40s to the latest years. That period can be divided into several social-historical sections, which are distinguished well from each other and some sections had peculiar impact on forms of cohabitation. The fact is that two factors influenced continuously the changing of family types; the inner drives of family development and the broader social-economic environment.

Plurality as the mainstream of social changes was highlighted on the basis of the trends in the last 2-3 decades observed by the majority of sociological researches. That means a massive appearance of previously less prevalent or accepted therefore peripheral family types. (*L. Vaskovics, 2002*) This approach is ambiguous because pluralisation suggests that the number of statistically measurable family types is increasing, especially in comparison with the previous period. It would be more precise if we added a supplement to the original text because in that case *"massive appearance of previously less prevalent or accepted therefore peripheral family types" is necessary but not sufficient criterion of the appearance of pluralisation. If it does not occur, this is the change of dominant family types.*

The pluralisation theory has another approach which is the pluralisation of lives playing role in the change of family types. It can be said that this statement about this approach is true. (*I. Harcsa, J. Monostori, 2012. L. Murinkó, 2013*)

Zsuzsa Kaló

Pregnancy, Maternity and Drug use

Maternity and drug use

"The review focuses on the connection between pregnancy, motherhood and legal and illegal drug use and misuse. It introduces the basic levels of interpretation of 1) illegal drug user women and their status in the society and the drug user subculture, 2) reproductivity and female body, 3) social representations motherhood, 4) parenthood and drug use. The society's basic conceptions of pregnancy (medicalizations, moralizations) and motherhood („the good mother“, intensive motherhood) are influencing the attitude towards pregnant drug user above all the conceptions and misconceptions they produce effect in professionals and non-professionals. The main aim of the specialized prevention and intervention programmes, harm reduction services is to help pregnant drug user women to take part in social and health services regularly. Studies show that regularity and control helps them in recovering, (re)integration and developing parenthood skills."

Ferenc Gereben

Present and Future of Reading (Testimonies of in-depth interviews)

In-depth interviews seemed to be the most practical approach because we wished to study the phenomenon of reading in its own reality and in a fact-finding way, and not by using either categories or choices of closed-ended questions. The highly qualified youth were the target group of the in-depth interviews because their digital activity was proven by representative surveys. The referenced surveys prove the basis of difference between internet-users and non-users can be way of thinking and/or values besides demographic issues (at least an earlier, lower penetration stage of ICT). Internet-users proved to be more positive, open-minded and secularised etc. than the average in surveys.

The interviewers were asked to choose interviewees from the age group of 18 to 40 being undergraduates or fresh graduates, in other words those people who presumably possessed user-level skills of digital forms of reading.

17 in-depth interviews were conducted as a result of the 2010 late autumn research.

The interviews were guided conversations, and the major questions of the draft interview were the following: the source of information, possession and use of PC and internet at home. Studying of reading habits was the next step; ways of reading – digital and traditional press and book reading habits – were asked. Special question was the definition of e-book, what does it mean and who met what sort of e-book. Finally, there was a little personal part – after discussion about purchasing of readings, use of audiovisual media and other cultural activities – as an ending: interviewees spoke about the most important things in their life.

Mónika Földvári

Sociology of religion

Religion and Spirituality in Hungary in the light of national representative surveys

It is not easy to give a picture about the change of domestic religiosity; though data is provided from national representative surveys, it could not be said that these data is reliable. Some reasons have always been present, but some are new developments.

The constant uncertainty is rooted in the fact that there is no clearly and widely accepted statement about religion and religiosity, neither in the public opinion, nor among the researchers. Some people state religiosity is an institutional dimension; others see connection between faith and religiosity, third parties say there is a link between religious observances and religiosity. National surveys like EVS (European Values Study contains Hungarian data: 1990, 1998, 2008), ISSP (International Social Survey Program, 1991, 1998, 2008) ask multiple questions about religiosity, so religiosity can be studied from several points of view. We should understand that the starting point is still the institutional Christian religiosity. This is the background where our definitions are rooted and also the basis of our questions. The conception and the way of asking also need to be rethought in the light of the results and researches about present religiosity and spirituality. (Tomka 1996, 2001)

There is another problem if we think of the census 2011, the Youth 2012 or ESS (European Social Survey) 2012 survey, which is a great number of interviewees do not answer religious-related questions. There can be numerous reasons for that. Respondents may consider the questions about their religiosity and/or way of thinking as part of their privacy, or exact answer cannot be given less and less. Way of asking can also influence results. Whatever is in the background, the missing answers causing distortion must be interpreted and handled somehow.

I make an attempt to conclude all those things we can say about religiosity in Hungary on the basis of the data of national representative surveys, including problems about interpretations and the fact which different research directions seem fruitful apart from earlier surveys.

Péter Farkas

Fundamental principle of subsidiary and few particular fields of practical use.

There is no similar phenomenon which burst onto the public awareness than subsidiary. It reappeared in Western Europe in the middle of the '80s but since then that has been the most cited principle of transnational and regional meetings and conferences. According to this principle society can provide help for a needy community or a deprived person

Abraham Lincoln declared as fundamental principle in 1854 that: "*The legitimate object of government, is to do for a community of people, whatever they need to have done, but can not do, at all, or can not, so well do, for themselves—in their separate, and individual capacities.*

In all that the people can individually do as well for themselves, government ought not to interfere."

Principle of subsidiary was declared in the Quadregesimo anno (1931) encyclical in the Catholic Church: "*Just as it is gravely wrong to take from individuals what they can accomplish by their own initiative and industry and give it to the community, so also it is an injustice and at the same time a grave evil and disturbance of right order to assign to a greater and higher association what lesser and subordinate organizations can do. For every social activity ought of its very nature to furnish help to the members of the body social, and never destroy and absorb them.*"

It is worth noting the Catholic Church spoke up for the defence of smaller communities when they were seriously endangered by dictatorships. The circular was published in 1931, when autocratic and oppressive regimes were established (fascism and communism).

Gabriella Pusztai, Diána Szabó

Undergraduates and their peers with disabilities

Conclusions

Our aim was to study and present undergraduate – who study at Hungarian speaking and non-Hungarian speaking institutions – attitudes towards their peers with disabilities in an international higher educational region of three countries – Hungary, Romania and Ukraine – through an international survey. We assumed accepting attitude has social and individual reasons due to its complexity. There were three fields in the research about disability-related attitudes: financial support, non-financial support and willingness to coexist.

The social status was studied from three perspectives: qualification of parents, type of permanent residential place and financial condition of family.

Indicators of religiosity were observed because it was significant in earlier researches.

Instead of studying types of religious observance, we focused on the question of influence on disability-related attitude of undergraduates towards their peers.

Evelin Zárol

Situations of elderly people, their demographic data. Ageing policies in Hungary. Social services for elderly people in Hungary and their significant changes.

The first part of the study (KAPOCS Autumn 2014) has introduced the situation of elderly people in Hungary, demographic data of them and main elements of ageing policies in Hungary. This chapter focuses on the main features of social services for elderly people in Hungary and the basic and specialised forms of care. I formulate the needs and challenges of social service for elderly people and ageing policies. I also make further suggestions for possible ways of development.

Szerzőink

FARKAS PÉTER

szociológus, teológus, az NCSSZI mb. főigazgatója

DR. FÖLDVÁRI MÓNICA PHD

szociológus, NCSSZI Családpolitikai és Kutatási Igazgatóság kutatásvezetője

DR. GEREKEN FERENC CSC

magyar-könyvtár szakos bölcész, a szociológiatudomány kandidátusa, nyugalmazott egyetemi docens, PPKE-BTK Szociológiai Intézet

DR. HARCSA ISTVÁN

szociológus, társadalomstatistikus, a KSH nyugalmazott főosztályvezetője, a FETE elnöke

DR. KALÓ ZSUZSA PHD

pszichológus, az NCSSZI NDI tanácsadója

DR. PUSZTAI GABRIELLA DSC

a DE egyetemi tanára, a Neveléstudományi Doktori Program vezetője

SZABÓ DIÁNA

doktoranda, DE, Neveléstudományi Doktori Program

DR. SZARVÁK TIBOR PHD

szociológus, az NCSSZI regionális irodavezető Szolnokon, tanszékvezető főiskolai tanár, SZIE Jászberényi Főiskola Kar

ZÁROL EVELIN

Kastélypark Időskorúak Otthona, intézményvezető, Görcsöny, doktoranda, PTE-BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola „A kormányzás területi, történeti és társadalmi dimenziói” Politikatudományi Program

